

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Emel KAHRAMAN

2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2013

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Emel KAHRAMAN

2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Ramazan İZOL

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2013

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Emel KAHRAMAN'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : B. ErsatıHAN

Üye (Danışmanı) : Ramazan İzol

Üye : Doç. Dr. Fehri Atay

Tez Konusu: 2000'li yıllarda Türkiye-Fran ilişkilerinin
Etkileyen Faktörler

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi : 15/07/2013

Mezuniyet Tarihi : 19/07/2013

Doç. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Müdür

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	iii
HARİTALAR LİSTESİ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN BÖLGESEL ve KÜRESEL GÜVENLİĞİ ETKİLEYECEK GÖSTERGELERİ

1.1. İran Tarihi.....	5
1.2. Coğrafi ve İdari Yapısı	7
1.3. Nüfusu ve İran Dili.....	12
1.4. Etnik ve Dinsel Gruplar ve Şiilik Ekseninde Din.....	14
1.6. Silahlı Kuvvetler.....	32
1.7. Siyasi Yapısı ve Yönetim	37

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN DIŞ POLİTİKASI ve NÜKLEER ÇALIŞMALARI

2.1. İran Dış Politikası.....	49
2.1.1.Şii Jeopolitiği.....	55
2.1.2. Ekonomi Politik.....	58

2.2. İran Nükleer Programı.....	61
---------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE- İRAN İLİŞKİLERİ

3.1. Türkiye- İran İlişkilerinin Tarihi	82
3.1.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi ve Şiilik	84
3.1.2. Türkiye Cumhuriyeti ve İran’da Pehlevi Hanedanlığı Dönemi.....	86
3.1.3. Soğuk Savaş Dönemi.....	87
3.1.4. İslam Devrimi Sonrası Yeni Parametreler.....	89
3.1.5. Soğuk Savaş Sonrası Dönem.....	90
3.2. 2000’li Yıllarda Türkiye-İran İlişkilerini Etkileyen Başlıca Faktörler	91
3.2.1. Türkiye’nin Değişen Dış Politika Söylemi.....	93
3.2.2. ABD’nin 2003 Irak Müdahalesi ve Türkiye-Irak İlişkileri	97
3.2.3. İran’ın Nükleer Çalışmaları.....	104
3.2.4. Türkiye-İsrail İlişkileri	112
3.2.5. Ekonomik Gelişmeler ve İran’ın Doğalgaz Silahı.....	116
3.2.6. Arap Baharı ve Suriye’deki Gelişmeler	122
SONUÇ	131
KAYNAKÇA.....	137
Ö Z G E Ç M İ Ş	146

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 İran Ekonomik Göstergeleri.....	25
Tablo 1.2 Ülkeler Bazında Dünya Kanıtlanmış Petrol Rezervleri (2011).....	27
Tablo 1.3 Ülkeler Bazında Dünya Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervleri (2011).....	28
Tablo 1.4 Ülkeler Bazında Dünya Doğalgaz Üretimi (2011).....	29
Tablo 1.5 İran GSYİH'nin Sektörlere Göre Dağılımı.....	30
Tablo 1.6 İran'ın Başlıca Ülkeler İtibari İle İhracatı-2010 (1000 Dolar).....	30
Tablo 1.7 İran'ın Başlıca Ülkeler İtibari İle İthalatı-2010 (1000 Dolar).....	31
Tablo 3.1 İran -Türkiye İkili Ticareti (Milyon ABD Doları).....	117
Tablo 3.2 Türkiye'nin Ülkelerle Yaptığı Doğalgaz Alım Anlaşmaları.....	119
Tablo 3.3 Türkiye'nin Doğalgaz İthalatı Yaptığı Ülkeler (2011).....	122

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.1 İran Cumhurbaşkanlığı Seçim Sonuçları	7
Harita 1.2 İran Haritası	7
Harita 1.3 Hazar Denizi.....	9
Harita 1.4 İran Fiziki Haritası.....	10
Harita 1.5 İran'ın Eyaletleri.....	12
Harita 1.6 İran Dillerinin Dağılımı.....	14
Harita 1.7 İran'da Etnik Gruplar.....	15
Harita 1.8 İran Hava ve Donanma Üsleri.....	36
Harita 2.1 Ülkelerin İslam'a Göre Dağılışı (Sünni-Şii).....	56
Harita 2.2 İran-Hindistan Gaz Boru Hattı.....	61
Harita 2.3 İran'da Bulunan Nükleer Tesisler.....	62
Harita 2.4 İran Şahap Füzelelerin Menzilleri ve Kapsadıkları Alan.....	74
Harita 2.5 İran Füzeleleri Kapsama Alanı.....	75

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi
BAE: Birleşik Arap Emirlikleri
BM: Birleşmiş Milletler
BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOTAŞ: Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
CENTO: Central Treaty Organization/Merkezi Antlaşma Örgütü
CIA: Merkezi Haber Alma Teşkilatı
DMO : İran Devrim Muhafızları Ordusu
DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü
HAMAS: Hareket al-Mukaveme al-İslamiye/İslami Direniş Hareketi
KİK: Körfez İşbirliği Konseyi
KDP: Kürdistan Demokrat Partisi
KYB: Kürdistan Yurtseverler Birliği
NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NSYÖA: Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması
PJAK: Kürdistan’a Özgür Yaşam Partisi/Free Life Party of Kurdistan
PKK: Kürdistan İşçi Partisi
P5+1 : BM Güvenlik Konseyi’nin 5 Daimi Üyesi+Almanya
RCD: Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği/Regional Cooperation for Development
RF: Rusya Federasyonu
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UAEA : Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

ÖZET

Türkiye ve İran Orta Doğu'nun iki büyük ve önemli gücü konumunda olup, rekabet ve denge düzleminde şekillenen uzun bir ikili ilişkiler geçmişine sahiptir. Türkiye'nin bölgesel politikalarında, Ortadoğu ve Orta Asya coğrafyasının kesişim bölgesinde yer alan, kendi ile benzer jeopolitik özellikleri taşıyan ve bu coğrafyada söz sahibi olan İran son derece büyük bir role sahiptir. İran kendine özgü siyasal sistemi ve Şii nüfusu ve nükleer çalışmaları ile bölgede etkili olmaya çalışırken, Türkiye bu geniş coğrafyada hem Avrupalı hem Asyalı olma ayrıcalığının yanında en uzun süreli demokrasiye sahip ülke özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Bütün bu farklılıklar ve benzerlikler çerçevesinde Türkiye ve İran'ın dış politik öncelikleri, stratejik ittifakları ve bölgesel politikaları iki ülke ilişkilerinin yönünü belirleyecektir.

Türkiye'nin Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan bu yana ortak ve değişmez sınırlara sahip olduğu komşusu İran'ı, bölgede oynamakta olduğu rol, nükleer program konusunda uluslararası toplumla yaşadığı kriz, dünya enerji piyasasında sahip olduğu ağırlık nedeniyle dış politikası açısından olduğu kadar her alanda mutlaka yakından takip etmesi gerekmektedir.

Türkiye-İran ilişkilerinde tarih boyunca bölgesel rekabet yaşanmış, 1979 İran İslam Devrimi sonrasındaki ilk 20 yıllık süreyi İran'ın Türkiye'ye yönelik rejim ihracı politikaları ve bölgesel güç olma konusunda yaşanan rekabet, sonraki 20 yıllık süreyi ise İran'ın Kürdistan İşçi Partisi (PKK) terör örgütüne verdiği destek, İran Nükleer çalışmaları ve İran ile yapılan enerji alışverişi konu başlıkları belirlemiştir.

Ancak özellikle 2000'li yıllarla birlikte Türkiye ve İran bazı ortak çıkar ve stratejik hedefler doğrultusunda aynı ekseninde buluşabilmişler ve ilişkilerde normalleşme yaşanmıştır. Bu durum 2000'li yıllardaki Türkiye-İran ilişkilerinin ayrı bir tez çalışması ile ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda bu tezin amacı 2000'li yıllarla birlikte değişen bölgesel ve küresel gelişmeler neticesinde iki ülkenin dış politik eğilimlerini ortaya koymak ve iki ülke ilişkilerinin geleceğine yönelik bir öngörü de bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-İran İlişkileri, İran'ın Nükleer Çalışmaları, İran'ın doğal gaz Silahı, Arap Baharı, Suriye Krizi, ABD'nin Irak Müdahalesi.

SUMMARY

Turkey and Iran are the two largest and most important powers in the Middle East, and they have a long history of bilateral relations which has been shaped through both balance and competition. Iran, which is located in the intersection of the Middle East and Central Asia, is characterized by its geopolitical position and role in a similar way to Turkey as a power in this region, and therefore plays an extremely large role in Turkey's regional policies. While Iran has tried to be effective in the region with its own political system, its Shia population and nuclear activities, Turkey has come to the fore in this vast region in addition to the privilege it enjoys of being both a European and Asian country, and having a long-term tradition of democracy. All of these differences and similarities which characterise the foreign policy priorities, strategic alliances and regional policies of Turkey and Iran will determine the direction in which relations between the two countries will go.

Turkey must necessarily follow its neighbour Iran due to a common boundary that has not changed since the Treaty of Kasr-ı Şirin Iran, and in terms of foreign policies which include in particular; playing a role in the region, the crisis of the nuclear program, domination of the world energy market, as well as in all other areas.

Regional competition has existed throughout the history of Turkey-Iran relations. Important topics in the relations between the two countries in the first 20-year period since the 1979 Iranian Islamic Revolution included Iran's export policies towards Turkey and the competition to become a regional power, while for the second 20-year period the primary topics were Iran's support for the Kurdistan Workers' Party (PKK) terrorist organization, Iran's nuclear activities and the energy exchange with Iran.

However, especially in the 2000s, Turkey and Iran have been able to co-exist on the same axis in view of their common interests and strategic objectives, and they therefore were able to experience a normalization of relations. For this reason, Turkey-Iran relations in the 2000s within this thesis need to be presented separately. In this context, the aims of these theses are to present the two countries' foreign policy trends in the 2000s which resulted from changing regional and global developments in view of the two countries' relations, and to make a prediction of the future of those relations.

Key Words: Turkey-Iran Relations, Iran's Nuclear Work, Iran's Natural Gas Gun, the Arab Spring, the Syrian Crisis, the U.S.'s Intervention in Iraq.

ÖNSÖZ

Bu tez sürecimde bana hem psikolojik hem akademik olarak büyük destek veren danışmanım Yrd. Doç. Dr. Sayın Ramazan İZOL'a; kıymetli zamanını ayırarak her türlü sıkıntımı dinleyen Bölüm Hocamız Prof. Dr. Sayın Esra ÇAYHAN'a, profesyonel iş hayatımda ve akademik çalışmalarımda olduğu kadar ne zaman ihtiyacım olsa desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Sayın Burhan ÖZKAN'a çok teşekkür ediyorum.

Ayrıca çalışmalarım sırasında bana moral desteğini esirgemeyen Akdeniz Üniversitesi'nin çok değerli Uluslararası İlişkiler Ofisi çalışanlarına ve Yüksek Lisans arkadaşlarıma teşekkürü bir borç biliyorum.

Son olarak her zaman her konuda desteğini esirgemeyen sevgili eşim Armağan KAHRAMAN'a ve karnımda büyürken bu zorlu süreci benimle birlikte yaşayan küçük kızıma teşekkür ediyorum, bu çalışmamı tez sürecinde emeği geçen herkese ithaf ediyorum.

GİRİŞ

İran; sahip olduğu jeopolitik konumu, doğal kaynakları, nüfus gücü, tarihsel ve kültürel birikimi ile 1979 Devrimi sonrası ideolojik tutumu nedeniyle Orta Doğu ve Orta Asya kesişiminde yer alan en önemli ve etkin bölge ülkelerinden birisidir ve bu itibarla Türkiye'nin bölgesel politikalarında bu ülkenin her yönüyle yakından takip edilmesi ve doğru bir şekilde değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Yüzyıllardır aynı coğrafyada yer alan Türkiye ve İran, coğrafi ve tarihi unsurların kendilerine sunduğu bağlar sayesinde, birbirleriyle sürekli kültürel, siyasi, ekonomik ve güvenlik etkileşimi içerisinde olmuşlardır. Tarihi gelişim içerisinde Türk-İran ilişkileri inişli-çıkışlı bir seyir izlemiş olsa da, iki ülke ilişkileri her zaman için Orta Doğu dengelerinin en belirleyici unsurlarından birisini teşkil etmiştir.

Türkiye ve İran bölgede tarih boyunca birçok uygarlıklar kurmuş, güç ve çıkar ilişkileri içinde olmuş iki devlet olarak, Orta Doğu ve Orta Asya'nın geleceğine gerek jeopolitik gerekse siyasal politika açılımları ile yön verecek niteliktedirler. İran kendine özgü siyasal sistemi ve Şii nüfusuyla bölgede farklı bir çizgi ortaya koyarken, Türkiye bu geniş coğrafyada sahip "hem Avrupalı hem Asyalı" olma ayrıcalığının yanında en uzun süreli demokrasiye sahip ülke özelliğiyle de ön plana çıkmaktadır. Buna ilaveten, bölgenin sömürgecilik tarihi olmayan tek ülkesi ve milletiyle bütünleştirdiği ulusçuluk anlayışıyla ve bağımsızlık kültürüyle de tek olma özelliğine sahiptir.

Türk- İran ilişkileri, 1639'dan beri iki ülke arasında sınırın değişmemesini de sağlayan, küçük sürtüşmeler tarafından belirlenmiştir. Tarih boyu her iki devletin kimliklerinin ve rejimlerinin farklı olması, onların küresel sistemdeki konumlarını, bölgesel politikalarını ve ikili ilişkilerini ciddi şekilde etkilemiştir. İran, Fars ve Şia merkezli bir kültürel havza tanımı yaparken Türkiye, Türk kültürü merkezli bir havza algılamasına sahip olmuştur. İki ülkenin iki farklı kültür havzası tanımlaması, onların Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu kültürel havza siyasal sistemde temsil edildikleri zaman, iki ülke arasında sorunlar açıkça ortaya çıkmıştır. 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra iki ülke ilişkileri bunun açık göstergesidir. Bu dönemde Şii kimliği siyasallaşmıştır. İran'da Şiiliğin siyasallaşmasıyla, farklı iki kimlik tanımlamasına sahip iki ülkenin ilişkileri de gerginleşmiştir.

Rejim farklılığı açısından Türkiye ve İran, 1979 İran İslam Devrimi'nin ardından tam anlamıyla birbirlerine zıt hale gelmiştir. İran, İslam'ın Şia yorumuna dayanarak şeriat devleti kurmuştur. İslam (Şia) bu devletin temel ve belirleyici unsuru haline gelmiştir. Türkiye ise

laik bir devlet kurmuş ve laikliği siyasal sistemin vazgeçilmez unsuru olarak görmüştür. Ayrıca Türkiye, kendini Batılı ve Batı kültürü içinde tanımlamak istemiştir. İran ise Batıyı kötülüğün kaynağı olarak görmüştür. Her devletin kendi güvenliğini sağlamak ve bölgesel bir güç olabilmek amacıyla konumlandığı coğrafyada kendi stratejik hedeflerine hizmet edecek nüfuz alanına sahip olma isteği, devrimin ilk yıllarında İran İslam Cumhuriyeti'nin idealist yaklaşımli dış politikasında da görülmüştür.

Bu çerçevede rejim ihracı, İran dış politikasının önemli bir unsuru olmuş ve İran İslam devrimi sonrasında dile getirilen söylemler laik, demokratik hukuk devleti anlayışında olan Türkiye ile İran arasında ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. İran sahip olduğu rejimin yayılmacı söylemleri ile Türkiye'de taban bulmayı ve kendi rejimini korumayı amaçlamıştır.

İran İslam Devrimi'nin önderi Humeyni'nin ölmesinin ardından, 1989'da Haşimi Rafsancani'nin cumhurbaşkanı olmasıyla İran dış politikada Irak-İran savaşının izlerini silmek ve bölgesel yalnızlıktan kurtulmak için daha yumuşak politikalar izlemeye başlamıştır. Rafsancani'nin cumhurbaşkanı olması Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Bununla birlikte, Humeyni'den sonra Rehberlik makamına seçilen Ali Hamaney'in, Humeyni'nin sert politikasının devamını isteyen grubun lideri olması nedeniyle, İran'da iki başlı bir yönetim ortaya çıkmıştır.

İki ülke ilişkilerinde 1979 Devrimi sonrasında İran'ın rejim ihracı ve bağlantılı teröre destek faaliyetleri yüzünden 1990'ların sonuna kadar ciddi sorunlar yaşansa da, 2000'li yıllarla birlikte genel olarak karşılıklı diyalog ve işbirliği havası egemen olmuştur. 2000'li yıllarla birlikte başta 2003 sonrasında daha hassas bir hal alan Irak meselesi olmak üzere Orta Doğu'nun içinde bulunduğu karmaşık durum, İran nükleer programı bağlamında ABD'nin İran'a olan tehditlerinin giderek artması, İsrail ile olan ilişkileri, küresel enerji politikalarında İran'ın sahip olduğu ağırlık, Arap Baharı ve Suriye'deki gelişmelere bakış açısı, Türkiye'nin İran'la olan ilişkilerinin özel bir önem kazanmasına yol açmıştır. Bu çerçevede, özellikle 2000'li yıllarla birlikte Türkiye-İran ilişkilerinde normalleşmeye neden olan faktörlerin ayrı maddeler halinde ele alınarak incelenmesi ve beklenen gelişmelerin farklı faktörlere göre analiz edilmesi iki ülke ilişkilerine yönelik gelecek öngörüsünde bulunmak için büyük önem taşımaktadır.

Özellikle 2000'li yılların başında ABD'nin Irak ve Afganistan müdahalesi sonrasında bu ülkelerde edindiği üsler vasıtasıyla İran'a komşu olması, İran'ı bölgede müttefik bir ülke bulmaya itmiştir. Bu arayışta Türkiye en uygun ülke olarak görülmüştür.

Ayrıca İran'ın 2000'li yıllarla birlikte nükleer çalışmaları ve nükleer faaliyetleriyle silahlanma çabalarına da hız vermesi ile birlikte uluslararası toplumla uzlaşma yerine daha sert söylemlerde bulunması uluslararası arenada İran'ı yalnızlaştırmıştır. Bu durum İran'ı

Türkiye ile ilişkilerde daha ılımlı davranmaya itmiştir. AKP Hükümetinin 2002 yılındaki iktidarı sonrasında Türk dış politikasında yaşanan değişim ile birlikte “komşularla sıfır sorun” şeklinde bir dış politika benimsenmesi ve uygulanması ve bu politikada Türkiye’nin Orta Doğu ülkeleri ile daha sıcak ilişkiler geliştirme şeklindeki adımları da İran ile ilişkilerde normalleşmenin temel nedenlerinden olmuştur. Yine 2009 yılından itibaren gergin seyreden ve 2010 tarihli Mavi Marmara Olayı ile kopan Türkiye-İsrail ilişkileri de bu normalleşme sürecindeki itici unsurlardan birisi olmuştur.

Diğer taraftan Türkiye’nin son on yılda gösterdiği ekonomik büyüme hamlesi büyük bir enerji ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 2023 hedefleri için ise enerji ihtiyacı gittikçe artmaktadır. Türkiye RF’ye olan enerji bağımlılığını İran ile dengelemek istemektedir ancak bu durum İran’a da dış politikasında yeri geldiğinde oyuna dâhil edeceği büyük bir enerji kozu vermektedir.

2010 yılında başlayan ve günümüzde de süren, Arap coğrafyasında yaşanan Arap Baharı rüzgârının son halkası olarak Suriye’de yaşanan gelişmeler sonrasında Türkiye ile İran’ın farklı politikalar uygulamaları ve Suriye ile ilgili belirsizliğin sürmesi de iki ülke ilişkilerinin geleceği için büyük önem taşımaktadır.

Bu kapsamda bu tezin amacı 2000’li yıllarla birlikte değişen bölgesel ve küresel gelişmeler neticesinde iki ülkenin dış politik eğilimlerini ortaya koymak ve bu faktörlere göre iki ülke ilişkilerinin geleceğine yönelik bir öngöründe bulunmaktır. Tez konusu güncel olayların cereyan ettiği coğrafyada bölge dengelerinin anlaşılmasında ve geleceğe ilişkin stratejilerin ortaya konulmasında önemli bir faktör olduğu için tercih edilmiştir.

Tezde cevap aranan temel sorular aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

- İran’ın jeopolitik konumu, zengin stratejik hidro-karbon kaynaklarına sahip olması, enerji geçiş güzergahında yer alması, nükleer alanda ciddi ilerlemeler kaydetmesi, Şii unsurunu bölge ülkeleri üzerinde etkin bir kart olarak kullanması Türkiye’nin de dahil olduğu bölge politikalarının şekillenmesinde belirleyici midir?

- Stratejik öneme sahip Orta Doğu ve Orta Asya’da bölgesel güç olma hedefindeki İran ve Türkiye’nin küresel güçlerin politikalarından bağımsız bir dış politika yürütmeleri mümkün müdür?

Çalışmada Türkiye-İran ilişkileri ekonomik, siyasi, sosyal tüm boyutlarıyla incelenmiş, ilişkilerin geçmiş ve geleceğiyle bütün zaman boyutuna kısa da olsa değinilmiş ancak ağırlık 2000’li yıllar sonrasındaki gelişmelere verilmiştir.

Bu bağlamda tez üç bölümden oluşmakta olup; birinci bölümde İran’ın Bölgesel ve Küresel Güvenliği Etkileyecek Göstergeleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde amaç Türkiye-İran ilişkilerini 2000’li yıllarda etkileyen faktörleri ortaya koymadan önce İran’ın

tarihi, siyasi, dini, kültürel, ekonomik göstergeleri, silahlı kuvvetleri ve siyasi yapısı hakkındaki verilerini analiz etmektir. İkinci bölümde İran'ın dış politika konusundaki izlediği stratejiyi açıklamak ve nükleer çalışmalarının önemine vurgu yapmak amacıyla İran'ın Dış Politikası ve nükleer çalışmaları ile ilgili bilgiler sunulmuştur. Bu kapsamda tezin ilk iki bölümü ile üçüncü bölüme bir temel oluşturmak amaçlanmıştır. Bu yöntem izlenmiştir çünkü bir ülkenin başka bir ülke ile dış politik ilişkileri incelenirken yalnızca siyasi, askeri ya da ekonomik verilerle hareket edilmesi olayın tüm boyutuyla anlaşılmasına ve sağlıklı bir sonuç elde edilmesine engel olacaktır.

Üçüncü bölümde ilk başlık altında Türkiye-İran ilişkilerinin tarihi temel mihengi noktaları seçilerek özetlenmiş ikinci başlık altında ise tezin asıl hedefi olan 2000'li yıllarda iki ülke ilişkilerini etkileyen faktörler açıklanmaya çalışılmıştır.

2000'li yıllarda Türkiye-İran ilişkilerini etkileyen faktörler değerlendirilirken;

- a. ABD'nin uluslararası sistemde süper bir güç olduğu,
- b. İran'ın ve Türkiye'nin Orta Doğu coğrafyasında bölgesel birer güç oldukları,
- c. Her iki ülkenin de bölgesel etkinliklerini artırmayı amaçladıkları,
- d. Irak işgali sonrası ABD tarafından Irak'ta amaçlanan istikrarın sağlanamamasının en çok İran'ın işine yaradağı/yaramaya devam ettiği,
- e. ABD'nin bölgeye yönelik müdahaleci dış politikasının kısa, orta ve uzun vadede de devam edeceği,
- f. Arap Baharı ve Suriye'de yaşanan gelişmelerle birlikte bölge dengelerinin yeniden kurgulanacağı kabul edilmiştir.

Anlatımda genel olarak kronolojik bir sıra takip edilmiş, çalışmanın çerçevesinin belirlemesi amacıyla 2000'li yıllar öncesindeki tarihsel gelişmelerden de söz edilmiştir. Çalışmada uygulanan araştırma metodu nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması şeklinde olup, bunlar; ulusal ve uluslararası kitaplar, makaleler, araştırma merkezi raporları, güvenilir internet kaynakları ve yayımlanmış tez gibi kaynaklardan oluşmaktadır. Ayrıca konu ile ilgili katılımda bulunan ulusal ve uluslararası sempozyum, çalıştay, seminer vb. toplantılarda bizzat tarafımdan tutulan notlarda kaynak olarak kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN BÖLGESEL ve KÜRESEL GÜVENLİĞİ ETKİLEYECEK GÖSTERGELERİ

1.1. İran Tarihi

İran adı, Persler tarafından verilmiştir ve Farsça Aryanam'dan gelişen bir sözcüktür ve anlamı "Arilerin Ülkesi" demektir. Batılılar, bölgeye "Persia" ya da "Persis" diyorlardı.¹M.Ö. 5000 civarından beri irili ufaklı devlet yapılanmaları görülse de, bugünkü İran coğrafyası üzerinde ilk uygarlık M.Ö. 600'lü yıllarda kurulan Ahemeniş (Pers) İmparatorluğu'dur. M.Ö. 330 yılında Büyük İskender tarafından yıkılan Pers Devleti'nin ardından kurulan ikinci büyük devlet Sasani İmparatorluğu'dur (M.S. 642).

1501-1732 yılları arasında hüküm süren Safavi Devleti'nin kurulmasıyla İran, bugünkü sınırlarına yakın bir yapılanma içerisinde bir bölge devleti haline gelmiştir. Bu dönemde Şiilik, İran'da resmî inanış olarak benimsenmiştir. Safavi iktidarının yerini alan ve 1925'e kadar süren Kaçar yönetimi sırasında ulemanın toplum üzerindeki etkinliği artmış, 1905-1907 Anayasa Devrimi ile monarşinin mutlak otoritesine sınırlama getirilmiş, İran'da meşruiyetin kaynağının halk olarak görüldüğü bir anayasal monarşi öngörülmüştür.

Modern İran'ın kurucusu olarak kabul edilen Rıza Pehlevi, 1925 yılında Türk Kaçar sülalesinden Şah Ahmet Kaçar'ı devirerek iktidara gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı döneminde 1941 yılında RF ve İngiltere'nin İran'ı istilasına üzerine Şah Rıza Pehlevi, 23 yaşındaki oğlu Muhammed Şah Rıza Pehlevi lehine tahttan feragat etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu küllerinden yeni ve çağdaş bir Türkiye Cumhuriyeti kuran Mustafa Kemal Atatürk'ü kendisine örnek alan Rıza Şah, İran'ı sanayileşme ve batılaşma hedefleri doğrultusunda medenileştirmeye çalışmış ve iktidarının ilk yıllarında belli ölçüde hedeflerine ulaşmıştır.

1941 yılından 1979 yılına kadar ülkeyi yöneten Şah M. Rıza Pehlevi aleyhinde ilk önemli muhalefet 1962 yılında başlamıştır. M. Şah Pehlevi, bu muhalefeti genişlemeden ezmeye çalışmış ve İmam Humeyni'yi Türkiye'ye (Bursa) sürgüne göndermiştir. Humeyni bir süre Bursa'da ikameti müteakip, Irak'a geçerek Necef'e yerleşmiş, devrimin hemen öncesinde Fransa'ya gitmiş ve İran'a döndüğü 1 Şubat 1979 tarihine kadar Paris yakınlarında bir köyde yaşamıştır.²

İran'da, başta Tahran şehri olmak üzere meydana gelen kanlı gösteriler sonucunda Şah M. Rıza Pehlevi 16 Ocak 1979 tarihinde ülkeden ayrılmak zorunda kalmış müteakiben 01

¹ Gerçeksever, Abdülkadir, "Kayıp Kimlik Basra Körfezi", IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 258

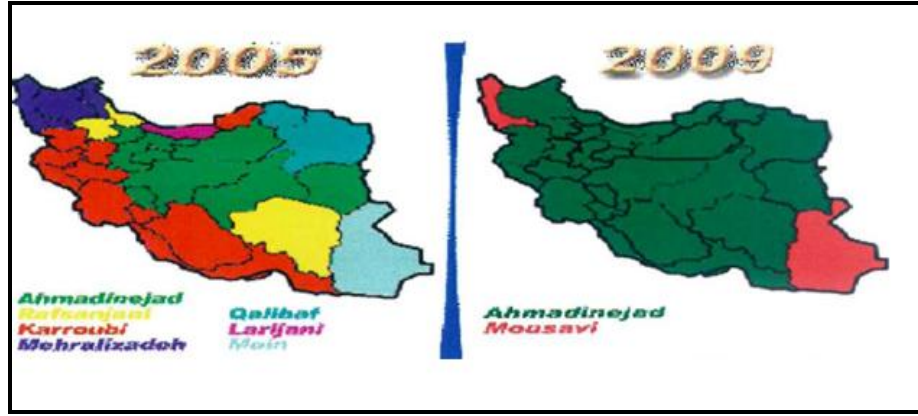
² Saray, Mehmet, "Türk-İran ilişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, s. 80-82

Şubat 1979'da Humeyni İran'a dönmüş ve halk tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Şah M. Rıza Pehlevi kendi yönetim döneminde; güçlü bir merkezi bürokratik devlet kurma, eğitilmiş bir ordu ve yönetici sınıfı yetiştirme, ülkeyi uluslararası kapitalist ekonomiye eklemleme gibi hedefler güderek, İran'ı modern anlamda bir bölge ve dünya gücü haline getirmeye çalışmıştır.

Şahlık yönetimine karşı aşırı solculardan, aşırı sağa kadar bütün muhalif gruplar Ayetullah Humeyni'yi ulusal bir lider olarak kabul etmiş ve çevresinde güç birliği yapmışlardır. 01 Nisan 1979 tarihinde yapılan halk oylaması ile İran'da İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra İran-İrak savaşı başlamış ve sekiz yıl süren savaş, ancak Temmuz 1988'de yapılan ateşkes ile sona ermiştir. Humeyni'nin 1989'da ölümünden sonra, rehberlik makamına Ayetullah Ali Hamaney, Cumhurbaşkanlığı görevine ise Haşimi Rafsancani seçilmiştir. 1997'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, devrimin ilk 15 yılında yaşanan baskılardan rahatsız olan İran halkı, rejime olan memnuniyetsizliğini ortaya koymak maksadıyla ve büyük bir katılım ile sandık başına gitmiş, kimsenin şans tanımadığı reform yanlısı Hatemi'yi % 70 oy ile Cumhurbaşkanı yapmıştır. Hatemi, dört yıllık Cumhurbaşkanlığı döneminde, İran için çok önemli sayılabilecek sosyal ve kültürel rahatlamalar ve gelişmeler gerçekleştirmesine rağmen, söz verdiği reformlarda çok somut bir gelişme kaydedememiştir. İran halkı, reformların Hatemi'den başka hiç kimse tarafından yapılamayacağı düşüncesinden hareketle, 8 Haziran 2001 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kendisini % 80'lik bir oy oranı ile ikinci kez cumhurbaşkanı seçmiştir.

24 Haziran 2005 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini ise muhafazakâr aday Mahmud Ahmedinejad kazanmıştır. 1981 yılından beri İran'da din adamı olmayan ilk cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'dır. 2009 yılı cumhurbaşkanlığı seçimlerini de ikinci kez % 62,6 oy oranıyla Ahmedinejad kazanmıştır (Harita 1.1).³

³ <http://choppedliverproductions.com/politics/politics.html> (Son erişim tarihi: 01.03.2013)

Harita 1.1 İran Cumhurbaşkanlığı Seçim Sonuçları⁴

1.2. Coğrafi ve İdari Yapısı

Asya'nın güneybatısında, 32 00 N, 53 00 E coğrafi koordinatlarında yer alan İran, kuzeyde Azerbaycan, Hazar Denizi, Nahçıvan ve Ermenistan, doğusunda Türkmenistan, Afganistan, Pakistan, güneyinde Basra Körfezi, batısında Türkiye ve Irak ile çevrilmiş bulunan bir Ortadoğu ülkesidir (Harita 1.2). Ortadoğu'da Suudi Arabistan'dan sonra 1.648.195 km² yüzölçümü ile İran, ikinci büyük ülkedir. İran'ın kara sınırı 5128 kilometre, deniz sınırı 2616 kilometredir. Şah'ın devrilmesinden sonra 1979'da İran İslam Cumhuriyeti adını alarak teokratik bir rejimle yönetilmeye başlanmıştır.⁵

Harita 1.2 İran Haritası⁶

⁴ <http://choppedliverproductions.com/politics/politics.html> (Son erişim tarihi: 01.03.2013)

⁵ Cankara, Yavuz, "Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası", IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 55.

⁶ <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf>, Sayfa: 3 (Son erişim tarihi: 21.02.2013)

İran, Orta Asya ve Orta Doğu coğrafyalarının kesişim noktasında konumlanmış, kuzeyde Hazar Denizi ve güneyde Basra Körfezine açılan, iki denize dayalı jeopolitik konumuyla bölgedeki önemli stratejik ülkelerden birisidir. Dünya medeniyetlerinin en eski yerleşim yeri olan ve zengin enerji kaynakları ile dikkat çeken Orta Doğu coğrafyasında İran'ın konumu, "enerji"nin devletlerin varlığını sürdürebilmesi için kritik bir madde haline geldiği günümüz konjonktüründe kritik bir öneme sahiptir. Buna ilaveten İran, dünyanın önemli güçlerine petrol ve doğalgaz gibi kaynakları taşıyan güzergahlar üzerindedir.

İran'ın en önemli stratejik kaynaklarından biri de sahip olduğu coğrafi konumudur. Doğu ve Batı arasında bir kavşak konumunda olmak İran'a, Uzak Doğu ve Güneybatı Asya'dan Avrupa ve Kuzey Afrika'ya geçiş olanağı sağlamaktadır. Bu durum İran'a bir geçiş yeri, bir merkez olma özelliği sunmaktadır. Basra Körfezi, Hazar Denizi, Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu bölgeleriyle aynı anda ve kolaylıkla bağlantı kurulabilecek konumu itibarıyla enerji kaynaklarını birbirine bağlayan bir düğüm merkezinde bulunmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin 1990'lı yılların başında dağılması ile uluslararası sulara erişim olanaklarını kaybeden eski Sovyet Cumhuriyetleri kendilerini coğrafi bir çıkmaz içinde bulmuşlardır. Bu konumuyla İran, Orta Asya ülkeleri için uluslararası sulara erişim konusunda en kısa ve en ekonomik güzergah olma özelliğine sahiptir.⁷

Sekiz devletle uzun kara sınırlarına sahip olan İran, Basra Körfezine kıyısı olan ülkeler ile de (Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn, Kuveyt) 1.259 km uzunluğunda deniz sınırına sahiptir. Sınırların geniş ve birçok devletle sınırdış oluşu İran'a tarihten günümüze kadar uzanan diplomasi geleneğini kazandırmıştır.⁸

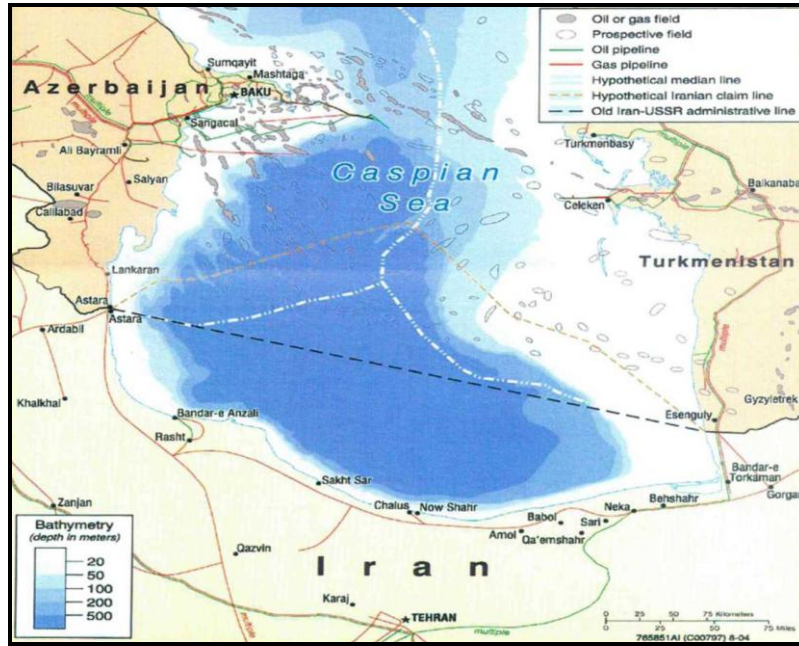
Yer şekilleri itibarıyla İran platosu ve iç kesimlerde yer alan iki çöl alanı, ülke arazisinin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. İran etrafı dağlarla çevrelenmiş büyük bir yayla görünümündedir. Topraklarının doğu yarısını büyük çöller kaplarken, yerleşmelerin yoğun olduğu yerler daha çok güneybatı ve kuzeybatıdaki dağlık bölgelerde yer alan vadi tabanları ve iç platolardaki vahalardır. İran topraklarının büyük bir bölümünün tarıma elverişli olmaması bir dezavantajdır.

Deniz sahası olarak; İran'ın karasuları 12 deniz mili ve bitişik bölgesi ise 24 deniz mili uzunluğundadır. İran tarafından Basra Körfezinde talep edilen ekonomik saha ikili anlaşmalar veya orta çizgi ilkesine göre belirlenmiştir. Buna karşılık İran'ın kıyısı bulunan Hazar Denizi'nin statüsü tartışmalıdır (Harita 1.3). İran, Hazar'ın bir göl olduğunu ve beş kıyıdaş devlet tarafından ortak kullanılması gerektiğini söylemekte ve üçüncü devletlerin Hazar'dan

⁷ Özcan, Nihat Ali, "İran Sorununun Geleceği Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler", TEPAV Raporu, TEPAV Ortadoğu Çalışmaları-I, Haziran 2006, s: 19-20, <http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abdliran.pdf>

⁸ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf (Son erişim tarihi: 06.01.2010)

yararlanmasına karşı çıkmaktadır. İran'a göre Hazar'ın paylaşımı beş ülkeye eşit haklar düşecek şekilde olmalı ve her ülke Hazar'dan %20 pay almalıdır. Kıyıdaş ülkelerin kendi aralarında yaptıkları anlaşmaların da geçerli olmayacağını iddia etmektedir.⁹ İran bu tezi kıyısı bulunan diğer dört kıyıdaş ülkenin tezlerinin aksine, kendisine kıyı uzunluğundan daha fazla pay düşmesini sağlayacak tek tez olmasından dolayı savunmaktadır.

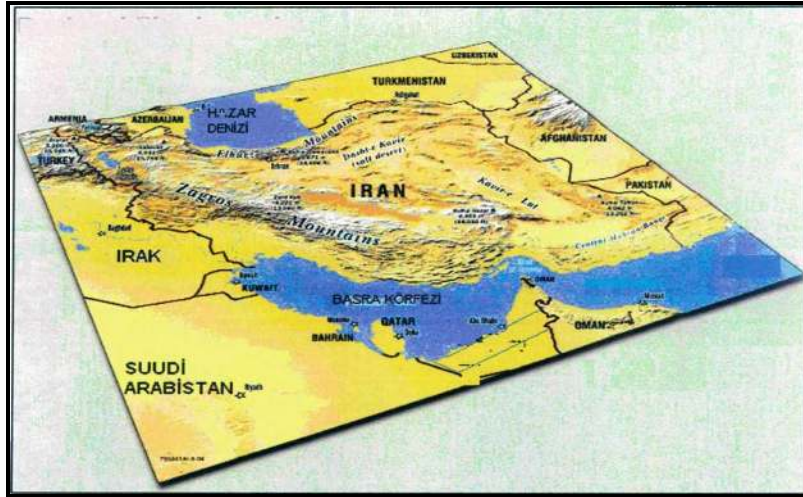
Harita 1.3 Hazar Denizi¹⁰

İran, aynı zamanda dünya ölçülerine göre önemli bir bölgesel güçtür. 70 milyonluk eğitimli nüfusu ve doğal enerji kaynakları ağırlıklı zenginliklerinin yanı sıra büyük bir uygarlığın mirasçısıdır. Bu durum İran'a jeokültürel bir avantaj sunmaktadır.¹¹ İran coğrafi yönden; Kuzey, batı ve güneybatıdaki dağlık yüksek alanlar, merkezi iç platolar, kıyılar olmak üzere üç bölgeye ayrılmaktadır (Harita 1.4).

⁹ Dokuzlar, Bircan, Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah doğalgaz (Orta Asya'dan Avrupa'ya), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I. Baskı, , İstanbul, Şubat 2006, s: 100-101

¹⁰ http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/caspian_sea_n_rel01.jpg (Son erişim tarihi: 20.01.2013)

¹¹ Gürkas, Berna, "Türkiye-İran İlişkileri", Stratejik Öngörü, Sayı:6, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.104.

Harita 1.4 İran Fiziki Haritası¹²

Dağlık Alanlar: İran, Alp-Himalaya sisteminin içinde yer almaktadır. İran'ın kuzey, batı ve güneyi yüksek dağlarla çevrilidir. Hazar gölü kıyısında Elbruzlar, batı ve güneyde ise Zağroslar uzanmaktadır. Bu dağlar Alp kıvrım sisteminin parçasıdır. Kuzeyde yer alan Elbruzlar volkanik bir yapıdadır. Elbruzlar, doğuda İran'ın kuzeydoğusunda bulunan Kopet Dağları ile birleşir. İki sıra halinde Meşhed'e doğru uzanan dizi kuzeybatı, güneydoğu yönünde İran'ın Afganistan sınırına kadar devam ederek Hindikuş Dağlarına kavuşur. Kalkerli yapıda olan ve birbirine paralel üç sıra halinde uzanan Zağroslar, Mezopotamya ile iç plato arasında genişliği 200 km'yi bulan bir duvar gibidir. Yükseltisi 4000 metreyi aşan Zağroslar yükseltisi güneydoğuya doğru azalmaktadır. Zağroslar, Mezopotamya ve Basra Körfezi'ne paralel olarak kesintiye uğramadan Hürmüz Boğazının kuzeyine kadar devam eder. Bu bölgeden sonra batı-doğu yönünde Pakistan sınırına uzanır. 1650 m uzunluğundaki bu silsile merkezi kütlenin en yüksek noktası İsfahan yakınlarında Ziyaret Dağı, doğuda ise Pakistan sınırında yüksekliğin azaldığı alanda Belucistan Dağlarıdır.

Merkezi İç Plato: İran'ın iç kesimi yükseltisi 900-1300 m arasında değişen geniş bir platodan oluşmaktadır. Bu platonun kuzeyinde bulunan tuzdan oluşan Kevir ve güneyindeki taş ve kumdan oluşan Lut çölleri dünyanın en kurak ve sıcak yerleridir.

İkizkenar üçgeni andıran bu saha İran'ın 1/5'ini oluşturmaktadır. Eski kıta çekirdeğinden meydana gelmiş olan bu platonun bazı yerlerinde Zagroslar ve Elbruzlardan inen akarsular ve yer altı sularının meydana getirdiği kaynakların bulunduğu alanlar tarımsal faaliyetlerin geliştiği ve nüfusun toplandığı yerlerdir. Alçak alanlar Hazar Denizi kıyıları, Basra

¹² http://lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/iran_regional_physiography_2004.jpg (Son erişim tarihi: 06.01.2010)

Körfezi'ndeki Huzistan Eyaleti ve Basra Körfezi ile Umman Körfezi kıyıları boyunca uzanmaktadır.

Kıyılar: Kuzeyde Hazar, güneybatıda Basra Körfezi, güneyde Umman denizi ile İran uzun bir kıyı boyuna sahiptir. Bu kıyılar fiziki yapı bakımından birbirlerinden çok farklıdırlar. Kuzeyde Hazar Denizi kıyıları genelde alçak ve az girintili çıkıntılı düz kıyılardır. Güney ve güneybatıdaki Basra Körfezi ve Umman Denizi kıyıları ise genelde dağların kıyıyı yakından izlemesi nedeniyle dik falezli yüksek kıyılardır. Basra Körfezinin kuzeyinde dağların kıyıdan uzaklaştığı geniş düzlük alan alüvyal dolgu sahası özelliğindedir. Huzistan Havzası olarak adlandırılan bu saha İran'ın zengin petrol yataklarının bulunduğu alandır. Abadan Limanı bu alanda yer almaktadır. Buşehr Limanından Bender Abbas Limanı ve Hürmüz Boğazının bulunduğu kesimlere kadar olan kıyı şeridi girintili çıkıntılı ve yüksek falezlidir. Bu alandan Pakistan sınırına kadar olan kıyı boyu az girintili çıkıntılıdır.¹³

Akarsular açısından önemli kaynaklara sahip olmayan İran'da başlıca iki büyük nehir göze çarpar. Güneyde Şattul Arap'a karışan ve Zagroslar'ı kesen 830 km uzunluğundaki Karun Nehri, kuzeyde Elbruzlar'ı kesip Hazar Denizi'ne dökülen Kızıl Uzun Nehri'dir. Diğer nehirleri; Jarihi, Zühre, Helleh, Tajan, Gorgan ve Zayandeh'dir. Kuzeybatıda geniş çöküntü havzasına yerleşmiş olan Urumiye Gölü, İran'daki çok sayıdaki göllerin en büyüğüdür. Bu gölün deniz seviyesinden yüksekliği 1230 m, yüzölçümü 3750 km²'dir.¹⁴

Hürmüz Boğazı'nda yer alan Bender Abbas limanı stratejiktir. İran-Irak Savaşı (1980-1988) dönemindeki yıkım ve Irak sınırında yer alan Hürremşehr'in işgal altında olması nedeniyle Basra Körfezi'ndeki Buşehr ve Lengeh limanları ile Umman Körfezi'ndeki Chabahar limanına büyük önem veren İran, en işlek liman ülkesi olma statüsünü kaybetmiştir. İran'ın en önemli petrol terminali Basra Körfezi'nin 25 km kuzeydoğu açıklarında yer alan Kharg Adasıdır. Hazar Denizi limanları, 1992 yılından itibaren Orta Asya ülkeleriyle gerçekleştirilen ticareti elinde tutmaktadır. Hazar Denizinde yer alan Enzeli Limanı ve Umman Körfezindeki Chabahar Limanı'nın modernleştirilmesine yönelik projeler başlatılmıştır. İran İslam Cumhuriyeti Gemi Taşıma Yolları (IRISL) Basra Körfezi ve Hazar Denizinden Avrupa ve Uzak Doğu'ya kargo taşımacılığı yapmaktadır. İran Gemi Taşıma Yolları'nın toplam 2,5 milyon tonajlı 84 gemisi vardır. 2008 yılı verilerine göre İran iç sularının toplam uzunluğu 850 kilometredir. En önemli olanı Dicle ve Fırat nehirleri kavşağından doğarak İran-Irak sınırını oluşturan ve Basra Körfezine dökülen 193 km

¹³ Gözenç, Selami, "Güneybatı Asya "Ortadoğu" Ülkeler Coğrafyası", İstanbul: Çantay Kitabevi, 1999, s. 136-141

¹⁴ <http://www.country-studies.com/iran/water.html> (Son erişim tarihi: 20.02.2013)

uzunluğundaki Şattül Arap(Farsça Arvanrud)'tır. Abadan ve Hürremşehr Limanları Şattül Arap boyunca yer almaktadırlar.¹⁵

1.3. Nüfusu ve İran Dili

İran, idari olarak 30 eyalete ayrılmıştır (Harita 1.5). 2004 yılında ülkenin en büyük eyaleti olan Horasan; Kuzey, Güney ve Razavi Horasan olmak üzere 3 ayrı eyalete bölünmüştür. Eyaletler il, ilçe ve kasabalar olmak üzere toplamda 321 alt birime ayrılmaktadır. Ülkenin merkez eyaleti olan Tahran ise ayrıca İran'ın başkentidir. İran eyaletleri İç İşleri Bakanı tarafından atanan valiler tarafından idare edilmektedir. 1999 yılına kadar merkezi yönetim belediye başkanlarını da tayin ediyordu. Ancak 1999 yılından itibaren dört yılda bir Şehir Konseyleri için seçim yapılmaya başlandı. Şehir Konseyleri de belediye başkanlarını belirlemektedir. İran'da, eyaletlere valiler İç İşleri Bakanı tarafından atanır. Valiler yerel yönetimlerde, şehir ve kasabalardaki idari konseyleri seçmek konusunda yetkilidirler.¹⁶ İran İslam Cumhuriyeti, idari açıdan hiyerarşik olarak örgütlenmiş merkezi yapıda bir devlettir.

Harita 1.5 İran'ın Eyaletleri¹⁷

İran, geniş coğrafyasının yanı sıra komşu ülkelere oranla büyük bir nüfusa sahiptir. Resmi verilere göre 71,5 milyon nüfusa sahip olan İran nüfusunun 2013 yılında 77,6 milyona ulaşması öngörülmektedir. Nüfus yoğunluğu Tahran, İsfahan, Meşhed, Tebriz, Şiraz, Ahvaz

¹⁵ <http://portfocus.com/iran/index.html> (Son erişim tarihi: 14.10.2009)

¹⁶ <http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf> (Son erişim tarihi: 20.01.2013)

¹⁷ <http://www.google.com.tr/imgres?q=iran+provinces+map&um=1&hl=tr&sa=N&biw=> (Son erişim tarihi: 19.02.2013)

ve Abadan gibi merkezlerde toplanmıştır. Toplam nüfusun % 21,7'si 0-14 yaş arasında, % 72,9'u 15-64 yaş arasında ve % 5,4'ü 65 yaş ve üstüdür. Ülkenin yaş ortalaması 27 olup; 2009 yılı için nüfus artış hızı % 0,88 olarak tahmin edilmektedir. 2007 yılı itibarıyla ülke nüfusunun % 18'inin yoksulluk sınırının altında yaşadığı tahmin edilmektedir. Nüfusun yaklaşık % 70'i kentlerde yaşamakta olup; okur-yazarlık oranı % 77'dir. Haziran 2007 itibarıyla işgücünün % 25'i tarım, % 31'i sanayi ve % 45'i hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. 2008 yılı için işsizlik oranı tahmini % 12,5'tir.¹⁸

İran dili, Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-Ari kanadında yer almaktadır. İran'da resmi dil Farsçadır. Nüfusun % 60'ı tarafından anadil, % 15'i tarafından da ikinci dil olarak konuşulmaktadır. İran'da konuşulan diğer diller; Azeri Türkçe ve Türk lehçeleri % 24, Kürtçe % 7, Lurca % 3, Arapça % 2, Beluci dili % 2'dir.¹⁹

İrani diller günümüzdeki coğrafi konumları göz önünde bulundurulduğunda İran merkezli bir dağılım içindedirler. İrani diller doğuda Tacikistan'a kadar, batıda ve kuzeyde ise Kafkasya'ya kadar uzanmaktadır. Çağdaş İran dili ise Batı ve Doğu Kolu olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Ayrıca her iki kol kendi içinde dallara ayrılmaktadır.

İran farklı dil, lehçe ve şivelerin en fazla konuşulduğu ülkelerden biridir. İran'da ağırlıklı olarak Farsça ve Azerice kullanılmaktadır. Farsça devlet dili olarak kullanılırken Azerice İran'da yaşayan geniş Türk nüfusu tarafından kullanılmaktadır. İran'ın resmi dili Farsça olmasına rağmen İran nüfusunun yarısından çoğu Türkçe konuşabilmekte, ayrıca bölgesel olarak Kürtçe, Arapça ve Beluci dilleri de yoğun olarak kullanılmaktadır. Azerilerin % 90-95 yoğunlukla oturduğu, ülkenin kuzeybatı kesimlerindeki Tebriz, Erdebil, Hoy, Makü, Zencan, Kazvin, Urumiye, Hamedan, Astara vb. yerlerde büyük bir çoğunlukla Azeri Türk lehçesi ile konuşulmaktadır.²⁰

Ülkeyi Gazneli, Selçuklu, Harzemşah, Timur, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safavi, Afşar ve Kaçar gibi Türk hanedanlarının yönettiği yüzyıllarda bile etkin olmaya devam eden Fars bürokrasisi ve dili, bugün de Fars unsurun gücünün kaynağı olmaya devam etmektedir. Bu durum İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası tarafından da teminat altına alınmıştır. Anayasanın 15'nci maddesine göre Farsça ülkenin resmi ve ortak dili olarak belirlenmekte; buna karşın, bölge ve kabile dillerine yazılı ve görsel basında kullanılma hakkı verilmektedir. Ancak, yerel dillerde yapılan sınırlı yayınların bu dillerin edebi şekliyle değil, yerel ağızlarda yapılmasına dikkat edildiği ileri sürülmektedir.²¹

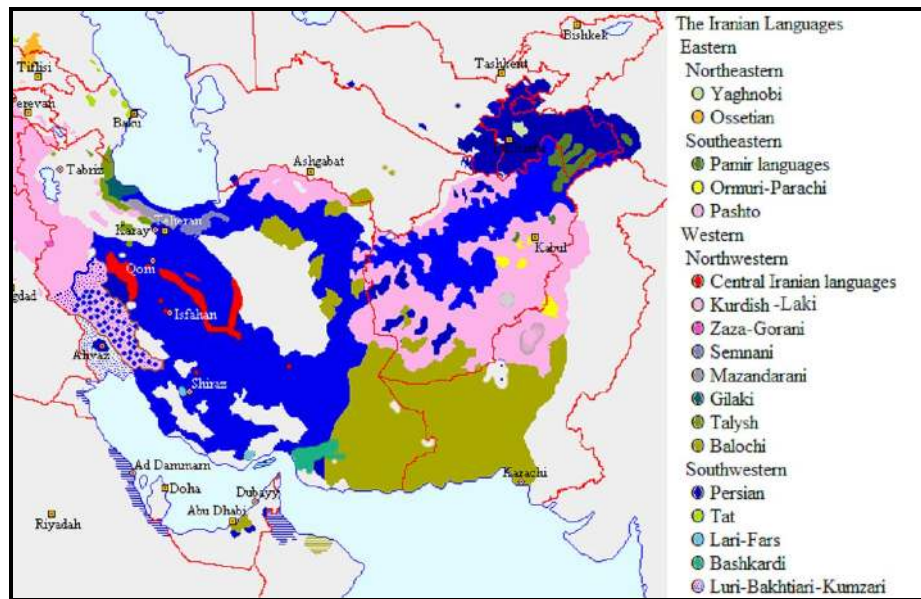
¹⁸ Ateşagaoglu, Ümit, "İran Ülke Raporu", T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Raporu, Ankara, Mayıs 2012, s:3-4

¹⁹ Iran Country Profile, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf> (Son erişim tarihi: 01.02.2013)

²⁰ Attar, Aygün, "İran'ın Etnik Yapısı", Ankara: Divan Yayıncılık, 2006, s. 157

²¹ Blaga, Rafael, "İran Halkları El Kitabı", Yer ve yayınevi yok, 1997, s. 110

Liselerde okutulan Farsça kitabında daha iddialı bir dil kullanılmakta, "Fars dilini güçlendirmek ve yaygınlaştırılması için çaba harcamak her Müslüman İranlıya vacip ve bir çeşit ibadettir" savı dile getirilmektedir. Diğer yandan, Azerilerin Fars kökenli bir topluluk olduğu iddiaları resmi politikaların temelini oluşturmaktadır. Örneğin Dışişleri Bakanlığı'nın bir yayınında yer alan, "Azerilerin Türk ırkından oldukları kuşkuludur. İrk bilimciler ve tarihçilerin çoğunluğu, Orta Asya'dan Türklerin göçünden sonra Türk dilinin burada yayıldığına inanır" gibi tezler, İran'ın resmi politikasının bir yansımasıdır. Azerilerin Türkçe konuşması, Şah İsmail döneminde eski Azerbaycan dilinin zamanla yok olmasıyla açıklanmaktadır. Devrimden sonra basılan bir coğrafya kitabında, "Farsça Azerbaycan'ın öz dilidir ki bir süredir unutulmuştur. Zorla kabul ettirilmeye çalışılan yabancı bir dil değildir. Azerbaycanlılar kendileri ön ayak olmalıdırlar ki, yabancı dil olan Türkçe (Azerice) kovulsun..." denilmektedir. Farslaşma ihtimali en zayıf grupları sosyo-ekonomik olarak geri olan ve farklı mezhebe mensup Türkmen ve Beluciler ile Sünni ve Şiiilerden teşekkül eden Sistaniler oluşturmaktadır (Harita 1.6).²²

Harita 1.6 İran Dillerinin Dağılımı²³

1.4. Etnik ve Dinsel Gruplar ve Şiilik Ekseninde Din

Geçmişinde pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış toprakların üzerine kurulu İran, Farsların çoğunlukta olduğu ancak çok sayıda etnik grubu bünyesinde barındıran bir yapı teşkil etmektedir. Bugüne kadar farklı ırk, kültür ve dilden olan insanları bir arada tutan en önemli olgu Şiilik anlayışı olmuştur. 1979 yılından bu yana Şii İslam'ının mutlak otoritesi ile

²² Blaga, Rafael., a.g.e, s. 107

²³ http://www.google.com.tr/imgres?imgurl=http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/07/Iranian_languages_area.png&imgrefurl ((Son erişim tarihi: 19.02.2013))

tahmin edilmektedir. Türk kökenli bir grup olan Azeriler, 16'ncı yy.daki Osmanlı-Safavi mücadelesinden beri devam eden Türkiye-İran jeostratejik rekabetinin verdiği tarihi altyapı ve Şia'nın sağladığı inanç birliği gibi faktörler nedeniyle, İran toplumunun ve devlet örgütlenmesinin bir parçası olagelmıştır.²⁷

Şiilik, Şah zamanında bile ulusal birliğin ve dış politikanın bir aracı olarak algılanmıştır. İslam Devrimi tüm evrenselci iddialarına rağmen İran'ı her zamankinden daha Şii bir ülke haline getirmiştir. Anayasanın 12'nci maddesi ülkenin resmi dinini, İslam ve onun Caferi (12 İmam Şiası) yorumu olarak tespit etmektedir. Dikkati çeken husus, Sünniliğin din ve günlük hayatla ilgili uygulamalarına saygı duyulan, ancak devlet yönetimi ve toplumsal hayattaki görünürlüğü kısıtlanması gereken bir olgu olarak algılanmasıdır. Örneğin cumhurbaşkanının resmi mezhebe mensup biri olabileceği şart koşulmaktadır. Öte yandan, yasaların da ötesinde engellerin var olması nedeniyle, devlet yönetimi içinde hemen hemen hiçbir Sünni üst düzey yönetici bulunmamaktadır.²⁸

İran nüfusu içerisindeki Sünniler ile Şiiler arasındaki inanç farklılığı, bölgesel, dilsel ve ırksal farklılıklarla da örtüşmektedir. Batı bölgelerinde yaşayan, 1946'da Rusların kışkırtma ve desteğiyle Mahabat'ta bir devlet kurma girişiminde bulunan Kürtler, doğuda Pakistan ve İran'ın birbirlerine yakın bölgelerinde yaşayan Beluciler ve kuzeydoğuda Türkmenistan sınırına yakın bölgelerde yaşayan Türkmenler, aynı zamanda Sünnidir. Kürtlerin uzun bir geçmişe sahip olan ayrılıkçı taleplerinin Irak'ta Kuzey Irak Kürt Yönetimi adı altında ayrı bir özerk yapıya kavuşması sonrasında İran, Türkiye ve Suriye gibi Kürt azınlıklarını barındıran ülkeleri tedirgin ettiği bir gerçektir. Öte yandan, İran ve Pakistan'ın sınır bölgelerinde yaşayan Belucilerin de zaman zaman ayrı bir devlet kurma amacı dileklerini dile getirdiklerini unutmamak gerekir.

Dünyanın en çok mülteci barındıran ülkelerinden biri olan İran'da resmi rakamlara göre bir milyon civarında Afgan mülteci vardır.²⁹ Bazı iddialara göre, İran'ın Afganistan'a yakın olan Horasan eyaletinde Afganlı mültecilerin göçleriyle birlikte Sünniler çoğunluğa geçmiştir. İslamcı köktencilüğün bir başka versiyonu olan Vehhabi/Selefi akımlar ile bunların uzantısı olan Taliban ve Pakistan'daki bazı dini gruplarla temel uyumsuzlukları olan İran'daki rejimin endişelerinden biri de, sınırlarında yaşayan Sünni nüfusun özellikle de doğu bölgelerindeki Afgan mültecilerin, Sünni radikal akımların etki alanına girmesidir.³⁰

²⁷ Buchta, Wilfried., "Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic", Washington: Washington Institute for Near East Policy & Konrad Adenauer Stiftung, 2000, s. 107

²⁸ Buchta, Wilfried, a.g.ç., s. 108

²⁹ Mohammadi, Ali. "Globalization: An Economic and Financial Approach," Eds. Ali Mohammadi, Iran Encountering Globalization. London & New York: Routledge, 2003, s. 73-77

³⁰ Buchta, Wilfried, a.g.ç., s. 107- 108

Zerdüştlük, Yahudilik ve Hristiyanlık anayasal olarak tanınmış azınlık dini olarak kabul edilmektedir. Anayasanın 64'üncü maddesine göre Mecliste Ermenilere iki, Zerdüş ve Yahudilere birer milletvekili kontenjanı ayrılmıştır. Asurî ve Keldanilerin ise birlikte bir vekil çıkarması öngörülmektedir. Sayılarının az olması itibarıyla gayrimüslim azınlıklar, rejim ya da ülke bütünlüğü için kayda değer bir tehdit olarak algılanmamaktadır. Sadece, İslam dininden ayrılmış bir inanç olan Bahaîlik resmi bir din ya da mezhep olarak kabul görmemekte, bu inanca mensup kişiler baskıya maruz kalmaktadır. Bu grubun mensupları ülkeyi terk edip Amerika, Avrupa ve Avustralya'da yerleşmek için fırsat aramakta, bu amaçla Türkiye'yi de geçici bir uğrak yeri olarak kullanmaktadır. Devrimin başarı ve başarısızlıkları İran'ı oluşturan etnik grupların aralarındaki uyumu ve bunların devlete bağlılığını doğrudan etkilemektedir. Ülkede Şii esaslara dayalı bir dini rejimin kurulması, bir yandan merkezi yönetimin din ve mezhep anlayışı dışında kalan grupları, bir yandan da resmi kabul dışında bir Şiilik algılaması olan toplulukları yabancılaştırmıştır. Şia'nın aşırı yorumuna dayanan (Gulat-ı Şia) ya da merkezi anlayışın dışında kalan heterodoks³¹ Şiiler tüm nüfusun % 10-15'ini oluşturmaktadır.³²

Şiiler; Peygamber'in vefatından sonra halifelik makamı için Hazret-i Ali'yi ve Ehl-i Beytini en layık kişi olarak gören, onu meşru halife kabul eden, ondan sonraki halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan kişi ve topluluklardır. Arap dilinde daha çok "tarafdar" anlamında kullanılan bu kelime, bugün anladığımız manayı genel bir düşünceye göre Hazret-i Ali'nin oğlu Hazret-i Hüseyin'in Kerbela'da öldürülmesinden sonra almıştır. Çünkü belirgin olarak ancak bu olaydan sonra, Hazret-i Hüseyin'in intikamını Emevilerden alma ve Hazret-i Ali ve oğulları ile torunlarının hakkını korumak düşüncesi kurumsallaşmaya başlamıştır. Bu yola baş koyan gruplar bu tarihten sonra ortaya çıkmıştır.³³

Şiilik İslâm'da ana bünyeden ayrılan yahut başka bir ifade ile yine İslâm aleminin içinde vücut bulan bir zümreleşme hareketidir. Şii kaynaklar, bu fırkanın, Hz. Muhammed'in sağlığında doğduğunu ve daha o zamanlar, Hz. Ali'nin üstünlüğünü kabul ederek onun tarafını tutanların bir topluluk olarak "Ali Şiası"nı meydana getirdiklerini ileri sürerler. Bazı yazarlar da Şiiliğin, Hz. Muhammed'in vefatını takiben Hz. Ali'nin meşru halife olduğu talebiyle,

³¹ Heterodoks sözcüğü "farklı" anlamına gelen Yunanca "heteros" ve öğretisi anlamına gelen "doxa" sözcüklerinden oluşur. Ana akımdan sapmış olan anlamında kullanılmaktadır. Bu kavram dini gruplar arasında kendilerini kutsal metne ve din kurucusunun gösterdiği yola en uygun davranan gruplar tarafından azınlıkta kalan gruplar için kullanılmıştır. Bu sözcük ayrıca belirli bir düşünce, ideoloji anaakımına bağlı olmayan merkezi iktidarın diliyle konuşmayan farklılıklara açılan düşünme ve davranma biçimi diye de tanımlanmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. <http://www.turkcesozluk.com> (Son erişim tarihi: 19.01.2013)

³² Blaga, Rafael, a.g.e, s. 41.

³³ "Türkiye-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını", Harp Akademileri Komutanlığı Yayınevi, Ankara, 1994, s.6

baştan sona siyasî bir hareket olarak başladığını söylerler. Bir kısım yazara göre ise Şiilik, siyasî bir hareket şeklinde, Hz. Osman'ın şehit edilişinden sonra ortaya çıkmıştır.³⁴

Şiilik, İran'ın eski inançlarıyla da karışarak İran'ın ulusal mezhebi haline gelmiştir. İran 16'ncı yüzyılda Türk Safevi Hanedanı (1501-1722) vasıtasıyla Şiileştirilmiştir. Böylece, günümüze kadar süregelen Şiiliğe dayalı İran devletinin de temeli atılmıştır. O dönemde İran'da Şiiliğin güç kazanması ve yayılması, İran'a Sünni komşuları Osmanlılar ve Doğu'daki Özbek Hanlarının etkisini sınırlandırabilecek önemli bir olgu olarak görülmüştür. Zira, İran'ın Şiileşmesi, Osmanlı ile Orta Asya arasındaki bağı koparmaktaydı. İran'ın Şii kimliği zamanla devlet kimliği ile örtüşmeye başlamıştır. Şii uleması Safeviler döneminden başlayarak, dünyanın başka yerlerinden, özellikle de Lübnan'dan İran'a göç etmeye başlamıştır. Ancak Safeviler döneminde Şii ulema önem kazanmış olsa da siyasi hayatta ciddi etkinliğe sahip olamamıştır. Safevi Şahları, Peygamber ve İmamlar soyundan olduklarını iddia ederek, dinî kurumları ellerinde tutmuşlardır. Böylece siyasi otoritenin yanı sıra dinî otoriteyi de kontrol etmişlerdir. Safeviler ciddi bir şekilde Sünnilik karşıtıydılar. Şiiliği Sünnilikten ayırmak için çeşitli mezhepsel ayrımcılık oluşturmuşlardır.³⁵ Ancak Safevilerin yıkılmasından sonra İran'da iktidarı ele geçiren Nadir Şah, Şiilik ve Sünnilik arasında bir diyalog kurmaya çalışmıştır.

1794 yılında İran'da Kaçar hanedanlığı kurulmuştur. Türkmen Kaçarlar (1794-1926) kendilerini ne Safeviler gibi "dinî otorite" olarak tanımlamış ne de Nadir Şah gibi Şii-Sünni birliğini savunmuşlardır. Kendi soylarına kutsallık affedemeyen Kaçarlar, Şiiliğin etkin olduğu bir toplumda meşruiyetlerini güçlendirmek için ulemaya önem vermişlerdir. Kaçarlar sayesinde bütün din adamları, özellikle de ayetullahlar, büyük saygınlık ve toplumsal güç kazanmışlardır. Mahkemeler, okullar (mektephane) venoterlikler din adamları tarafından yönetilmeye başlamış, bu kimseler devletin iç ve dış politikasını etkileme gücüne de sahip olmuşlardır.

Pehlevi Hanedanlığı 1925 yılında Kaçarların devrilmesiyle kurulmuştur. Pehleviler (1925 -1979) Şii kimliğini siyaset alanının dışına itme arzusu gütmüştür. Pehlevilerin bu düşüncesi modern Fars milliyetçiliği çerçevesinde şekillenmiş olup temel amaç "İran'ın eski ihtişamı"nı yeniden inşa etmektir. Bu düşünce İran milli kimliğini Fars ulusal kimliği olarak kabul etmektedir. İslam karşıtı bir düşünsel yapıya sahip modern Fars milliyetçiliği Batı yanlısıdır. İran'da yaşayan halkların Ari ırkından olduklarını iddia eden ve diğer dillerde konuşan insanları Farslaştırmayı benimseyen bir ideolojidir. Bu düşünce 1923'ten 1979'a

³⁴ Fırlıklı, Prof.Dr. Ethem Ruhi, "Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din-Siyaset İlişkisi", AVRASYA Dosyası, , Cilt 13, Sayı 3, 2007, s.192.

³⁵ Keskin, Arif, "Şii Jeopolitiği ve İran", AVRASYA Dosyası, Cilt 13, Sayı 3, 2007, s. 67

kadar Pehlevi Hanedanlığı vasıtasıyla iktidara yön vermiştir. Farslılığın temel alındığı bu dönemde Şiilik Fars kimliği çerçevesinde ve onun alt kümesi gibi yorumlanmıştır.

İran İslam Cumhuriyeti (1979) kurulduktan sonra modern Fars milliyetçiliği bırakılarak yeni bir söylem geliştirilmiştir. Aşırı Batıcılık ve İslam karşıtlığına bir tepki olarak geleneksel Fars milliyetçiliği doğmuştur. Bu düşünce, Batı karşıtı ve İran milli kimliğini Şia olarak kabul eden bir milliyetçiliktir. Şia, Arapça'da taraftar anlamına gelir. Kuran'da parti, taraftar anlamında kullanılmıştır. Şia, Ali bin Ebu Talib'in Muhammed'den sonra nass (vahiy) ve tayinle (hadis) imam olduğuna inanan ve imametın kıyamete kadar onun soyundan (ehl-i beyt) ayrılmayacağını ileri süren, bu imamların masum (tüm günahlardan mutlak biçimde arınmış) olduklarını iddia eden toplulukların ortak adıdır. Şii terimi ise Şia'ya ait olmayı ifade eder. Şia'nın günümüzde üç önemli alt mezhebi bulunmaktadır: Zeydilik, İsmaililik ve İmamiye. Zeydilik ve İsmaililik, 8'inci yüzyılda İmamiye'den kopmuşlardır. Şia'nın temel ayracı olan imamet, üç alt-mezhebin de ayracıdır. İmamların yarı tanrı olarak kabul edildiği İsmaililik ile imamların neredeyse halifeler kadar kutsiyetten uzak kabul edildiği Zeydilik arasında, bir orta yol biçiminde, İmamiye mezhebi yer alır.³⁶

Yeni yöneticiler, İran'ı Şiiliğin merkezi, kendilerini de Şiilerin kutsal liderleri olarak tanımlamaya başlamışlardır. Dinî ve siyasi otorite yeniden aynı elde birleşmeye başlamıştır. Eski İran tarihi küçümsenmiş, İran tarihi ile İslam tarihi özdeşleştirilmiştir. Modern Fars milliyetçilerinin tüm siyasi, tarihi ve kültürel simgeleri ortadan kaldırılmış, Şiilik temelinde yeni bir Fars milliyetçiliği ve İran ulusu tanımlanmaya çalışılmıştır.³⁷

İran'ın devlet sisteminde Velayet-i Fakih kurumu, mollaların etkinliği ve birçok alandaki yorumlar Şiilik esasında şekillendirilmiştir. İran'daki mevcut devlet mekanizması Velayet-i Fakih makamı merkez alınarak yapılandırılmıştır. Velayet-i Fakih kuramı 1960'larda Humeyni tarafından Irak'ın Necef kentinde ortaya atılmış ve Şia mezhebinin ideolojik temelleri üzerinde kurulmuştur. Humeyni, Velayet-i Fakih kuramı vasıtasıyla Şia mezhebinin yeni bir siyasal teorisini gerçekleştirmek istemiştir. Bu kuram, Şia mezhebinin imamet kurumunun devamı olarak geliştirilmiş bir açılamdır. Şia'ya göre imamet kurumu Peygamber yolunun devamı olarak kutsallığını Kuran'dan almıştır. Başka bir deyişle Peygamber'in ölümünden sonra Müslümanları yönetmek, imamların hakkı ve

³⁶ İmamiyye'nin içinden İsmaililiğin de etkisiyle Şeyhilik ve Babilik çıkmıştır. 1826'da ölen Şeyh Ahmet el-Ahsai'nin kurduğu Şeyhilik, gaybet-i kübra (büyük gizlilik) döneminde Allah'ın hücceti (delili) olan imamların manevi ruhunu yansıtacak veya onunla bağlantı kuracak ve ona açılacak bir bab olan ermiş bir Şii'nin varlığı esasına dayanır. Şeyhiler imamlara tapınma derecesinde bağlıdırlar. Bab'm (ilahi vahyin kapısının) batini olarak her yerde faal olduğuna inanırlar. İran'da iki yüz elli bin kadar Şeyhi vardır ve Kirman'da yoğunlaşmışlardır. Kirmanda Medrese-i İbrahimiyye adında bir okulları ve kendilerine ait yayın organları vardır. Başta Basra olmak üzere, Irak'ta da üç yüz bin kadar Şeyhi yaşar. Şeyhilerin çoğunluğunca otoritesi kabul edilen çağımızdaki "ermiş liderleri" çıkaran Kirman asıllı aile de Basra'da ikamet eder. Şeyhiler kendilerini Şia'nın eliti olarak kabul ederler. Qasimlo, Abdurrahman, İran Kûrdistanı, Belge Yayınları, İstanbul, 1991, s. 7.

³⁷ Keskin, Arif, a.g.ç., s. 67-68.

sorumluluğundadır. İslam hükümeti imamların iktidarda olması veya onların onayı ile meşruiyet kazanmaktadır. Bu açıdan imamların yönetmediği ülkelerde kurulan hükümetler meşru değildirler. Din bilginleri peygamberlerin mirasçısıdır ve bu nedenle toplumu yönetmek onların hakkı ve görevidir. Peygamberler ve imamlara özgü "velayet" (mutlak otorite) fakihler için de geçerlidir. Velayet-i Fakih kuramı Şiilik ve mollalık kurumunu sistemin temel taşları haline getirmiştir. Söz konusu durum rejimin iç ve dış politikaya bakış açısını şekillendirmiş, böylece Sünniler dışlanmaya başlanmıştır.

Velayet-i Fakih kurumu ve Şii din adamlarının etkinliği sadece iç değil dış politikada da etkili olmuştur. Din adamlarının (mollaların) iktidarın temel taşları haline gelmesi ister istemez İran'ı dünya Şiiliği ile ilgilenmeye itmiştir. Şiilikte ulemanın çok önemli yeri vardır. Şiilik inancında din alimi ile onun bağlıları arasında tesis edilen "taklit müessesesi" bir olguyu daha da önemli hale getirmektedir. Ulema arasındaki hiyerarşi ulus ötesi bir olgudur. Bu da din adamları arasında organik ve sürekliliği olan bir ilişkidir. Özellikle Necef'e baktığımızda bu "ulus ötesi"lik olgusunu görebiliriz. Söz konusu organik ilişki ve iletişim şebekesini düşündüğümüzde, İran'da mollaların iktidarda olmaları bu bağı siyasi bir güce dönüştürmüştür. İran Şah döneminde de Şiilerle ilgilenmiştir. Lübnan'da İran'ın etkinliğinin temelini oluşturan Musa Sadr, Şah döneminde ve onun bilgisi dâhilinde Lübnan'a gönderilmiştir.

Rejime göre İran Şiiliğin merkezidir ve dünya Şiiliği İran'ın doğal ilgi alanıdır. Bu nedenle Şiiliğin merkezinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Merkez, güçlü olduğu oranda çevresiyle ilgilenabilir. Devrim liderleri, Sünniliği de kapsayacak şekilde, bir İslam dünyası liderliği oluşturmak istemektedirler. Bu çerçevede sadece Şiilerle değil Sünni İslamcılarla da ilgilenme arzusundadır. Devrim ihraç politikası çerçevesinde Şiiler özel bir yere sahiptir ancak Sünnilere de yer verilmiştir. İran'ın Filistin, Mısır, Cezayir ve Türkiye gibi ülkelerde İslamcı oluşum ve akımlarla ilgilenmesi bunun bir göstergesidir. Şii uyanışı, bu ülkelerde bir İslam devleti yaratmaktan daha çok ülke içi sürtüşme ve gerginliğe neden olmaktadır. Bu çerçevede İran'ın İslam devleti kurma amacı ile Şiileri desteklemesi özellikle Şiilerin azınlıkta olduğu yerlerde çelişki oluşturmaktadır. Birçok Müslüman ülkede Şiiliği destekleyerek Şii İslam devleti kurmak olanaksızdır. Çünkü Şiiler bu ülkelerde genellikle azınlıktadır. Bu nedenle Şii uyanışı bir İslam devletinden daha çok ülke içi sürtüşme ve gerginliğe yol açabilir. İran'ın büyüklüğü, tarihî geçmişi, kültürel zenginliği, rejim kimliği ve devrim ihraç politikası ile yayılma eğilimi İran'ın komşuları ve Arap devletleri açısından endişe kaynağı olmuştur. Böylelikle İran, bölge devletleri ile yeni, çok boyutlu ve daha derin sorunlar yaşamaya başlamıştır. Bu çerçevede İran'ın rejim ihracı politikası ve Şiilere ilgisi yoğunluk kazanmıştır.

İran'ın Irak, Suudi Arabistan, Afganistan, Pakistan ve diğer Körfez ülkelerindeki Şiilerle ilgilenmesi bu çerçevede değerlendirilebilir.

İran'ın büyüklüğü, tarihî geçmişi, kültürel zenginliği, rejim kimliği ve devrim ihraç politikası ile yayılma eğilimi İran'ın komşuları ve Arap devletleri açısından endişe kaynağı olmuştur. Böylelikle İran, bölge devletleri ile yeni, çok boyutlu ve daha derin sorunlar yaşamaya başlamıştır. Bu çerçevede İran'ın rejim ihracı politikası ve Şiilere ilgisi yoğunluk kazanmıştır. İran'ın Irak, Suudi Arabistan, Afganistan, Pakistan ve diğer Körfez ülkelerindeki Şiilerle ilgilenmesi bu çerçevede değerlendirilebilir.³⁸

İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulması, İslami Devrimini tüm bölgeye ihraç etmeyi amaçlayan ve müdahaleci doğası olan bir dış politikayı da beraberinde getirmiştir. Şii Araplar, Şah'ın devrilmesini başlangıçta ilham verici bir olgu olarak görmüşler ve kendi ülkelerinde bu tip bir devrimi tetikleyebilmek için örgütler kurmaya çalışmışlardır. İslami Cumhuriyet, bu gibi örgütleri desteklemeyi kendi dış politikasının temel ayaklarından biri olarak görmüştür. Bu destek, bir çeşit Şii enternasyonalı yaratmak amaçlı bir Şii dış politikası olarak tanımlanabilir.

Humeyni'nin Arap dünyasına yönelik dış politikası bölgede dinî yönetimler oluşturulması üzerine kurulmuştur. Bölgeye yönelik ikinci amacı ise, süper güçlerden ve vekillerinden tamamen bağımsız olmaktır. Bu kavramlar, "küçük şeytanlar" (shaitanhayekuchek) olarak tanımladığı Irak ve Körfez monarşilerine atfen kullanılmıştır. Humeyni, İran'ın çevresinde bir "güvenlik şemsiyesi" kurmaya çalışmakta ve Iraklı Şiilerin ve Körfez Şiileri'nin bu üç kuşaklı politikayı yürütmek için bir araç olarak hizmet edebileceğine inanmaktaydı. İsrail'e yönelik açık düşmanlığı nedeniyle Humeyni kendi savaşını Arap-İsrail çatışmasının cephe noktalarına taşımayı amaçlamaktaydı. Hizbullah'ın yaratılmasının ardındaki etken de bu amacı sürdürmektir.³⁹

Humeyni devrim ihracını silah gücü ile değil barışçı yollarla yapmayı hedeflemiştir. Bu politikasını uygularken kullanılan yöntemler şu şekilde sıralanabilir, İranlı genç öğrencilerin yurt dışında propaganda aracı olarak kullanılması, İran elçilik mensuplarının faaliyetleri, radyo yayınları ve hacca giden hacı adaylarının kullanılması, İranlı ve İran sempatzanları olan yabancı ulema tarafından yapılan/yapılacak misyonerlik çalışmaları.⁴⁰

İranlı devrimciler tüm Müslümanlara hitap etme iddialarıyla tarih sahnesine çıkmışlardır. İslam Cumhuriyeti'nin anayasasına tüm Müslümanların tek bir millet olduğu

³⁸ Keskin, Arif, a.g.ç., s. 88-90.

³⁹ El Marashi, İbrahim, "Şiî Hilali Miti'ni İnşa Etmek: İran Devrimi'nden 2003 Irak Savaşı'na", Avrasya Dosyası, Cilt 13, Sayı 3, 2007, s. 16

⁴⁰ Atasoy, Hv.Plt.Kur.Kd.Bnb.Üzeyir, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Geleceği ve Türkiye" Konulu Silahlı Kuvvetler Akademisi Tezi, 1996, s. 18-20

düşüncesi dercedilmişti.⁴¹ Her ne kadar devrimin Sünni İslamcılar arasında da sempatzan ya da taraftarları olduysa da, Humeyni'nin düşüncelerinin asıl hitap ettiği kitle, dünya Müslümanlarının % 10-15'ini oluşturan Şiilerle sınırlı kalmıştır. Devrimin ideallerinin Şiiler üzerindeki tesiri her topluluk ve bölgede aynı ölçüde yankı bulmamıştır. Lübnan, Irak, Basra Körfezi ve Afganistan'da kayda değeri taraftar toplayan Humeynizmin Pakistan, Hindistan Şiileri ve Yemen'deki Zeydiler üzerindeki etkisi söz konusu devletlerin de gayretleriyle daha sınırlı ölçüde kalmış, Alevi, Nusayri, İsmaili vs. gibi Şiiliğın bir versiyonu sayılabilmekle birlikte farklı tarihi tecrübelerin ürünü olan gelenekler üzerinde nerdeyse hiç var olmamıştır. Devrimin hitap ettiği Şii topluluklarda dikkati çeken en önemli özellik, Oniki İmam Şiası'nın hâkim olduğu bu toplumlardaki din adamlarının, tarihsel süreçte, bir ruhban sınıfı oluşturacak şekilde örgütlenmeleridir. Şehirlere göç ederek geleneksel yapıdan belli ölçüde kopan, Kerbela, Necef ve Kum'da eğitim gören din adamlarının etkisine girerek siyasallaşan Şii kitleler, devrimin fikirlerinin yayılabileceği verimli bir hedef haline gelmişlerdir.⁴²

İran'daki İslamcı akımlar ise, büyük ölçüde Ali Şeriati ile başlamaktadır. 1960'larda Paris'te okuyan Şeriati, sosyalist İslam ya da üçüncü dünyacılık anlayışını savunmuş ve Şah'ın gizli servisi tarafından Londra'da öldürölmüştür. Humeyni ise, İran'da ulemanın yönetimini esas alan bir hiyerarşik düzende din anlayışı gelişmiştir. Humeyni rejiminin aksine, Ali Şeriati geleneğini sürdüren Halkın Mücahitleri ise, sosyalist Şii hareketini öngörmektedirler. Halkın Mücahitleri, İran'da başarılı olamamış, Irak'a geçmiş ve hatta Irak-İran savaşı sırasında İran'a karşı savaşmıştır.⁴³

18'nci yüzyıl başlarından itibaren Kerbela ve Necef merkezli Şii ulema talebe yetiştirmek, vakıf kurmak, evlilik yoluyla kendi içinde irtibatlar oluşturmak suretiyle bölgeler ve uluslarüstü bir ağ oluşturmuştur. Başlangıçta bu ulema, Arap ve Fars ağırlıklı iken 19'uncu yüzyıldan itibaren ibre giderek Farslardan yana dönmeye başlamıştır.⁴⁴ Irak'taki İngiliz işgaline karşı patlak veren ayaklanmada Şii ruhanilerin oynadığı rol, isyan bastırıldıktan sonra birçoğunun İran'a kaçmasına neden olmuştur. Kerbela ve Necef gibi Şia'nın geleneksel kutsal mekânları karşısında İran'ın Kum şehri,giderek etkin bir dini merkez haline gelmeye başlamıştır. Necef ve Kerbela'nın Şii dünya üzerindeki tesiri, Irak'taki Baas rejimi döneminde de azalmaya devam etmiştir. Kum'un, politik merkez Tahran'a yakın olması, Şii ulema ve ayetullahlar arasında Farsların oranının giderek artması neticesinde Şia, İran'la daha fazla özdeşleşmiştir. 1980'de Muhammed Bakır el-Sadr idam edildiğinde geride kalan bir düzine

⁴¹ Anayasanın 11'nci maddesi için bkz. "Constitution of Iran," <http://www.irvl.net>(Son erişim tarihi:23.09.2010)

⁴² Roy, Olivier, "The Failure of Political Islam", Trans. Carol Volk, Cambridge & Massachusetts: Harvard University Press, 1994, s.184-185

⁴³ Dedeoğlu, Beril, "Ortadoğu Üzerine Notlar", Derin Yayınları, İstanbul, 2002, s.131

⁴⁴ Roy, Olivier, a.g.e., s.186.

civarındaki ayetullah-ı uzma'nın (büyük ayetullah) hepsi İranlıydı.⁴⁵ İran'ın Şii dünya üzerindeki tesiri bile tarihsel faktörlerin gölgesinde kalmıştır. Necef-Kum rekabeti bütünüyle ortadan kaldırılamamıştır. Şia'nın Arap ve Fars mensupları arasında kavmiyet mücadelesine de çabucak dönüşebilecek bu farklılık, İran'ın Irak'la yaptığı savaş boyunca Iraklı Şiilerden beklediği desteği bulamamasının nedenlerinden biridir.

İran, son otuz yılda uluslararası arenada adından en yoğun biçimde bahsedilen ülkelerden biri olmuştur. Ancak, özellikle 1979 devrimi ile totaliter bir İslami rejim haline dönüşen İran, çevresindeki komşu ülkeler ve dünyanın en önemli enerji kaynaklarının üzerinde veya yakınında bulunması sebebiyle gelişmiş Batılı ülkeler için (ağırlıklı olarak ABD) sürekli sorun teşkil eden bir ülke olarak, endişe verici bir görünüm sergilemektedir. Bu görüntünün oluşmasında İran İslam Cumhuriyeti yöneticilerinin çeşitli ortamlarda dile getirdikleri görüşlerinin ve bu bağlamda izledikleri politikaların çok önemli rolü olduğu aşikardır. Bir yandan İslam devrimi ile Şii inancını Müslüman halkların yoğun olarak yaşadıkları ülkelere ihraç etme girişimleri, diğer yandan İsrail devletine açıkça meydan okuması ve bu amaçla Hareket al-Mukaveme al-İslamiye/İslami Direniş Hareketi (Hamas) ve Hizbullah gibi guruplara destek vermesi, ayrıca Basra Körfezi bölgesindeki küçük ama zengin monarşik rejime sahip devletlere yönelik nüfuz alanı oluşturma çabaları, İran adına uluslararası camiada oluşan yargının genellikle "kaygı verici" olmasına sebep olmuştur.

İran nüfusunun iki ana unsurunu Farslar ve Azeriler oluşturmaktadır. Farslar ve Azerilerin toplam nüfusunun genel nüfusa oranı % 77 civarındadır. Dolayısıyla Azeri Türkleri İran'da azınlık değil, Farslar ile birlikte İran'ın ana unsurudur. Geri kalan % 23'lük kesimi ise, Azerilerin dışındaki çok sayıda çeşitli Türk toplulukları (Türkmenler, Kaşgailer, Afsarlar, Hamseler, Halaçlar, Boyar Ahmet, Karagözlü, Agaçeriler vb.), Araplar, Kürtler, Beluciler, Hristiyanlar, Yahudiler ve diğerleri oluşturmaktadır.⁴⁶

İran'da Farslar Aryan ırkından, Türkler ise Oğuz boyundan gelmektedirler. İran halkı ırki bakımdan çok çeşitlilik göstermesi nedeniyle her unsur kendi ırkının özelliklerini taşımaktadır. İran toplumunun çeşitli etnik gruplardan oluşması, ulusal birlik ve dayanışmayı olumsuz yönde etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut din, dil, örf ve adet farklılıkları toplumun bilinçli bir kitle halinde birleşmesini güçleştirmektedir. Diğer taraftan, İran'da halkın mevcut İslami rejimden hoşnutsuzluğu uzun zamandan beri devam etmektedir.⁴⁷

⁴⁵ Chechabi, Houchang E., "İran İslam Cumhuriyeti'nde Din Adamları ve Devlet," Avrasya Dosyası, C. 2, S. 1, (İlkbahar 1995), 7-18, s. 11

⁴⁶ Balbay, Mustafa, "İran Raporu", Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, Mart 2006, s. 118

⁴⁷ Attar, Aygün, a.g.e, s. 53-56

İran'da önemli bir Türk nüfus potansiyeli vardır. Türkler etnik açıdan Azeriler, Türkmenler, Kaşkailer, Hamseler ve Afşarlar gibi farklı gruplardan oluşmaktadır. İran resmi kaynakları tarafından "Azerbaycanlı", kendi halkı tarafından ise "Azeri Türkü" olarak nitelendirilen grup Türklerin % 90'ını oluşturmaktadır.⁴⁸ İran'da bulunan Türk kökenli halk genel itibariyle, İran yaylasında kurulan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun tarihiyle başlayan göçlerle oluşmuştur. İran'daki Türk nüfusun çoğu Tebriz, Erdebil, Urumiye, Gilan, Türkmen Yayla, Kirman, Şiraz, İsfahan, Hemedan, Hamse ve Save'nin güneyi ile Tahran'da yaşamaktadır.⁴⁹ Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığı, İran Azerileri arasında milliyetçilik duygularını artırma potansiyeli taşıdığı için İran'ı ilk yıllarda rahatsız etmiştir. Ancak aradan geçen 30 yılı aşkın süre bu kaygıları haksız çıkarmıştır. Bunda İranlı Azerilerin İran'a Şiilik ekseninde olan bağlılıkları ve İran yönetiminde üst kademelerde yer almaları büyük etken olmuştur.

İran'da Fars nüfus daha çok Orta ve Doğu bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Fars nüfusun yoğun olarak yaşadığı şehirler genel itibariyle Tahran, İsfahan, Meşhed, Şiraz, Arak, Kazan, Kirman, Kom ve Yezd'dır. Beluciler ise daha çok Pakistan sınırına yakın olan bölgelerde yer almaktadır. Batı Azerbaycan, Kürdistan, İlam ve Kirmanşah bölgeleri Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır ve bunların yaklaşık % 75'i Sünni'dir. Irak'tan gelen Kürt mültecilerin çoğu da bu bölgeye yerleşmiştir. İran'da Kürtlerin yaşadığı bölgeler genel itibariyle az gelişmiş ve işsizlik oranının fazla olduğu bölgelerdir.⁵⁰ Dolayısıyla İran farklı etnik grupların bir arada yaşadığı çeşitli eyaletlerden oluşan bir devlet görünümündedir.

Her ne kadar İran etnik yapısı incelendiğinde "azınlıkların çok büyük bir orana sahip olduğu" görülse de, İran gerek devrim öncesi gerekse devrim sonrasındaki merkeziyetçi yönetimi ile bu gruplar arasındaki farklılıkların ve ayrımcılığın devlet bütünlüğüne zarar vermesini engellemeye yönelik siyaset izlemiştir. Ülkenin yarısına yakın bir kısmının Fars kökenli olmayışı İran'ı her dönemde "bölünme" korkusuyla karşı karşıya bırakmıştır. Burada da devletin resmi ideolojisi olarak "Şiiliği" birleştirici bir unsur olarak kullanmıştır.

İran'da azınlıklar kendi dillerini konuşmaktadırlar. İran Anayasası'na göre resmi dil Farsçadır. Ancak, okullarda edebiyat dersleri gibi derslerde, azınlıkların kendi dillerini geliştirebileceği belirtilmesine karşın uygulamada böyle olmamaktadır. Günlük hayatta

⁴⁸ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınevi; 1994, s. 1

⁴⁹ Sami, A. W., "The Nation and Its Minorities: Ethnicity, Unity and State Policy in Iran", Cooperative Studies of South Asia, Africa and the Middle East, Vol. XX, No: 1&2, 2000, s. 3

⁵⁰ <http://lcweb2.loc.gov/> (Son erişim tarihi: 06.11.2009)

değişik kavimlere bağlı unsurların kendi dillerini konuşmalarında bir sorun bulunmamaktadır.⁵¹

1.5. Ekonomik Durum

Büyük oranda petrol ve doğalgaza dayalı ekonomisi ile İran, genel olarak merkezi planlamanın hakim olduğu, petrol ve diğer büyük ölçekli işletmeler üzerinde devlet mülkiyetinin devam ettiği, kırsal bölgelerde tarımsal üretimin ağırlıklı olduğu, özel ticaret faaliyetlerinin ise sınırlı düzeyde olduğu bir ekonomik yapıya sahiptir (Tablo 1.1). İran'ın ihracat gelirlerinin % 80-90'ı, bütçe gelirlerinin ise % 40-50'si petrolden elde edilmektedir.

İran ekonomisinin % 40'ı doğrudan, % 45'i de "bonyad" olarak adlandırılan vakıflar aracılığı ile dolaylı olarak devletin kontrolündedir. Kalan ekonomik faaliyetlerin % 15'i ise, muhafazakâr işadamlarının (bazaar) elindedir. Yurt dışında tahsillerini tamamlayıp İran'a geri dönen kişilerden oluşan, Batılı anlamda faaliyet gösteren özel sektör de canlanma eğilimindedir.⁵²

Tablo 1.1 İran Ekonomik Göstergeleri⁵³

	2009	2010	2011	2012	2013
Nominal GSYİH (Milyon Dolar)	361 247	416 710	506 511	545 877	622 739
Reel GSYİH'deki Artış (%)	0,5	2,9	2,0	-0,8	0,5
Kişi Başı GSYİH (ABD Doları, Satın Alma Gücü Paritesi ile)	11 461	11 770	12 275	12 329	11 461
Petrol Üretimi ('000 varil/gün)	3 740	3 820	3 580	3 370	3 740
Petrol İhracatı (Milyon Dolar)	54 149	64 953	87 359	69 094	54 149
Tüketici Fiyat Enflasyonu (ort, %)	13,5	11,2	21,2	23,6	13,5
Mal İhracatı, fob (Milyar Dolar)	70,1	81,9	109,581	91,060	70,1
Mal İthalatı, fob (Milyar Dolar)	57,2	58,3	68,788	-68,685	57,2
Cari Hesap Dengesi (Milyar Dolar)	2,9	13,4	27,1	8,4	2,9
Cari Hesap Dengesi (GSYİH'nin %'si)	0,8	3,2	5,4	1,5	0,8
Dış Borç (yıl sonu; Milyar Dolar)	19,0	18,3	13,5	13,1	19,0
Döviz Kuru IR:ABD\$ (ort)	9,864	10,061	10,620	12,260	9,864
Döviz Kuru IR:€ (yıl sonu)	14,005	14,350	14,728	15,930	14,005

⁵¹ Üşümezsoy, Şamil Şener Sen, "Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları", İnkılap Yayınları, İstanbul, 2003, s. 219

⁵² Ateşgaoğlu, Ümit, a.g.ç., s. 4

⁵³ CIA The World Factbook Economist, Intelligence Unit Iran Main Country Report, Mart 2012, s. 6

İran 1979 yılında rejim değişikliğine uğradığında, güçlü bir petrol endüstrisi ve çoğu tarım sektöründe faaliyet gösteren orta boy işletmelerden oluşan özel sektöre sahip iken, Irak ile 8 yıl süren savaş ve devrimin etkileri ile bu tabloda uzaklaşmıştır. Devrimi izleyen yıllarda çiftlikler, şirketler ve bankalar devletleştirilmiş ve dünyadaki eğilimin aksine yabancı sermaye yasaklanmıştır. Dolayısıyla İran ekonomisi tek mallı-tek boyutlu bir düzen kazanmış bulunmakta idi. Halen ihracat fazlası olan İran'da 1985 tarihinde yayınlanan tek maddelik bir yasa ile karşılıklılık şartına bağlı olarak yabancı şirketlerin pazarlama ve satış ofisi açmaları hakkındaki yasak kaldırılmıştır. 1993 yılında Serbest Bölgeler Kanunu, Haziran 2002 yılında ise, yeni Yabancı Yatırımı Teşvik Kanunu yürürlüğe sokularak yabancı sermaye ülkeye çekilmeye ve özel sektöre dinamizm kazandırılmaya çalışılmıştır.

Döviz girdilerinin % 80'ini petrol gelirlerinden elde eden İran'da genel olarak devletin ekonomiyi; % 25'ini doğrudan, % 60'ını ise "Bonyad" olarak adlandırılan, dini liderlik makamına karşı sorumlu bir tür İslâmi esaslı vakıflar aracılığı ile elinde tuttuğu söylenebilir. Kalan % 15'lik kesim ise, siyasal yelpazede muhafazakâr olarak tanımlanabilecek bir noktada duran İran özel sektörünün (bazaar) elindedir. Petrol gelirlerinin yüksekliğine rağmen, hızla büyüyen nüfus baskısı, enflasyon ve işsizliğin artması, yaygın yoksulluk, temel ihtiyaç malzemelerine uygulanan sübvansiyonların bütçe üzerinde giderek artan yükü, verimsiz, büyük ve hantal kamu sektörü, devlet monopollerinin (bonyad) denetimindeki belirsizlikler ve Birleşmiş Milletler ile ABD yaptırımları İran ekonomisinin karşılaştığı en büyük sorunlar olmaya devam etmektedir.

İran, ekonomik ve sosyal sorunların çözümü yönünde özelleştirme plânları yapmakta, büyük oranda ithal ikamesine dayanan ekonomiyi verimli bir şekilde yapılandırmak, petrol gelirlerine bağımlılıktan kurtararak, petrol dışı malların ihracatını artırmak ve çeşitlendirmek istemektedir. İran ekonomisinin petrole dayalı yapısının kırılarak sanayi üretiminin çeşitlendirilmesi amacıyla, son yıllarda elde edilen petrol gelirlerinin bir kısmı petrokimya gibi sektörlerin gelişimine aktarılmaktadır. Petrol dışında başlıca sanayi dalları; gıda işleme, makine, kimya, halıcılık ve mücevherattır.

Orta Doğu'nun en büyük çelik sektörüne sahip olan İran halihazırda Ortadoğu'daki en büyük otomotiv üreticisi konumundadır. İran'da otomotiv endüstrisinin yıllarca yüksek vergiler ve kotalar ile dış rekabetten korunması; beraberinde teknolojik yeniliklere uyum, kalite ve maliyet konularında çeşitli sorunları da getirmiştir. Son yıllarda Avrupalı ve Asyalı yabancı firmaların ortak girişimlerle pazara nüfuz etmesi ve İran'da üretim ve montaj tesisleri kurmaları ile bu sorunlar da aşılmaya çalışılmaktadır. İran otomotiv sektörü, standardizasyon ve ürünlerin kalitesi ile ilgili sorunlarını henüz tam aşamamış ve ülkemizin otomotiv sektörü gibi küresel seviyeye ulaşamamış olmasına rağmen kurulu kapasite, önemli sayılabilecek bir

kısmı karşılanamayan talep ve İran ekonomi yönetiminin sektöre verdiği büyük önem nedeniyle İran'ın orta vadede Ortadoğu'nun otomotiv devi olacağı çeşitli sektör kaynaklarınca belirtilmektedir. İran ayrıca dünya bakır rezervlerinin % 4'üne ve dünyanın en büyük 2. bakır rezervine sahiptir.

İran kalkınma plânlarında devletin petrol gelirlerine bağımlılığının asgari düzeye indirilmesi öngörülmüş olmasına karşın, özellikle 2006 yılında bu hedeften oldukça uzaklaşmış, 2007 yılından itibaren ise, petrol gelirlerine bağımlılık hız kazanmaya başlamıştır. 2007 yılında gerçekleştirilmiş özelleştirme miktarı 472 milyon dolar iken 2008 yılında bu rakam 4,2 milyar dolara ulaşmıştır.

Petrol gelirlerindeki büyük artış 2006 ve 2007 yıllarına ait en önemli gelişme olarak nitelendirilmektedir. Petrol fiyatlarının dünya pazarlarındaki rekor artışı İran'ın ekonomik politikalarında yönlendirici bir rol oynamıştır. Ancak, 2008 yılının ikinci yarısından itibaren yavaş yavaş düşmeye başlayan petrol fiyatları ile birlikte, ülkenin petrol geliri de buna bağlı olarak düşmüş, sonucunda ülke ekonomisi olumsuz yönde etkilenmiştir.⁵⁴

İran 2011 yılı sonu itibariyle yaklaşık 151 milyar varil kesinleşmiş petrol rezervi ile dünya petrol rezervlerinin % 9,1'ine sahiptir. (Tablo 1.2) Ham petrol rezervlerinin çoğu ülkenin güneybatısında, Irak sınırında ve Basra Körfezi'nde yer almaktadır. İran Petrol Bakanı Nozari, Eylül 2009'da bu bölgede (Khuzestan) 9 milyar varil rezerve sahip yeni bir petrol sahasının keşfedildiğini açıklamıştır. Ülke genelinde bulunan yaklaşık 40 adet petrol sahasının çoğu iyileştirme ve modernizasyon gerektirmektedir.⁵⁵

Tablo 1.2 Ülkeler Bazında Dünya Kanıtlanmış Petrol Rezervleri (2011)⁵⁶

Ülkeler	Milyar Varil	Milyar Ton	Toplam İçindeki Payı (%)
Venezuela	296,5	46,3	17,9
Suudi Arabistan	265,4	36,5	16,1
İran	151,2	20,8	9,1
Irak	143,1	19,3	8,7
Kuveyt	101,5	14,0	6,1
Birleşik Arap Emirlikleri	97,8	13,0	5,9
RF	88,2	12,1	5,3

İran, Hazar Denizine kıyısı olan bir devlet olarak, sadece bu bölgedeki devletlerin petrol ve doğalgaz ulaşım yolları üzerinde bulunmasıyla değil, aynı zamanda kanıtlanmış olmasa da potansiyel olarak Hazar Bölgesinde önemli petrol rezervleriyle de stratejik bir

⁵⁴ İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili", Tahran Ticaret Müşavirliği, Haziran 2009, s. 9-10

⁵⁵ Ateşgaoğlu, Ümit, a.g.ç. s:8

⁵⁶ BP Statistical Review of World Energy Report, Haziran 2012, s.6

ülkedir. Ancak bugün İran Hazar'ın Statüsü'nün belirsizliği nedeniyle bu bölgede ciddi bir üretim faaliyetinde bulunmamaktadır.

İran 33 trilyon metreküpten fazla olduğu tahmin edilen doğalgaz rezervi ile RF'den sonra dünyanın en büyük ikinci rezervlerine sahip ülke durumundadır. 2011 yılı itibarıyla ülkeler bazında dünya kanıtlanmış doğalgaz rezervleri Tablo 1.3'te gösterilmiştir. İran'ın hem kara hem de denizde doğalgaz yatakları bulunmaktadır.

Tablo 1.3 Ülkeler Bazında Dünya Kanıtlanmış doğalgaz Rezervleri (2011)⁵⁷

Ülkeler	Trilyon Küp	Trilyon Metreküp	Toplam İçindeki Payı (%)
RF	1575.0	44.6	21,4
İran	1168.6	33.1	15.9
Katar	884.5	25.0	12.0
Türkmenistan	858.8	24.3	11.7
ABD	299.8	8.5	4.1
Kanada	70.0	2.0	1.0

İran rezervde dünya ikincisi olmasına rağmen, yetersiz sermaye ve düşük teknoloji nedeniyle üretim bakımından dördüncü sırada bulunmaktadır. 2011 yılı itibarıyla ülkeler bazında dünya doğalgaz üretimleri Tablo 1.4'te gösterilmiştir. İran'da yetersiz sermaye ve düşük teknoloji nedeniyle % 60'ı açılmamış yataklar bulunmaktadır. Şah döneminde yapılan petrol ve doğalgaz anlaşmalarının 1979 devrimi ile birlikte fes edilmesi sonucu İran'a 20 yıl yabancı sermaye girmemiştir. Ayrıca ABD tarafından uygulanan ambargo Avrupa ve Asya'nın ünlü firmalarının İran'a yatırım yapmamalarına neden olmuştur. İran'ın kendisi yüksek araştırma ve üretim teknolojilerinden yoksun olmuş ve Avrupa ülkelerinin de yüksek teknolojileri İran'daki Batı karşıtlığı ve uygulanan zorluklar nedeniyle ülkeye girememiştir.

⁵⁷ BP Statistical Review of World Energy Report; s.20

Tablo 1.4 Ülkeler Bazında Dünya doğalgaz Üretimi (2011)⁵⁸

Ülkeler	2011 (Trilyon metreküp)	2010 yılına göre değişim (%)	Toplam İçindeki Payı (%)
ABD	651.3	7.7	20.0
RF	607.0	3.1	18.5
Kanada	160.5	0.3	4.9
İran	151.8	3.9	4.6
Katar	146.8	25.8	4.5
Türkmenistan	59.5	40.6	1.8

Doğalgaz, İran'ın enerji tüketiminin yarısını oluşturmaktadır. Hükümet, doğalgaz tüketimini artırmak için ilerleyen yıllarda büyük yatırımlar gerçekleştirmeyi planlamaktadır. Doğalgaz rezervleri, Güney Pars bölgesindeki 'offshore' sahada yoğunlaşmıştır. Gerekli yatırımlar yapıp bu rezervler geliştirildiğinde, İran'ın yakın zamanda önemli bir doğalgaz ihracatçısı olması beklenmektedir.

Mayıs 2009'da İran doğalgazının Pakistan'a taşınmasını öngören, 7 Milyar Dolar değerinde bir boru hattı projesi için anlaşma imzalanmıştır. Bu hattın ilk başta Pakistan üzerinden Hindistan'a da uzanması öngörülmüş olmasına rağmen, Hindistan tarafı maliyetlerin fazlalığı nedeniyle vazgeçmiştir. 2013 yılı itibarıyla söz konusu boruhattı ile Pakistan'a yılda 11 milyar m3 gaz taşınması planlanmaktadır.

Son yıllarda elektrik üretiminin artırılması sayesinde 1990'lı yıllarda büyük şehirlerde dahi yaşanan elektrik kesintileri sona ermiştir. Hükümetin öncelikli yatırım hedeflerinden biri, ilerleyen yıllarda elektrik enerjisi üreten santrallerin çoğaltılmasıdır. Ülkede hâlihazırda 18 hidro-elektrik ve 20 petrol ile çalışan santral bulunmaktadır. Enerji Bakanlığı Yap-İşlet-Devret yöntemi ile kurulacak enerji santrallerine sıcak bakmaktadır.

İşgücünün yaklaşık dörtte birinin istihdam edildiği tarım sektörüne son yıllarda yapılan yatırımlar, ürün geliştirme, paketleme ve pazarlama çalışmaları yeni ihraç pazarlarının yaratılmasına olanak tanımıştır. İklim ve toprak çeşitliliği açısından şanslı bir ülke olan İran'da tarımsal üretim, genel olarak ülkenin kuzeyindeki ve batısındaki verimli arazilerde gerçekleştirilmektedir.⁵⁹ İran GSYİH'nin Sektörlere Göre Dağılımı Tablo 1.5'te sunulmuştur.

⁵⁸ BP Statistical Review of World Energy Report; s.22

⁵⁹ Ateşgaoğlu, Ümit, a.g.ç., s. 5-8

Tablo 1.5 İran GSYİH'nin Sektörlere Göre Dağılımı⁶⁰

Sektör	2008	2009	2010	2011	2012
Tarım	10,2	10,9	11,2	11,3	11,4
Sanayi	41,9	45,2	46,4	47,1	47,3
Hizmetler	47,8	43,9	42,4	41,6	41,4

Aşağıda yer alan Tablo 1.6 incelendiğinde İran'ın 2010 yılı ihracatını gerçekleştirdiği başlıca ülkelerin Çin (% 24) Japonya (% 14) Türkiye (% 10) ve G.Kore (%9) olduğu görülmektedir. Bu durum son yıllarda ABD ve Batılı ülkeler ile nükleer çalışmaları nedeniyle gerginlikler yaşayan İran'ın Pazar olarak Asya ülkelerine yönelmesinin bir sonucu olmuştur.

Tablo 1.6: İran'ın Başlıca Ülkeler İtibari İle İhracatı-2010 (1000 Dolar)⁶¹

Partner Ülke	2010 yılı İhracat Değeri	Partner Ülke ile 2010 yılı Ticaret Dengesi	Yıllık Büyüme 2009-2010 %	Partner Ülkenin Dünya İthalatındaki Sıralaması
Çin	18300891	7152253	13	37
Japonya	11191193	9107828	-3	20
Hindistan	7999948	5490690	11	-24
Türkiye	7644782	4601356	-1	124
G.Kore	6948825	2343629	5	21
İtalya	6289136	3572875	-2	129
İspanya	4536140	3880740	16	64
Güney Afrika	3147956	3013702	2	21
Hollanda	2834939	2067917	32	88
Tayvan	2730225	1919745	-6	38
Singapur	2204724	1848799	5	56
Yunanistan	1543414	1516217	-13	2
Almanya	1214485	-3834694	18	59
Fransa	1179795	-1183549	-24	-17
Pakistan	883591	701403	24	-8
Sri Lanka	657922	506199	-1	-22
Endonezya	590401	-48974	69	66

⁶⁰ EIU Iran Main Country Profile Report, Mayıs 2010, s.10

⁶¹ Ateşgaoğlu, Ümit, a.g.ç. ,s.13-14

Belçika	584738	-175868	30	92
Malezya	398189	-450737	-10	23
Avusturya	396244	-43177	4	348
İngiltere	301068	-140811	27	-6
Tayland	281784	-230897	54	10
RF	271580	-3087555	-2	27
Ermenistan	217711	178069	13	63
Tüm Ülkeler	83868006	30143318	21	-

Aşağıda yer alan Tablo 1.7 incelendiğinde İran'ın 2010 yılı ithalatını gerçekleştirdiği başlıca ülkelerin Çin, Almanya, G. Kore ve RF olduğu görülmektedir.

Tablo 1.7 İran'ın Başlıca Ülkeler İtibari İle İthalatı-2010 (1000 Dolar)⁶²

Partner Ülke	2010 yılı İthalat Değeri	Partner Ülke ile 2010 yılı Ticaret Dengesi	Yıllık Büyüme 2009–2010 %	Partner Ülkenin Dünya İhracatındaki Sıralaması
Çin	11097796	71522533	40	1
Almanya	5049179	-3834694	-3	3
G.Kore	4605196	2343629	15	7
RF	3359135	-3087555	18	12
Türkiye	3043426	4601356	50	31
İtalya	2716261	3572875	-3	8
Hindistan	2509258	5490690	29	19
Fransa	2363344	-1183549	17	6
Brezilya	2120943	-1997598	74	19
Tüm Ülkeler	54697236	30143318	3	-

İran, Türkiye ve Pakistan ile birlikte 1985 yılında kurulan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın kurucu üyesidir. 2015 yılına kadar üye ülkeler arasında serbest ticaret bölgesi oluşturulması hedeflenmektedir. Ancak taahhütlerin yerine getirilmesinde gecikmeler meydana gelmektedir. Halihazırda Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmayan ve gözlemci statüsünde bulunan İran, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ye üyelik başvurusunu 19 Temmuz 1996'da gerçekleştirmiş, 26 Mayıs 2005 tarihinde bir çalışma grubu oluşturulmuştur. İran'ın

⁶² Ateşgaoğlu, Ümit, a.g.ç., s.14

son yıllarda izlediği dışı açılma politikaları ve DTÖ'ye üyelik hedefi doğrultusunda birçok ürünün ithalatında uygulanan tarife dışı engeller kaldırılmış ve birçok yasaklı ürünün ithalatına izin verilmiştir.⁶³

1.6. Silahlı Kuvvetler

1979 yılındaki İmam Humeyni Devrimi'ne kadar İran, Basra Körfezi'ndeki en güçlü silahlı kuvvetlerden birine sahipti. 1960 ve 1970'lerde yapılan yüksek miktardaki askerî harcamalarla Körfez'deki en etkin askerî güçlerden biri haline gelen İran ordusu, Humeyni tarafından neredeyse etkisiz hale getirilmiştir. Şah döneminde ABD ile iyi ilişkiler içinde olan İran, Devrim ve Rehine Krizi ile ABD ve diğer Batılı devletler tarafından dışlanmış ve yalnız bırakılmıştır. Bunun yanında Humeyni'nin silah siparişlerini iptal etmesiyle silah ve askerî donanım bakımından bu ülkelere bağımlı olan İran'ın askerî gücü zayıflamıştır. Bundan sonra İran, askerî malzeme alışverişlerini RF, Çin, K.Kore gibi ülkelerle yapmak zorunda kalmıştır. 1980'de başlayan ve 1988'e kadar süren İran-İrak Savaşı, Irak'ın askerî üstünlüğü ile sona ermiştir. Hiç beklenmeyen bu yenilgiden sonra İran bir daha asla bu duruma düşmemek için silahlı kuvvetlerini yeni baştan yapılandırmaya ve alabileceği en iyi silahları almaya başlamıştır. İran, Rafsancani ile birlikte savaş sonrası toparlanma sürecine girmiştir. Bu süreç içinde envanterine komşularını ve Batı'yı endişelendiren uzun menzili silahları eklemiş ve bugün İran, çok yakında nükleer silah sahibi olacağına inanılan bir ülke konumuna gelmiştir. 1979 İran İslam Devrimi sonrasında İran ordu saflarından % 20 firar yaşandığı tahmin edilmektedir.

75 milyondan fazla nüfusuyla İran, en kalabalık Körfez devletidir. Bu durum, askerî güçlerini yapılandıran bir ülke için potansiyel bir avantajdır. Ancak, İran nüfusunun içinde çok fazla etnik grup bulunmaktadır. Ekonomik problemler ve yeterince silah ithalatı yapılamaması da İran'ın nüfus gücünü askeri güce tam anlamıyla dönüştürmesine engel olmuştur. Ancak yine de İran günümüzde bölgenin en güçlü silahlı kuvvetlerinden birine sahiptir.⁶⁴

İran Silahlı Kuvvetleri iki ayrı askeri kuvvetin birleşimi şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Bu kuvvetler, Nizami Ordu ve Pasdaran: İran Devrim Muhafızları Ordusu (DMO)'dur. Sorumluluk sahaları incelendiğinde, Nizami Ordu'nun dış tehditlere karşı konuşlandırıldığı, DMO'nun ise iç tehdide karşı rejimin güvencesi olduğu ve devrim ihracı maksadıyla diğer ülkelerde faaliyeti gösteren örgütleri personel, silah, teçhizat ve eğitim yönünden desteklediği görülmektedir.

⁶³ Ateşagaoglu, Ümit, a.g.ç., s.15

⁶⁴ "Army / Islamic Iranian Ground Forces (IIGF)", <http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/army.htm> (Son erişim tarihi: 02.03.2013)

İran Nizami Ordu Kara Kuvvetleri Komutanlığında kolordu seviyesinde altı adet Bölge Harekât Karargahı (Hrk. Kh.) bulunmaktadır. Bunlar; Kuzeybatı Hrk. Kh. (Urumiye), Batı Hrk. Kh. (Kırmanşah), Güney Hrk. Kh. (Ahvaz), Merkez Hrk. Kh. (Tahran), Fars Hrk. Kh. (Siraz), Dogu Hrk. Kh. (Torbat-ı Haydariyeh)'dir. Ayrıca Nizami Ordu Kara Kuvvetleri Komutanlığına direkt bağlı birlikleri de mevcuttur. Cephe gerisinde bırakılan bir kısım emniyet ve hava savunma kuvvetleri ve doğudaki hudut birlikleri dışındaki unsurlar Irak cephesinde konuşludur. İran Nizami Ordu Kara Kuvvetleri Komutanlığında toplam 44 tümen, 39 tugay bulunmaktadır. Silahlı Kuvvetler Genelkurmay Başkanlığına bağlı ise 5 tümen ve 6 tugay bulunduğu bildirilmektedir. 2005 yılı verilerine göre 4 zırhlı, 6 piyade, 2 komando, 1 hava ikmal tugayı ve 5 topçu sınıfında olmak üzere yaklaşık 350.000 aktif personel görev yapmaktadır. Ek olarak, Devrim Muhafızları Kara Kuvvetlerinin 2 zırhlı, 5 mekanize, 10 piyade, 1 özel birliği ve yaklaşık 15 ile 20 arasında bağımsız tugayı mevcuttur. Devrim Muhafızlarına ait 1 deniz tugayı da vardır. Hava Kuvvetlerinde 15.000'i hava savunma birimlerinde görevli 52.000 aktif personel görev yapmaktadır. Hava Kuvvetleri muharip birlikleri 9 yer savunma filosu, 5 saldırı filosu ve 1 keşif filosundan oluşmaktadır. İran Deniz Kuvvetleri Basra Körfezinde konuşlanmıştır. 2005 verilerine göre; Deniz Kuvvetlerinde 18.000 aktif personel görev yapmaktadır. İran, Körfezdeki 64 gemisi, 4 denizaltısı ile önemli bir askeri güçtür.

İran Kara Kuvvetlerinde (Nizami ve Devrim Muhafız Kara Kuvvetleri) 300'er bin olmak üzere toplam 600.000 kişi silah altında bulundurulmaktadır. Ayrıca şehir, kasaba ve köylerde bölgesel savunma gücü olarak 4 milyon kadar Besiç kuvveti planlanmış (13-65 yaş arası) bulunmaktadır.⁶⁵

DMO'nun ise diğer askerî güçlerinden daha ayrıcalıklı bir konumu vardır. İthal edilen askerî malzemelerden en büyük payı DMO almaktadır. Devrim rejiminin güvenliğini sağlayan Devrim Muhafızlarının günümüzde yaklaşık 125 bin kişi olduğu sanılmaktadır.

DMO Humeyni yönetimi tarafından bazı paramiliter güçleri yeni rejime sadık tek bir yapıda birleştirmek ve başlangıçta muhalefetin ve Şah'a sadakatin potansiyel kaynağı olarak görülen düzenli ordunun gücünü ve etkisini dengelemek amacıyla 27 Mayıs 1979 tarihinde kurulmuştur. İçte bölücü unsurlar ve devrim karşıtları ile mücadele görevini üstlenen Devrim Muhafızları ülkedeki etkinliğini artırmış ve Nizami Silahlı Kuvvetlere alternatif olarak gündeme gelmiştir. Daha sonra Devrim Muhafızlarının uzantısı olan Gönüllü Milis (Besiç)

⁶⁵Genelkurmay Başkanlığı, Stratejik Araştırmalar ve Etüt Merkezinde 2009 yılında düzenlenen “Orta Doğu Ülkelerinin Askeri Güçleri Sempozyumu”nda alınan notlardan derlenmiştir.

teşkilâtı kurulmuştur. Nizami Ordu Silahlı Kuvvetler Komutanlığı ve Devrim Muhafızları Silahlı Kuvvetler Komutanlığı Dinî Lider'e bağlıdır.

DMO'nun kurulma amaçlarından bir diğeri de devrimin önceki rejimin birliklerinden ziyade kendi kuvvetlerine dayanmasını sağlamaktır. İlk devrim kurumlarından biri olan DMO, Devrimin yasallaşmasına yardımcı olmuş ve yeni rejime silahlı destek sağlamıştır. Zaman içerisinde DMO görev alanı bakımından polis ve adli makamlarla rekabet içerisine girmiş, savaş alanında düzenli ordunun performansına bile meydan okumuştur. DMO düzenli orduya paralel bir şekilde kara, deniz ve hava birliklerinden oluşmaktadır. İran'ın stratejik füze ve roket kuvvetlerini kontrol etme yetkisi de DMO'ya aittir.⁶⁶

Silahaltında bulundurulanan Nizami ve DMO dışında bu kuvvetlere kaynak teşkil eden ve seferde kullanılması planlanan Besiç adındaki bölgesel gönüllü birlikleri teşkil edilmiştir. Besiçler, Nizami ve Devrim Muhafızlarının yedek kuvveti olarak ve sivil savunma görevlerinde de kullanılmaktadır. Ayrıca ülkede iç güvenliği sağlayan polis ve jandarma birliklerine ilaveten Devrim Muhafızlarından bir kısım kuvveti (Komite Pasdar) alınarak İçişleri Bakanlığına bağlanmış ve Asayiş (İntizami) Kuvvetleri güçlendirilmiştir.

Silahlı Kuvvetler Genelkurmay Başkanlığı, İran Silahlı Kuvvetler Genel Komutanlığına (Rehberlik makamına) Nizami ve Devrim Muhafızları Kuvvetleri ile ilgili konularda danışmanlık yapar. Silahlı Kuvvetler Genelkurmay Başkanlığı, sadece iki ordu arasındaki koordineyi sağlayan, herhangi bir emir-komuta yetkisinin bulunmayan makam konumundadır. Silahlı Kuvvetler Genelkurmay Başkanı her iki kuvvetin koordinesinden Rehberlik makamına karşı sorumludur.

Dini lider, aynı zamanda Silahlı Kuvvetler Başkomutanıdır. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, ulusal güvenlik konularında İran'ın en yüksek resmi karar alma organıdır. Askeri güç kullanımı içeren kararlar, Nizami Ordu ve DMO Komutanları'nın da tavsiyeleri ile Dini lider, Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Yargı Organı Başkanı ve İstihbarat Bakanı tarafından alınır. Söz konusu kararlar, Dini Lider tarafından onaylanmak zorundadır.

İran yasalarına göre, erkekler için mecburi askerlik 18-50 yaş arası ve 21 aylık aktif hizmet dönemidir. Bu dönemi gönüllü yedek askerlik hizmeti izlemektedir. Ayrıca bireyler aktif görev yapmak için 16 yaşında gönüllü olabilmektedirler. Ordu personelinin yaklaşık % 80'i zorunlu hizmete alınmış askerlerden oluşmaktadır. Devrim Muhafızlarının kara birliklerinin % 60'ı, deniz ve hava kuvvetleri personelinin neredeyse tamamı gönüllülerden oluşmaktadır.

⁶⁶ <http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/pasdaran.htm> (Son erişim tarihi: 17.02.2010)

İran, Ortadoğu ile Orta Asya bölgesi üzerinde söz sahibi olmak, Basra Körfezi'nde hakimiyetini devam ettirmek hedeflerine paralel olarak önemli bir bölgesel güç olmanın da ötesinde küresel bir aktör olmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda İran, Silahlı Kuvvetlerini sınırlarını dış tehditlere karşı savunabilecek olanaklarda geliştirmek için askeri malzeme alışverişini RF, Çin, Kuzey Kore gibi ülkelerle yapmaktadır.

İran'ın coğrafi konum olarak Batıdan gelebilecek bir tehdide paralel olarak Hürmüz Boğazı'ndan geçişi engelleyecek, Körfez ticaretini kontrol altına alabilecek ve sabote edebilecek kabiliyeti bulunmaktadır.

Batı ülkelerinin silah ambargosu uygulamasından dolayı İran Silahlı Kuvvetleri envanterinde bulunan harp silah ve araçların büyük bir bölümü eski modeldir ve özellikle batı kaynaklı bu silah ve vasıtaların bakım-idame problemleri bulunmaktadır. İran, Rus yapımı ekipmanlar satın alarak eskiyen ABD yapımı ekipmanlarını yenilemektedir. Ancak yine de bu durum İran'ın genel taarruz ve sınır ötesi harekât imkan ve kabiliyetini oldukça zayıflatmıştır. Bu nedenle İran, roket ve füze üretimi ve geliştirilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır.

İran, Besiç Kuvvetlerini de kullanarak gerilla savaşına istinat eden asimetrik savaş konseptini benimsemiştir. Bu genel çerçeve içerisinde İran'ın savunma politikası veya askeri konsepti; Hedef ülke derinlikleri ve sivil yerleşim merkezleri dahil olmak üzere hasım ülkedeki hedeflere karşı roket ve balistik füze saldırısı düzenlemek, hasım ülke askeri kuvvetleri kendi topraklarına girdiğinde bu kuvvetlerin asimetrik savaş konseptini uygulayarak yıpratılması, yenilgiye uğratılması ve ülkeyi terke zorlanması esaslarını kapsamaktadır.⁶⁷

İran-Irak Savaşından itibaren temel politik hedef; olası müttefikler karşısında bağımsızlığını koruyabilmektir. Bu nedenle her ne kadar birçok ülke ile askeri malzeme anlaşmasına imza atmış olsa da İran, askeri ittifaklara girmekten kaçınmaktadır. Deniz Kuvvetlerinin modernizasyonuna Basra Körfezi çıkarlarının muhafaza edilmesi için hayati önem ve öncelik verilmektedir. İran yurtdışından deniz altı ve gemi satın almasına karşılık tank, ağır silahlar, orta menzilli füze ve helikopter imal etmektedir. İran, Kuzey Kore ve Çin'den satın aldığı teknolojiyi ülke savunma endüstrisini geliştirmek için kullanmaktadır. Özellikle de hava savunma sisteminin en önemli unsuru olan füze imalatı her geçen gün arttırılmaktadır.⁶⁸

İran savunma gücü ağırlıklı olarak Rus ve Çin füze savunma/saldırı sistemleri ile geliştirilmiştir. İran son dönemlerde dışa bağımlılığını azaltmak amacıyla yerli füze sistemleri geliştirmeye yönelmiştir. Kısa menzilli Şahinler ile orta ve uzun menzilli Şahap füzeleri,

⁶⁷ Hashim, Ahmed, "Iran's Military Situation", <http://www.questia.com/read/1G1-126490801/iran-s-military-situation-1> (Son erişim tarihi: 02.03.2013)

⁶⁸ <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=26625> (Son erişim tarihi: 02.01.2010)

İran'ın caydırıcılık gücünü arttırmaktadır. Kara ve hava muharebe gücünde ve konvansiyonel silahlarda yerli lojistik gücünü geliştiren İran, bölgede hava savunması en güçlü olan ülkelerin başında gelmektedir. (Harita 1.8)⁶⁹

Harita 1.8 İran Hava ve Donanma Üsleri⁷⁰

Yukarıda anlatılanlardan da görüleceği üzere İran Silahlı Kuvvetleri'nde iki başlı bir emir komuta zinciri mevcuttur. Bunun en önemli nedenlerinden biri Humeyni rejiminin, İran-İrak savaşında rejimi dış tehditlere karşı ancak Nizami Ordunun koruyabileceğini anlayarak bu orduyu lağvetmekten vazgeçmesidir. Bunun yanında İslami rejimin güvencesi için DMO'nun etkinliğini güvence altında tutmuşlardır. İran rejimi Nizami Ordu içinde Şah zamanından kalan subayların mevcudiyeti endişesiyle üst düzey komutanları İslam Devrimine sadık subaylar arasından seçmektedir. Bu durumun bir uzantısı olarak Nizami Ordu ve DMO arasında bir ikilemlilik söz konusudur. İran Silahlı Kuvvetlerinde her biri ayrı ayrı Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri bulunan iki ordu görüntüsü sergilemektedir.⁷¹

Geçmiş dönemde, dini motivasyon İran Silahlı Kuvvetleri için en önemli unsur olmuştur. Bunun en önemli sebebi, İran halkının Şiilik mezhebine olan bağlılığı ve güçlü dinsel duygularıdır. Ancak son yıllarda İran'ı yönetmekte olan Mollalar, özellikle sosyal ve ekonomik anlamda çok başarısız olup, sosyal depresyonlara neden olduklarından, halkın Mollalara olan inançları ve doğal olarak da dini duyguları zayıflamaya başlamıştır. Ancak her şeye karşın bugün de, din, İran Silahlı Kuvvetleri'nin motivasyonunda çok önemli bir rol oynamaya devam etmektedir.⁷²

⁶⁹ <http://www.globalsecurity.org/military/world/iran> (Son erişim tarihi: 01.02.2010)

⁷⁰ <http://www.globalsecurity.org/military/world/iran> (Son erişim tarihi: 01.02.2010)

⁷¹ Balbay, Mustafa, a.g.e., s. 77- 79

⁷² Balbay, Mustafa, a.g.e., s.157

1.7. Siyasi Yapısı ve Yönetim

İran Anayasası, 02-03 Aralık 1979 tarihinde halkoyuna sunulmuş ve katılanların yüzde 98'inin oyu ile kabul edilerek İran İslam Cumhuriyeti'nin resmi anayasası olmuştur. Anayasanın yapıldığı dönem henüz radikal İslamcıların kendi iktidarlarını tam olarak kuramadıkları ve iktidarı laik liberaller, milliyetçiler ve solcularla paylaştıkları dönemdir. Bu nedenle anayasa bütün bu farklı görüşlerin yer bulduğu bir uzlaşma metni olarak ortaya çıkmıştır, hatta bu yüzden kimi uzmanlar anayasayı bir "tezatlar metni" şeklinde değerlendirmişlerdir. İslamcılar kendi iktidarlarını pekiştirdikleri yıl olan 1989 yılına kadar Anayasa'da bir değişiklik yapma yoluna gitmemişlerdir.⁷³

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası incelendiği zaman gerçekte hem İslami hem de cumhuriyetçi nitelikleri barındırdığı görülecektir. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası Giriş ve On Dört Fasl olmak üzere toplam 177 maddeden oluşmaktadır. Anayasa'nın girişinde 1979 devrimi İslami olarak nitelenmekte, Humeyni merkeze konularak ve "velayet-i fakih" kavramına vurgu yapılarak devrimin doğuşu anlatılmaktadır. Girişe göre Anayasa'nın uygulamaya dönük ve idealist/ideolojik amaçları ve görevleri vardır. Pratik olarak Anayasa "toplumun siyasi, içtimai, kültürel, iktisadi konum ve ilişkilerini", devletin organlarını ve bunların birbirleriyle ilişkilerini düzenlemektedir. Anayasanın her türlü ayrıcalığı ve istibdadı kaldırıp "karar verme yetkisini doğrudan halkın eline verme doğrultusunda çaba harcaması" gerektiği belirtilmektedir.

İslam Devrimi sonrası anayasası olarak Radikal İslamcıların Kurucu Mecliste hakim olmaları nedeniyle anayasada İslamcı idealist/ideolojik unsurlar ön plandadır. Anayasadaki bazı düzenlemeler öncelikle devletin İslami niteliğini garanti altına almaktadır. İran'ın resmi dini, İslam ve Caferi (İsna Aşeri/12 İmam) mezhebi olarak tanımlanır ve "Bu madde sonsuza değin değiştirilemez." (m. 12). Dördüncü maddede kanun ve kararların İslami ölçülere dayanması gerektiği belirtilir. "Bu madde kayıtsız şartsız anayasanın bütün maddelerinin ve diğer kanun ve kararların üstündedir; Bu hususun tespiti ve belirlenmesi Koruyucu Şura mensubu fakihlerinin uhdesindedir."

Bazı düzenlemelerde anayasanın cumhuriyetçi niteliği ön plana çıkarılsa da bu cumhuriyetçi nitelikler de İslami temellere dayandırılmıştır. Mesela anayasanın altıncı maddesinde ülkenin işlerinin seçimler yoluyla idare olunması gerektiği belirtilir. Ancak, seçimlere başvurulmasının nedeni egemenliğin millettten kaynaklanıyor olması değil, Kur'an'ın "[İnananların] işleri aralarında şura iledir" (Şura/38) ve "İdari işlerde (emr) istişare et" (Al-i İmran/159) ayetleridir. Zira "insan ve dünya üzerinde mutlak egemenlik hakkı

⁷³ Schirazi, Asghar, "The Constitution of Iran: Politics and the State in the Islamic Republic", London: I.B. Tauris, 1997, s.61-62

Allah'ındır" ancak, Allah insanı "toplumsal yazgısına egemen kılmıştır." denilmektedir (m.56).

Anayasada prensip olarak güçler ayrılığı ilkesi benimsenmiştir ve "egemen güçler yasama, yürütme ve yargı gücü" olarak belirtilmiştir. Bu üç güç birbirinden bağımsızdır fakat her birisi Veli-yi Fakih'in (Rehber) denetimindedir (m.57)

İran'da politika oluşumu tipik bir parlamento hükümetinde olduğu gibi mecliste gerçekleşiyor izlenimi verse de çıkarılan yasalar ve vekiller üzerinde oluşturulmuş denetim sistemi İran'da politika oluşumunu benzerlerinden oldukça farklı kılmaktadır. İran'da iç ve dış politikadaki genel eğilimler, herkesin ve her şeyin üstünde olan ve rejimin en tepesini temsil eden Dini Lider'in kontrol ve denetimindedir. Bir başka ifadeyle İran politikası Dini Lider tarafından belirlenir ve yönlendirilir ki Dini Lider dış politika girişimlerini onaylama ya da onaylamama konusunda son söze sahiptir. Bu anlamda Dini Liderin, Cumhurbaşkanının üzerinde yetkiye sahip olduğu söylenebilir. Bunun yanında Cumhurbaşkanı anayasaya göre de ikinci sıradadır.⁷⁴

Sistemde hükümet ile Meclis arasında herhangi bir yasal düzenlemeye yönelik bir fikir ayrılığı ya da anlaşmazlık ortaya çıktığında bu problemin çözümü için Anayasayı Koruyucular Konseyi müdahalede bulunmakta ve eğer burada da bir problem çıkarsa bu sefer de bu iki mercii arasında devreye Düzenin Yararını Teşhis Heyeti girmektedir. Yine bütün bu karar mekanizmaları arasında bunlara yasal olarak etki eden Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi ve Kültür Devrimi Yüksek Konseyi gibi kurumlar da politika oluşturulmasında önemli yerlere sahiptir. Bu kurumlar anayasa ile belirlenmiş güç odakları olmakla birlikte bunlara Militan Din Adamları Örgütü ya da Kum Medresesi Hocaları Derneği gibi kurumlar da eklendiğinde ve geleneksel orduya ek olarak kara, deniz ve hava kuvvetleri ile bütünleşmiş Devrim Muhafızları ve Behiçleri de dâhil olduğunda İran'da politika oluşturulmasında oldukça karmaşık bir yapı ortaya çıkmaktadır.⁷⁵

Her ne kadar kurumsal bir yapılanması mevcut olsa da İran siyasal sisteminde belirli şahsiyetler ve kişisel karizma çok belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu nedenle de ülke politikasının, ülkenin geçirdiği hemen hemen her önemli dönemde bir şahısla bütünleştiği görülmüştür. Bu düşünceye paralel olarak İran siyasetinde belirli bir resmi ideoloji oluşmamıştır.⁷⁶

İran'da Meclis seçimleri, yerel seçimler ve cumhurbaşkanlığı seçimleri dört yılda bir, Uzmanlar Konseyi seçimleri sekiz yılda bir yapılmaktadır. Seçimleri İçişleri Bakanlığı ve

⁷⁴ http://www.dre-mfa.gov.ir/index_eng.html. (Son erişim tarihi: 11.12.2009)

⁷⁵ Oğuz, Sami & ÇAKIR, Ruşen, "Hatemi'nin İran'ı", İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 90

⁷⁶ Çamurcu K., "Firuze Köprüsünde Üçüncü Cumhuriyet, Velayet Demokrasisinden Demokratik Cumhuriyete İran", Şehir Yayınları, İstanbul, Mayıs 2000, s.50

Koruyucular Şurası birlikte koordineli olarak yürütürler. Koruyucular Şurası seçimlerin gözetimi ile sorumludur. Bu gözetim yetkisi başlangıçta sadece seçime ilişkin işlemlerin gözetimi şeklinde iken, zamanla adayların niteliklerinin incelenmesini de kapsar hale gelmiştir.

Seçimler tek dereceli ve gizli oy esasına göre yapılmaktadır. Bir seçim bölgesinde bir aday milletvekili seçilebilmek için o bölgede kullanılan toplam oy sayısının en az dörtte birini almalıdır. Bu oran sağlanamadığında o bölgede en çok oy alan iki aday arasında ikinci tur seçim yapılır. İkinci tur sonucunda basit çoğunlukla milletvekili seçilir.

Seçmenler 16 yaşını doldurmuş, akıl sağlıkları yerinde ve İran vatandaşı olmalıdır. Milletvekili adayları seçim bölgesinde iyi bir nama sahip, en az 30 en fazla 75 yaşlarında, görme, işitme ve konuşma yeteneklerine sahip olacak ölçüde sağlıklı olmalıdır. Adaylar İslam dinine ve İslam Cumhuriyeti rejimine inançlı ve sadık olmalı; Anayasaya ve Velayet-i Fakih ilkesine sadakatini göstermiş olmalıdır (Dini azınlıklar İslam'a bağlı olma şartından muaftır ancak kendi dinlerine bağlı olmalıdır.)

1979 Devriminin ardından İran' da rejimin ismi "İran İslam Cumhuriyeti" olarak belirlenmiştir. 1979'da hazırlanan anayasaya göre İran siyasal sisteminde, 270 üyeye sahip Danışma Meclisi yani parlamento, Kabine, Başbakan, 12 üyeli Anayasa Koruyucuları Konseyi ve Cumhurbaşkanı bulunmaktadır ve tüm bu birimlerin üzerinde bir dini lider-Fakih yer almaktadır. 1979 Anayasasına uygun olarak bugün İran İslam Cumhuriyeti'nin en tepesinde "veliyi fakih" (rehber) bulunmaktadır. Fakih, konum olarak devletin başıdır ve bütün yürütme, yasama ve yargı işlerinde son sözü söyleme hakkına sahiptir. Bir başka ifade şekliyle, Fakih'in belirttiği görüşe itiraz edilememekte ve son tahlilde onun görüşleri karar olarak uygulanmaktadır. Ayrıca dini liderin, silahlı kuvvetleri kontrol etme, cumhurbaşkanı adaylarını onaylama ve 12 üyeli Anayasa Koruyucuları Konseyi'nin din adamlarından oluşan 6 üyesini atama şeklinde özetlenebilecek yetkileri de bulunmaktadır. Şöyle ki, Humeyni'nin yazıları ve İslam Cumhuriyeti'nin anayasası, nihai gücün tüm seçimle gelen organları çiğneyip geçebilen ve inananlara görüşlerini dikte ettirebilen, ilahi ilhama sahip dinsel otoritenin, yani fakih'in elinde olduğunu açıkça ortaya koyar.

İran'ın 1979 anayasasının giriş kısmında İslami yönetim ve kurumların temel amacı, "İslam'ın üstün ve evrensel değerlerinin kökleşip yaygınlaşabileceği şartları yaratmak" şeklinde yer almıştır. Dolayısıyla rejimin amacı seçim özgürlüğü ve halkın temel özgürlüklerine sahip olmasını teminat altına almak değildir.

İran'da "yasama gücü halk tarafından seçilen temsilcilerden oluşan İslami Şura Meclisi aracılığı ile kullanılır" (m.58). İslami Şura Meclisi doğrudan doğruya ve gizli oyla halk tarafından seçilen temsilcilerden meydana gelir. Meclis dönemi (milletvekilliği süresi) dört

yıl, üye sayısı 290'dır. Meclis'te anayasada tanınmış olan dini azınlıklar (m. 13) beş sandalye ile temsil edilmektedir; Zerdüşter ve Museviler birer temsilci, Süryani ve Keldani Hristiyanlar birlikte bir temsilci, güneydeki ve kuzeydeki Ermeniler de birer temsilci ile Meclis'te temsil edilirler (m.64).

Meclis, anayasada belirtilen sınırlar içerisinde, İslam'a ve Anayasa'ya aykırı olmamak kaydıyla her sorun için kanun koyabilir (m.71). Bu konudaki denetim yetkisi Koruyucular Şurasına aittir (m.72). Bakanlar kurulu tarafından veya en az on beş milletvekili tarafından önerilen yasa tasarıları Mecliste işleme konulur (m.74).

Ancak anayasa değişiklikleri daha farklı bir süreç gerektirmektedir. Anayasa değişikliklerinin nasıl olacağı Anayasa'ya 1989'da eklenen 177'inci maddesinde belirtilmektedir. Rehberlik makamı, Düzenin Yararını Teşhis Heyeti (Mecmae-ye Teşhis-i Maslahat-i Nizam) ile görüştüktan sonra cumhurbaşkanına yazılı bir direktif vermek suretiyle, ıslahı gereken veya Anayasa'ya eklenecek maddelerin incelenmesi için "Anayasa'yı Gözden Geçirme Şurası"nı (Şura-yi Bazgiri-yi Kanun-u Esasi) toplamasını ister. Bu şura şu kimselerden oluşur; Koruyucu Şura üyeleri, yasama, yürütme ve yargı erkleri başkanları, Düzenin Yararını Teşhis Heyetinin daimi üyeleri, Uzmanlar Meclisi'nden beş üye, Rehber'in belirlediği on kişi, bakanlar kurulundan üç kişi, yargıdan üç kişi, İslami Şura Meclisi'nden on kişi, üniversite profesörlerinden üç kişi. Şuranın kararları Rehber'in onayı ve imzasından sonra genel oylamaya sunulmalı ve oylamaya katılanların mutlak çoğunluğunun kabul oyunu almalıdır.

Anayasa'da değiştirilemeyecek bazı maddeler vardır(m.177). Siyasal sistemin İslami olduğunu, tüm yasa ve kuralların İslami esaslara uygun olması gerektiğini düzenleyen maddeler değiştirilemez. Anayasa'da İran İslam Cumhuriyeti'nin amaçları ve inanç esasları düzenleyen maddeler ile hükümet şeklinin cumhuriyet, velayet-i fakih sisteminin rejimin temel unsurlarından birisi ve hükümet idaresinin halkın oylarıyla olduğunun belirtildiği maddeler de değiştirilemez. İran'ın resmi din ve mezhebini belirten maddeler Anayasa'nın değiştirilmesi mümkün olmayan maddelerindendir.

Meclis ülkenin bütün işleri için araştırma ve soruşturma hakkına sahiptir (m.76). Meclis, ayrıca "çok önemli iktisadi, içtimai ve kültürel sorunlarda" doğrudan doğruya halkoyuna başvurabilir (m.59). Milletlerarası antlaşma, sözleşme ve muvafakat belgeleri (m.77) ve devlet tarafından ödünç alıp verme ile karşılıksız yardımlar Meclis'te kabul edilmelidir (m.80). Yabancı uzmanların devlet tarafından istihdamı için de Meclisin onayı gereklidir (m.82). Anayasaya göre hükümetin savaş ve buna benzer olağanüstü şartlarda bazı hak ve hürriyetlerde zorunlu sınırlamalar getirebilmesi için Meclis'in onayını alması gereklidir (m.79)

Her milletvekili iç ve dış bütün meselelerde görüş açıklayabilir (m.84). Anayasanın 86'ncı maddesi ile milletvekillerine kürsü dokunulmazlığı getirilmiştir. Meclis üyeleri Meclis'te açıkladıkları görüşler veya temsilcilik ödevlerini yerine getirmeleri için verdikleri oylar sebebiyle kovuşturulamaz ve tutuklanamazlar.

Meclis ayrıca güvenoyu, soru sorma ve gensoru yöneltme yoluyla yürütme ve yürütmenin icraatları üzerinde gözetim ve denetim hakkına sahiptir. Cumhurbaşkanı, bakanlar kurulunu kurduktan sonra başkaca bir girişimde bulunmadan önce bakanlar kurulu için Meclis'ten güvenoyu almalıdır (m.62). Cumhurbaşkanı işe başladıktan sonra da önemli sorunlar ve ihtilaf baş gösterdiğinde bakanlar kurulu için Meclis'ten güvenoyu isteyebilir. Meclis, temsilcilerinin en az dörtte birinin onayı ile cumhurbaşkanı veya bakanlara, kendi kurumlarının işlevi hakkında soru yöneltebilir. Kendisine soru yöneltilen kişi cumhurbaşkanı ise en geç bir ay, bakanlar ise en geç on dört gün içerisinde Meclis'te hazır bulunarak sorulan sorulara cevap vermelidir (m.88).

İslami Şura Meclisi üyeleri gerekli gördükleri konularda bakanlar kuruluna veya bakanlardan herhangi birisine gensoru yöneltebilir. Gensoru önergesinin işleme konulabilmesi için en az on milletvekilinin imzası gerekir. Hakkında gensoru önergesi verilen bakan ya da bakanlar kurulu en geç on gün içinde Meclis'te hazır bulunmalı ve önergeyi cevaplandırarak Meclis'ten güvenoyu istemelidir. Hakkında gensoru önergesi verilen bakan ya da bakanlar kurulunun Mecliste hazır bulunmaması durumunda önergeyi veren milletvekilleri kendi açıklamalarını yaparlar ve Meclis gerekli gördüğü takdirde güvensizlik oyunu açıklar. Meclis güvenoyu vermediği takdirde, gensoru önergesine muhatap kalan bakanlar veya bakanlar kurulu azledilmiş olur (m.89).

Meclis üyelerinin en az üçte birinin onayı ile yürütme gücünün icraatı ve ülkenin idaresi hakkında cumhurbaşkanı için gensoru önergesi verilebilir. Cumhurbaşkanının gensoru önergesinin verilmesinden sonra en geç bir ay içinde Meclis'te hazır bulunması ve önergeyi cevaplaması gerekir. Cumhurbaşkanının cevabından ve milletvekillerinin de bu cevaba kabul veya ret oylarından sonra cumhurbaşkanı için milletvekillerinden üçte ikisi oranında "yetersizlik" alındığı takdirde konu Rehberlik makamının bilgisine arz edilir (m.89; m.110).

Yasama süreci Meclis'ten kanunların geçmesiyle sona ermez. Anayasa, İslami Şura Meclisi'nin aldığı kararların İslam ahkamı ile Anayasa'ya aykırı olmamasını temin etmek ve İslam ahkamı ile anayasanın korunması amacıyla Koruyucu Şura adı altında bir şura kurulmasını öngörmüştür (m.91). Koruyucu Şura, Rehberin atadığı, zamanın gereklerine ve günün sorunlarına vakıf, adil fakihlerden altı kişi ve İslami Şura Meclisi'ne (Yargı erki başkanı tarafından) sunulan, hukukun çeşitli branşlarında uzman Müslüman hukukçular arasından İslami Şura Meclisi tarafından seçilecek altı kişi olmak üzere toplam on iki kişiden

oluşur. Koruyucu Şura üyeleri altı yıllık bir süre için seçilirler, ancak üç yılda bir her iki grubun üyelerinin yarısı yenilenir.

Koruyucu Şura'nın onayı olmaksızın Meclis'in kabul ettiği karar ve kanunların geçerliliği yoktur (m.93). İslami Şura Meclisi'nde kabul edilen kanunlar ve kararların tamamının Koruyucu Şura'ya gönderilmesi gerekir. Koruyucu Şura kendisine ulaştığı tarihten itibaren en fazla on gün içinde kanun ve kararları, İslam esaslarına ve anayasaya uygunluğu yönünden inceler. Koruyucu Şura kanunların İslam ahkamına veya anayasaya herhangi bir şekilde aykırı olduğuna karar verirse tekrar görüşülmek üzere Meclis'e iade eder. Herhangi bir aykırılık saptanmaz ise Meclis'in kabul ettiği kanun ve mevzuat uygulamaya konulur (m.94).

Koruyucu Şura ayrıca cumhurbaşkanlığı, İslami Şura Meclisi ve Uzmanlar Meclisi seçimlerine ve referandumlara "nezaret eder" (m.99). Şura'nın bu seçimlere "nezaret etme" yükümlülüğü sadece seçimlerin hukuki usullere göre gerçekleştirilmesinin sağlanması ile sınırlı değildir. Bir kişinin milletvekili, cumhurbaşkanı, Uzmanlar Meclisi üyesi aday olması için nihai olarak Şura tarafından onaylanması gereklidir.

Yürütme gücü, anayasada doğrudan Rehberlik makamına bırakılan hususlar dışında cumhurbaşkanı ve bakanlar eliyle kullanılır. Dört yıl için ve doğrudan halk oyu ile seçilen Cumhurbaşkanı, devletin Rehber'den sonra en yüksek resmi makamıdır. Bir cumhurbaşkanı üst üste sadece iki defa seçilebilir; yeniden seçilebilmesi için aradan başka bir dönemin geçmesi gerekir (m.114).

Cumhurbaşkanı adayının (m.115) İran asıllı, İran vatandaşı, tedbirli ve idareci, iyi geçmişli, güvenilir ve takva sahibi olması, Caferi mezhebi mensubu olması ve İslam Cumhuriyeti'nin temel prensiplerine inanması gerekir. Cumhurbaşkanı, seçime katılanların salt çoğunluğu ile seçilmektedir. Adaylardan hiçbirisi bu çoğunluğu sağlayamaz ise ilk turda en fazla oy alan iki aday arasında sonraki haftanın Cuma günü ikinci kez oylama yapılır (m.117). Cumhurbaşkanlığı seçimlerine Koruyucu Şura nezaret eder, ancak Cumhurbaşkanı seçilen kişi mazbatasını Rehber'den alır. Yeni cumhurbaşkanı İslami Şura Meclisi'nde Yargı Erki Başkanı ve Koruyucu Şura üyelerinin de hazır bulundukları oturumda yemin ederek görevine başlar. Cumhurbaşkanı hem İslami Şura Meclisi'ne karşı hem de Rehber'e karşı sorumludur. İstifa etmesi durumunda istifasını Rehber'e sunar (m. 130).

Cumhurbaşkanı yemin ettikten sonra bakanlar kurulunu oluşturur ve Meclisin onayına sunar. Bakanların istifasını kabul eder ve gerek gördüğü zaman herhangi bir bakanı görevden alabilir. Bu durumda yeni bakanların Meclis'ten güvenoyu almaları gerekir. Cumhurbaşkanı ayrıca kendisine dört tane yardımcı atar. Cumhurbaşkanı, Bakanlar ve cumhurbaşkanı yardımcıları başka idari görevler üstlenemezler; milletvekili dahi olamazlar. Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Bakanlar Kurulu'nun idaresini ve diğer cumhurbaşkanı yardımcıları

arasındaki koordinasyonu sağlar, ancak Meclis'e karşı sorumlu değildir ve onay alması gerekmez.

Cumhurbaşkanı, Anayasa'nın uygulanmasından, Meclis'in kabul ettiği yasaların uygulanmasından, ülkenin idaresinden, ekonomik ve sosyal politikalardan, iç ve dış siyasetin yürütülmesinden sorumludur. Ancak, Cumhurbaşkanı ülkenin genel siyasetinin belirleyicisi değildir. Zira Cumhurbaşkanının yetkilerini düzenleyen anayasal hükümlere göre Cumhurbaşkanı Rehber'in doğrudan yetkisine bırakılan hususlar dışında yürütme ile yetkilidir ve ülkenin genel siyasetinin belirlenmesi Rehber'in yetkisi dahilindedir.

Cumhurbaşkanı Dışişleri bakanının tavsiyesiyle büyükelçilerin atamasını yapar. Büyükelçilerin itimatnamelerini imzalar ve yabancı büyükelçilerin itimatnamelerini kabul eder. Cumhurbaşkanı, Yüksek Güvenlik Konseyi'nin de başkanlığını yapar.

Cumhurbaşkanının ölümü, azledilmesi, istifası veya iki aydan fazla süren hastalığında, ya da görev süresi dolduğu halde çeşitli nedenlerle yeni cumhurbaşkanı seçilemediği durumlarda Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı, Rehber'in de onayı ile cumhurbaşkanının görev ve sorumluluklarını üstlenir. Meclis Başkanı, Yargı Gücü Başkanı ve Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısından oluşan bir kurul en çok elli gün içinde yeni seçimlerin yapılmasını sağlayacak tedbirleri almakla yükümlüdür.

İran'da Rehberlik (Velayet-i Fakih) makamı yürütmeye ilişkin bazı yetkileri olmasına karşın üç kuvvetin de üzerindedir. Onlar arasında koordinasyonu sağlar ve onların denetimini yapar. Rehberlik makamı İran siyasal yapısının kendine has yönlerinin en önemlisidir ve Ayetullah Humeyni'nin velayet-i fakih doktrininin Anayasa'ya uygulanmasının doğrudan sonucudur.

Anayasanın beşinci maddesine göre, Hz. Mehdi'nin gaybeti (gizliliği) devam ettiği sürece "İran İslam Cumhuriyeti'nde velayet-i emr ve imamet-i ümmet (işlerin idaresi ve ümmetin liderliği) adil, takva sahibi, zamanın icaplarını bilen, gözü pek, becerikli, tedbirli ve halk çoğunluğunun önder bilip kabul ettiği bir fakihin uhdesindedir." İran'ın ilk Rehberi Ayetullah Humeyni'dir ve bu durum Anayasanın 107'nci maddesinde teyit edilmiştir. Humeyni'den sonra Rehber tayin etme görevi Uzmanlar Meclisi'ne (Şura-ye Hibregan) verilmiştir.

Doğrudan halkın oylarıyla seçilen, rejime bağlı ve fıkıh bilgisine sahip din adamlarından oluşan Uzmanlar Meclisi üyeleri - 86 üyesi var - sekiz yıl için seçilmekte ve normal durumlarda yılda sadece bir defa toplanmaktadır.⁷⁷ Uzmanlar Meclisi Anayasa'nın Rehberlik makamı için gerekli gördüğü niteliklere sahip fakihler hakkında inceleme yapar. Bunlar arasından birisinin fıkhi hükümler ile siyasi ve sosyal konularda üstün bilgili olması,

⁷⁷ Buchta, Wilfried, a.g.e., s. 59-61

Rehber'de aranan niteliklere ve halkın çoğunluğunun desteğine sahip olması açısından daha nitelikli bulurlarsa onu, bu niteliklere sahip birkaç kişi tespit edilirse onlardan birisini Rehber olarak ilan eder. Bu olay sadece bir defa olmuştur. Ayetullah Humeyni'nin 3 Haziran 1989'da ölümü üzerine Uzmanlar Meclisi toplanmış ve Ayetullah S. Ali Hamanei'yi yeni Rehber olarak seçmiştir.

Rehberin görev ve yetkileri şunlardır (m.110); Düzenin Yararını Teşhis Heyeti'nin görüşünü aldıktan sonra İran İslam Cumhuriyeti'nin genel politikalarını saptamak; tayin edilen politikanın doğru şekilde icra edilmesine nezaret etmek; savaş ve barış kararı almak ve genel seferberlik ilan etmek; üç kuvvet (yasama, yürütme, yargı) arasındaki meselelerin halli ve onların arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi; normal yollarla çözülmesi mümkün olmayan meseleleri Düzenin Yararını Teşhis Heyeti marifetiyle halletmek; halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanının mazbatasını imzalamak; Yüce Divan tarafından kanuni ödevlerine aykırı davrandığına hükmedilmesinden veya İslami Şura Meclisi tarafından yetersizliğine karar verilmesinden sonra Cumhurbaşkanını azletmek; Yargı Başkanının önerisiyle mahkumların ceza sürelerini kısaltmak veya affetmek. Rehber çok geniş soruşturma yetkisine sahiptir, silahlı kuvvetlerin de başkomutanıdır. Rehber ayrıca şu kimselerin tayin, azil ve istifasının kabulü ile yetkili ve görevlidir; Koruyucu Şura'nın fakih üyeleri, Yargı Erki Başkanı; Radyo ve Televizyon Kurumu Başkanı, Genelkurmay Başkanı, İslam Devrimi Muhafızları Ordusu Başkomutanı ve Ordunun üst düzey komutanları. Rehber kendisine ait bazı görev ve yetkileri başkasına devredebilir.

Rehberin fiilen sahip olduğu başka bir yetki ise ekonominin büyük çoğunluğunu elinde tutan bazı vakıfların yönetiminin belirlenmesidir. Bunun dışında Rehber, idarenin işleyişine nezaret etmek üzere kamu kurumlarında kendi temsilcilerini bulundurmaktadır.⁷⁸ Cuma imamlarının atanması da Rehberin yetkileri dahilindedir. Merkezi Kum'da bulunan Cuma İmamları Merkezi, Tahran dışındaki yerleşim birimleri için - Tahran Cuma imamını Rehber doğrudan kendisi belirler - bu görevi üstlenmek üzere belirlediği adayları Rehber'e sunar. Cuma imamları aynı zamanda gittikleri bölgede Rehber'in temsilcileridir. Rehber, İslami Tebliğ Teşkilatı aracılığıyla yurtdışında da doğrudan temsilciler bulundurmaktadır. Rehberin özel danışmanları vardır ve yetkilerini Yüksek Rehberlik Makamı Bürosu aracılığı ile kullanır. Bütün bunların dışında Rehber'e bağlı olan Özel Ulema Mahkemesi bulunmaktadır. Bu mahkemenin görevi medreselerde eğitim gören öğrencilerin ve din adamlarının faaliyetlerini ve işledikleri suçları soruşturmadır.⁷⁹

⁷⁸ Oğuz, Sami & Çakır, Ruşen, a.g.e., s.37-38

⁷⁹ Üstün, İ. Safa, "Humeyni'den Hamaney'e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi", İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999, s.32

Rehber ömrünün sonuna kadar görevde kalmak üzere seçilir; ancak Rehber kanuni ödevlerini yerine getiremez duruma gelir veya Rehber'de aranan niteliklerden birini yitirirse veya ilk baştan bu şartlardan bazısına sahip olmadığı anlaşılırsa makamından uzaklaştırılır. Bu hususun tespiti Uzmanlar Meclisi'nin yetkisi dahilindedir. Rehber'in ölümü veya makamından uzaklaşması halinde Uzmanlar Meclisi en kısa zamanda yeni bir Rehber tayin eder. Yeni Rehber'in tayin ve ilanına kadar Rehberlik görevlerini geçici olarak Cumhurbaşkanı, Yüksek Yargı Başkanı, Koruyucu Şura'nın fakih üyeleri arasından Düzenin Yararını Teşhis Heyeti'nin belirlediği birfakihten oluşan şura yürütür. Rehber hastalık veya herhangi bir nedenle geçici olarak görevlerini yerine getiremez duruma düşerse, yine aynı şura Rehberlik görevlerini yerine getirir (m.111).

İran'da Yargı gücünün bütün adli ve idari sorumluluklarının yerine getirilmesi için Rehber, adil, yargı konularına vakıf, tedbirli ve idareci bir müçtehit kişiyi beş yıl süre ile Yargı Erki Başkanı (Reis-i Kuvve-i Kazaiye) olarak tayin eder (m. 157); Bu ülkenin en yüksek yargı makamıdır. Yargı Erki Başkanı'nın Cumhurbaşkanı'na teklif ettiği kişiler arasından seçilen adalet bakanı ise yargının yürütme ve yasama ile ilişkilerinden sorumludur.

İran'da Yargı Erki Başkanı'ndan sonra etkili yargı kurumu Yüksek Mahkeme'dir (Divan-e Ali-yi Kişver). Yargı Erki Başkanı Yüksek Mahkeme Başkanı'nı ve Başsavcı'yı tayin eder. Yüksek Mahkeme Başkanı ve Başsavcının müçtehit, adil ve yargı işlerine vakıf olması gerekir (m. 162). Yüksek Mahkeme kanunların sağlıklı uygulanmasından, yargı faaliyetlerinde birlik sağlanmasından sorumludur. Ayrıca ilk derece mahkemelerinin uygulamalarını izler; kamu veya ihtisas mahkemelerinin kararlarının temyiz merciidir.

Hakimlerin işe alınması, atanması, özel bir iş ile görevlendirilmesi, Yüksek Yargı Erki Başkanı'nın yetkileri arasındadır. Hakim bulunduğu makamdan yargılama yapılmaksızın, suçu veya görevden ayrılmasını gerektiren bir aykırı davranışı sabit olmaksızın, geçici veya sürekli olarak görevinden uzaklaştırılmaz, görev yeri değiştirilemez. İran yargı sisteminin en önemli özelliği mahkemelerde savcının bulunmaması; hakim hem savcılık hem de hakimlik görevini yerine getirmesidir. İran hukuk sisteminin kendine has yönlerinden birisi de şudur; hakim karar verirken davanın hükmünü kanunlarda bulmak için uğraşmalı, bulamadığı takdirde geçerli İslami kaynaklara veya geçerli fetvalara dayanarak olay ile ilgili hükmünü vermelidir.

Halkın memurlar, devlete bağlı yönetim birimleri veya tüzükler dolayısı ile olan şikayet ve itirazlarını inceleme amacı ile İdari Adalet Divanı kurulmuştur. Ayrıca, genel kamu mahkemelerinin yanı sıra ihtisas mahkemeleri vardır. Asker, jandarma, polis ve devrim muhafızlarının görevlerine ilişkin suçların soruşturulması için askeri mahkemeler kurulur. Ülkenin iç ve dış güvenliğine yapılan bütün saldırılar, rejimin kurucusu Humeyni ve Rehber

hakkında kötü söz ve iftiralar ile rejimin güvenliğine yönelik diğer tehditleri ele almak için devrim mahkemeleri yetkilidir. Ayrıca yukarıda bahsedildiği gibi doğrudan Rehber'e bağlı, din adamlarının suçları ile ilgilenen Özel Ulema Mahkemesi vardır.

Anayasada iki kurul öngörülmüştür ki bunların yetkileri yasama, yürütme veya yargı dahilinde değildir. Bunları danışma kurulları olarak nitelemek doğru olacaktır. Bu kurullar Düzenin Yararını Teşhis Heyeti ve Yüksek Güvenlik Konseyi'dir.

İslam Cumhuriyeti rejiminin kendine has özelliklerinden birisi de İslami Şura Meclisi ile Koruyucu Şura arasındaki anlaşmazlıkları çözmek üzere kurulan ve ülkenin genel siyasetinin belirlenmesinde danışma kurulu gibi vazife gören Düzenin Yararını Teşhis Heyeti'dir. Meclis ile Koruyucu Şura arasında yasaların İslam'a ve anayasaya uygunluğu hususunda ortaya çıkan anlaşmazlık durumunda Rehberin isteğiyle Düzenin Yararını Teşhis Heyeti toplanır ve konuyu çözüme kavuşturur. Düzenin Yararını Teşhis Heyeti ayrıca Rehberin görüşülmesini istediği konuları görüşür ve ülkenin genel siyasetinin belirlenmesi için görüş hazırlar. Bu heyetin bütün üyeleri belirli bir süre için doğrudan Rehber tarafından atanır ve aldığı kararların icra gücüne kavuşması için Rehberin onayı gereklidir (m.112).

Yüksek Güvenlik Konseyi "milli çıkarları sağlamak, İslam devrimini ve toprak bütünlüğünü korumak amacı ile Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanır." Bu konsey şu üyelerden oluşur; yasama, yürütme ve yargı başkanları, Genel Kurmay Başkanı, plan ve bütçe sorumlusu, Rehberin seçtiği iki temsilci, dışişleri, içişleri ve istihbarat bakanları, gerektiği zaman ilgili bakan, ordu ve devrim muhafızlarının en üst dereceli komutanları.

Yüksek Güvenlik Konseyi'nin görevi Rehberin tayin ettiği genel siyaset çerçevesinde ülkenin güvenlik ve savunma politikasını belirlemek ve siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerin genel güvenlik ve savunma tedbirleriyle uyumlu hale getirilmesini temin etmektir. Yüksek Güvenlik Konseyi'nin kararları Rehberlik makamının onayından sonra icra aşamasına gelir.

Özet olarak yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere Rehber en güçlü makam olmasına karşın İran'da parçalı bir siyasal yapı hakimdir; güç ve iktidardağılmış vaziyettedir. Bu güç dağılımı Anayasa'nın ilk halinde daha belirgindi, ancak 1980'ler boyunca sistemin işleyişinde ortaya çıkan aksaklıklardan dolayı 1989 Anayasa değişikliği ile -yürütmede, yargıda ve Rehberin yetkilerinde- büyük ölçüde merkezileşmeye gidilmiştir. Buna rağmen İran siyasal yapısında kişisel vesayet ilişkileri ön plana çıkmaktadır.⁸⁰ Bu ilişkiler iktisadi ilişkiler, aile bağları şeklinde olduğu gibi siyasal bir harekette birliktelik, aynı liderlere bağlılık, aynı okul çevresinde bulunma şeklinde de olabilmektedir. Bu tür ilişkiler nedeniyle

⁸⁰ Alemdari, Kazem, "The Power Structure of the Islamic Republic of Iran: Transition from Populism to Clientalism, and Militarization of the Government", Third World Quarterly, 26(8), 1285-1301, 2005, s. 8

bazı önde gelen kişilerin niteliği ve gücü onların bulundukları siyasi veya idari pozisyonundan daha farklı olabilmektedir.⁸¹

İran İslam Cumhuriyeti siyasi yapısının en önemli özelliği "ikili" bir sistem yaratmış olmasıdır. Pehlevi Şahları iktidarlarını korumak ve sürdürmek için modern ordu, bürokrasi ve güvenlik kurumlarına dayanırken; İslam Cumhuriyeti iktidarını devrim muhafızları ve ikili yapıya, paralel örgütlerin tesisine dayandırmıştır. Anayasal kurumların örgütlenmesinde ve birbirleriyle ilişkilerinde görüldüğü gibi, yürütme cumhurbaşkanı ve Rehber arasında paylaştırıldığı gibi, Rehberin yargı üzerinde doğrudan etkisi ve bütün kamu kurumlarına ve bölgelere tayin ettiği temsilcileri İran'da adeta iki devlet olduğu izlenimini doğurmaktadır. Bu iki paralel yapı arasında zaman zaman ortaya çıkan sürtüşmeler ve aksamalar - genellikle Rehber'in istediği şekilde çözülmekle birlikte - siyasi sistemin işleyişinde sorunlara yol açabilmektedir. Ayrıca, farklı kurumların görev alanları arasında çakışma olduğu için esas itibarıyla seçimlerle gelen kurumlar ve kişiler (Meclis ve Cumhurbaşkanı) ile din adamlarının ağırlıkta olduğu kurumlar (Koruyucu Şura ve Yargı) arasında bir mücadele vardır. Bu mücadele ilk bakışta Koruyucu Şura'nın yasaların anayasaya ve İslam'a uygunluğunu denetleme mercii olması nedeniyle (başka ülkelerdeki Meclis ile Anayasa Mahkemesi veya Hükümet ile Danıştay arasında olduğu gibi) doğalmış gibi görünse de Koruyucu Şura'nın özellikle seçimlere ilişkin olarak, zamanla kendi yetkilerini - Anayasa'yı yorumlama yetkisini kullanarak - artırması Şura'ya seçim sonuçlarını doğrudan etkileyebilecek bir güç vermiştir. Siyasal kurumlar arasındaki diğer bir mücadele sahası da Cumhurbaşkanı ile Meclis arasında, özellikle farklı siyasi gruplara mensup oldukları zaman ortaya çıkan anlaşmazlıklardır.

Koruyucu Şura ile Meclis arasındaki ihtilaflar sistemin tesisinden kısa bir süre sonra ortaya çıkmaya başlamış; 1988'de bu ihtilafların çözümü için Düzenin Yararını Teşhis Heyeti kurulmuştu. Bu defa da Düzenin Yararını Teşhis Heyeti ile Meclis arasında yetki karmaşası ortaya çıkmıştır. Düzenin Yararını Teşhis Heyeti, 1989 anayasa değişikliğiyle anayasal bir kurum haline geldi. Bu yeni düzenlemeye göre, Düzenin Yararını Teşhis Heyeti sadece Meclis ve Koruyucu Şura arasındaki ihtilaflı konuların halli ile ilgili bir kurum değil; aynı zamanda Rehber'e danışmanlık yapan bir kurum olmuştur.⁸²

İran'da siyasi sistemin işleyişinde krizlere yol açan nedenlerden birisi de farklı kurumlar arasında görev alanlarının çakışmasıdır. Mesela Anayasa'da Meclis'in hemen her konuda soruşturma yapabileceği ve karar alabileceği belirtilmişken, Düzenin Yararını Teşhis Heyeti, Koruyucu Şura'nın 2000 yılında aldığı bir kararı destekleyerek Meclis'in bu yetkisini sınırlandırmıştır; Buna göre Meclis, Rehber'in denetimi altındaki kurumları - İran Radyo-

⁸¹ Buchta, Wilfried, a.g.e., s.7

⁸² Samii, A. William, "Dissent in Iranian Elections: Reasons and Implications", Middle East Journal, 50(3), 403-423., 2004, s.407

Televizyonu, dini vakıflar vs. - soruşturamaz. Artan muhalefet üzerine Rehber, Düzenin Yararını Teşhis Heyeti'nden bu kararını gözden geçirmesini isteyince bu kurumlar üzerinde Meclis soruşturması Rehber'in onayına bağlanmıştır.⁸³

⁸³ Samii, A.William, a.g.e., s.413-414

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN DIŞ POLİTİKASI ve NÜKLEER ÇALIŞMALARI

2.1. İran Dış Politikası

İran dış politikasında İran Anayasasında da ortaya konulduğu üzere sorumlu dört ana kurum bulunmaktadır. Bunlar Dini Lider, Cumhurbaşkanı, Düzenin Yararını Teşhis Heyetinin Başkanı ve Dışişleri Bakanındır. Dini Lider dış politika girişimlerini onama veya reddetme yetkisine sahiptir. Ayrıca ülke açısından hayati kararlarda karar verme ve doğrudan yönlendirme yetkisi yine Dini Lidere aittir. Dini Liderin doğrudan yönlendirdiği kararlara örnek olarak, 1991 yılında Körfez Savaşı sırasında İran'ın tarafsızlığını açıklaması, Arap-İsrail çatışmasında Filistinlilere destek verilmesi gibi hususlar örnek verilebilir.⁸⁴ Bunun yanında Cumhurbaşkanı anayasaya göre de ikinci sırada yer aldığı için Dini Lider Cumhurbaşkanı'nın üzerinde yetkiye sahiptir.

Düzenin Yararını Teşhis Heyetinin Başkanı İran rejimi açısından "Büyük Stratejiyi" tasarlar ve dış politika için bazı öneriler sunar. Dışişleri Bakanlığı bir karar mercii olmaktan çok sistem içerisinde kararın uygulanması aşamasında özellikle dış ülkelerle ikili ilişkilerin geliştirilmesinde aktif bir role sahiptir.⁸⁵

İran İslam Cumhuriyetinde dış politika birçok karmaşık, çok taraflı ve içinde gerek hükümet gerek hükümet dışı etkenlerin yer aldığı bir ilişkiler bütünü'nün sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kurumların dış politika üzerinde genellikle birbirinden farklı hedefleri olmaktadır. Ancak dış politikada hedefler bakımından iki ana gruptan bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi İslami Devrimin temel kimliği üzerine yoğunlaşmakta ve İslami değerlere dönüşü savunmaktadır. Bu görüşe göre İslam Cumhuriyeti'nin gerçekleştirmesi gereken hedefler:

- Müslüman toplulukları sadık müttefikler olarak tutmak,
- İslam Ülkeleri ile yakın ilişkiler gerçekleştirmek,
- İslami ümmetin aşağılanmasına sebep olan ABD ile bütün yakınlaşmalardan kaçınmaktır.

Diğer grup ise İran'ın bir ulus devlet olduğunu ve uluslararası ilişkilerde temel bir rol oynaması gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre, uluslararası ticaret ve siyasi bağlar İran'ın uluslararası çıkarlarını garanti altına almak için temel araçlardır. Bazıları ise İslami değerler ile İran'ın ulusal çıkarları arasında herhangi bir çatışmanın olmadığını ve İslami

⁸⁴ Malek A, "Decision Making in Iran's Foreign Policy: A Heuristic Approach" Journal of Social Affairs; Vol. 19, No. 73, Spring 2002, s.9

⁸⁵ http://www.dre-mfa.gov.ir/index_eng.html (Son erişim tarihi: 23.01.2009)

kimliğin İran'ın ulusal çıkarlarının bir parçası olduğunu savunmaktadırlar. İran dış politikasında İran'ın büyükelçilikleri yoluyla gelen diplomatik bilgiler önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca güvenlik merkezleri, medya, dışarıdaki kütüphaneler, diğer ülkelerdeki vatandaşlar ve belirli alanlardaki uzman akademisyenler de İran dış politika yapımında önemli bilgi kaynakları olarak değerlendirilmektedir.⁸⁶

İran'ın dış politika yapımında göz ardı edilmemesi gereken önemli konulardan birisi de Şiilik kavramıdır. Siyasette meşruiyetin kaynağının "Allah" olduğu görüşü üzerine kurulmuş bir yapı mevcuttur. Bugün "İslam Cumhuriyeti" ya da "dini demokrasi" şeklinde tanımlanan İran siyasi yapısı karmaşık ve kendi içinde çelişkileri olan bir yapı sergilemektedir. Günümüzde, İran dış politikası açık bir şekilde iç dinamiklerden etkilenmektedir. Bu açıdan, rejimin işleyişi ve geleceği İran'ın dış politikasının geleceği açısından son derece önemlidir.⁸⁷

1979 Devrimi için İran'ın dış politikasında bir dönüm noktasıdır diyebiliriz. Devrimin ilk yıllarında iç politikalar, yönetimin kendi yerini sağlamlaştırması ve ülkede sistemin oturması bakımından dış politikaların önüne geçmiştir. Ancak buna rağmen İran, Devrimi izleyen ilk yıllarda dahi bölge içinde rejimi yaymaya yönelik dış siyasetin izlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

O döneme kadar Şah rejimi altında ve büyük oranda ABD yanlısı politikalar izleyen İran, 1979 Devrimi sonrası, dış politikada tamamen farklı bir doğrultuya yönelmiştir. Soğuk Savaş döneminin çift kutuplu yapılanması içerisinde ABD tarafında yer alan İran, bu devrimden itibaren ABD karşıtı bir devlet halini almıştır. Bir başka deyişle, Soğuk Savaş güvenlik sisteminde Bağdat Paktı ve takiben CENTO (Central Treaty Organization/Merkezi Antlaşma Örgütü) ile ABD ekseninde yer alan İran devrim sonrasında ABD ve politikaları karşıtı bir devlete dönüşmüştür.⁸⁸

İran yeni dış politikasında "bağılantısızlık" anlayışından hareketle, 12 Mart 1979'da CENTO'dan ayrıldığını açıklamıştır. Bağdat Paktı'nın devamı niteliğinde olan CENTO'dan İran'ın ayrılışı, Orta Doğu Güvenlik Yapılanması içerisinde o döneme dek "ABD'nin jandarması" görevine son verdiğinin de bir işareti olmuştur. Bu bakımdan İran Devrimi, CENTO ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ile Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulmuş "Kuzey Kuşak Sistemi"nin de çöküşüne sebep olmuştur. Bundan sonra dış politikada "ne Doğu ne Batı" sloganı altında bir dış politika anlayışı içine girilmiştir. Bu dönemde, Humeyni denetimindeki İran'ın dış politikasının temeli İslam Devrimi'nin diğer ülkelere yayılmasına dayandırılmıştır.⁸⁹

⁸⁶ Maleki A, a.g.e., s.7-9.

⁸⁷ Mirbaghari, F. "Shi'ism and Iran's Foreign Policy" The Muslim World, Vol. 94, October 2004, s. 559

⁸⁸ Arı, Tayyar, "Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya", Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 341

⁸⁹ Arı, T., a.g.e., s. 351.

İran, Devrim sonrası dış politikasını ilk on yıl içerisinde genel itibariyle Basra Körfezi ve Orta Doğu eksenli oluşturmuş, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini çok da fazla gerginleştirmemeyi hedeflemiştir. Öte yandan, İran Orta Doğu'daki bölgesel politikalarında İsrail karşıtı fakat Filistin yanlısı bir söylemi benimsemiştir. Bu radikalleşmenin en önemli sonuçlarından birisi İran ile Orta Doğu'daki militan İslami guruplar arasında ortaya çıkan yakın ilişki olmuştur. Ayrıca bu eğilimler ve gelişimler, İran'ı aynı zamanda Sovyet Bloğu ve diğer AB üyesi devletlerle muhtemel yakınlaşma arayışlarına itmiştir. Bütün bu radikalleşme Batının -özellikle ABD'nin- diplomatik, askeri baskıları ve ekonomik yaptırımları ile birleşince İran'ın bölgesel ve uluslararası alanda dışlanması ile sonuçlanmıştır. ABD ve İsrail karşıtı bu yeni dış politika, İran'ın uzun vadeli dış politika tercihlerini de ortaya koymuştur.

Dış politikada yaşanan bu radikalleşme, İran'ın ekonomik, askeri, diplomatik ve stratejik çıkarları bakımından 1980 yılında başlayan Irak Savaşı boyunca kendisine çok zarar vermiştir. Bu yüzden İran, savaş sonrası dönemde dış politikasını gözden geçirerek, bir takım yenilikler yapma yoluna gitmiştir. Ancak, 1979 İslam Devrimi ile oluşan yeni İran Dış Politika anlayışı yıllar içerisinde daha ılımlı ve pragmatik bir yapılanma içerisine girse de, temelinde bu dönemde oluşmuş siyasal İslam ve molla sistemi hep var olagelmıştır.⁹⁰

İran dış politikası, genellikle, devrimci bir devlet olması, karar vericilerin ve rejimin "İslamcı" niteliği nedeniyle ideolojik olarak görülmüş ve analiz edilmiştir. Gerçekten de her devrimi takiben bir "devrimci dış politika"⁹¹ uygulanmıştır. Ancak İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının günümüzde artık bazı konularda daha pragmatist olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu değişimin en belirgin olduğu konu ise devrim ihracı meselesidir. Merkezi korumak ve devrimci sinerjiyi canlı tutmak için türetilen ve dünyanın "mustazaflarını"⁹² emperyalizmden kurtarmak için" devrimin bütün dünyaya - gerekirse silahla - yayılması gerektiği fikri önce devrimin İran'da tamamlanıp, İran'ın diğer ülkelere model olması

⁹⁰ Moshaver Z., "Revolution, Theocratic Leadership and Iran's Foreign Policy: Implications for Iran-EU Relations", The Review of International Affairs, Vol 3. No.2 Winter 2003, s. 280

⁹¹ İran siyaseti üzerine çalışmalarıyla tanınan Mozaffari'nin tanımlamasına göre devrimci dış politika revizyonisttir; uluslararası sisteme meydan okur, aktif ve tehditkardır; yıkıcı hareketlere başvurur ve savaşa yol açar, değer yargıları hakimdir ve karizmatik bir lider tarafından uygulanır. Devrimci dış politikanın yansımaları devrimi müteakiben İran'da da ortaya çıkmıştır. Ayetullah Humeyni'nin liderliğindeki İran Devrimi "ne Doğu, ne Batı, yalnızca İslam Cumhuriyeti" sloganı altında "ezilmiş kitlelerin" "muhafazakar rejimlere" karşı ayaklanmasını isteyerek mevcut uluslararası sisteme meydan okumuştur, yeni bir sistem önermiştir ve "İslami" ideoloji hakimdir. Humeyni'nin görüşlerine göre mevcut uluslararası sistem illegal ve baskıcıdır. Humeyni'ye göre dünya iki kesimdir, İslamın hakim olduğu Dar'ul İslam ve inançsızların ve savaşın hakim olduğu Dar'ul Harb ve bu ikisi arasında uzlaşım imkansızdır. Humeyni modern uluslararası sisteme karşı çıkmaktadır, onun temel birimi din adamları (ulema) ve ümmettir. Humeyni'nin bakışına göre İslam uyandığında ve Müslümanlar kafir ve baskıcı yöneticilerine karşı ayaklandığında sistem değişecektir. Ona göre devlet sınırlı bir toprak üzerinde ve ulusa dayalı değil, üzerinde Müslümanların yaşadığı bütün toprakları kapsamaktadır. Bkz. Mozaffari, Mehdi, "Revolutionary, Thermidorian and Enigmatic Foreign Policy; President Khatami and the 'Fear of the Wave'", International Relations, Vol.14, No.5 .August 1999, s. 9

⁹² Zorba ve hak hukuk bilmeyen kişilerce hakkı gaspedilen, ezilmiş, mazlum kişi.
http://www.nedir.antoloji.com/mustazaf (Son erişim tarihi: 26.03.2010)

gerektiğine dönüşmüştür. Ancak İran'ın bir model olarak inşası için devrimin getirdiği çözümler, diğer ülkelerin örnek alacağı bir modeli geliştirmekten uzak kalmıştır. Hatta, devrimden önce de var olan ekonomik ve sosyal sorunlar, İran-Irak savaşı ve İran'ın dış dünyadan izolasyonu sonucu o denli şiddetlenmiştir ki rejimin bırakın ihraç edilmesini, devrimin, merkezinde bile korunmasını tehlikeye sokmuştur. Bu durum İran dış politikasında realist kanadın yükselmesine yol açmıştır.

Bu nedenle tamamı için söylenemese de devrim sonrası kuşağın çoğunun kaygısı devrim ihracından ziyade, iyi bir iş bulmak ve kültürel ve sosyal sorunlarını halletmek olmuştur. Bu genç nüfus, uluslararası toplumla daha fazla entegre olmak istemekte ve sosyal yaşamlarında daha fazla özgürlük talep etmektedir.⁹³ Nitekim özellikle İran'da 2009 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı Seçiminin ardından, seçimin hileli olduğunu düşenen Mir Hüseyin Musavi ve Mehdi Kerrubi taraftarlarının başkent Tahran'da ve ülkenin diğer büyük şehirlerinde düzenledikleri "Yeşiller Hareketi" gösterilerindeki tepkilerde aynı vurgu çoklukla yer almıştır.

Değişim yönündeki bu içsel baskı "İslam Cumhuriyeti"nin temelini oluşturan Velayet-i Fakih yönetiminin meşruluğunu sorgulamaya dek varmıştır. Devrimci rejimin kitlelerin ekonomik ve sosyal beklentilerini karşılayamaması, Velayet-i Fakih teorisinin geçerliliğinin son zamanlarda daha şiddetli şekilde sorgulanmasına yol açmıştır.⁹⁴

İran-Irak savaşını sona erdiren 598 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararının 1988 Temmuz'unda kabul edilmesi ve 1989'da Lübnan'da rehine krizi sırasında İran'ın "yapıcı" tutumu, İran üzerindeki dış baskıyı azaltmıştır. Körfez Krizi (1990/91) boyunca İran'ın Birleşmiş Milletler (BM) ile iş birliği içinde hareket etmesi bu süreci desteklemiştir. O zamanki Cumhurbaşkanı Rafsancani S. Arabistan gibi bölge ülkeleriyle İran'ın ilişkilerini yeniden tesis edip geliştirirken Avrupa Topluluğu ile de diyalog başlatmıştır. Nihayet Rafsancani, 1997 yazında Cumhurbaşkanlığı görevinin son dönemlerinde İran'ın dış politika önceliklerini "dış dünya ile uzlaşma; Körfezde istikrarın temini; küresel ekonomiye eklemlenme; uluslararası ve bölgesel örgütlere daha aktif katılma" şeklinde tanımlamıştır.⁹⁵

1997 Mayıs'ında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini 1982-92 yılları arasında Kültür ve İslami İrşad Bakanlığını üstlenmiş ve "reformcu" Seyit Muhammed Hatemi oyların

⁹³ Shreen, T. Hunter, "İran Perestroikası Köklü Değişim Olmadan Mümkün mü?", Avrasya Dosyası, Vol. 5, No. 3 1999, s. 77-78; ve bkz. Robin Wright, "Iran's New Revolution", Foreign Affairs, Vol. 79, No. 1, January-February 2000, s. 133-45., Oliver Roy and Farhad Khorosrokhavar, İran; Bir Devrimin Tükenişi, (çev. İsmail Yerguz), İstanbul, Metis Yay., 2001.

⁹⁴ Üstün, İsmail Safa, a.g.e., s. 34

⁹⁵ Roshendal, J, "How the Decision-Making Process evolved, Security Dialog", Iran's Foreign and Security Policies Vol. 31, No. 1, March 2000, s.109-110

yaklaşık % 69'unu alarak kazanmıştır. "İçeride reform, dışarıda barış" vaat ederek seçimi başarmıştır. Hatemi, Humeyni'nin aksine, toplumlar ve ekonomiler arasında "bağımlılığı" kabul etmiş ve diğer ülkeler İran'ın bağımsızlığını tanıdıkları ve İran'a yönelik saldırgan politikalar izlemediği sürece şiddet dışı ve dostane ilişkileri öne çıkaran bir söylem geliştirmiştir.⁹⁶

Hatemi döneminde İran, Körfezdeki Arap komşularıyla ilişkilerini geliştirmiş, Kafkasya ve Orta Asya'da "yapıcı" roller üstlenmiş ve AB ile ilişkilerini tamamen düzeltmiştir. İran'ın uluslararası imajını "haydut devletten" "medeniyetler arası diyalog" sponsoru bir devlete dönüştürmeye çalışan Hatemi, İran dış politikasına üç ilke getirmiştir: medeniyetler arası diyalog, komşularla yumuşama ve uluslararası örgütlerle iş birliği.⁹⁷

İran dış politikasında jeopolitik konumu ve bu konumundaki değişiklikler her zaman belirleyici olmuştur. Tarihi imparatorlukların merkezi olan İran, kendi coğrafyasında sürekli üstünlük arayışında olmuş ve bu arayış İslam Devrimi'nden sonra da devam etmiştir. Hatta devrim sonrası İran, kendisini İslam dünyasının merkezine konuşturarak hem Orta Doğu'da hem de bütün İslam dünyasında liderlik iddiasında bulunmaktadır. Özellikle İran'ın Basra Körfezi'ne hakim durumu bu iddiayı perçinlemektedir. Ancak İran'ın bu iddiası bölgedeki jeopolitik gelişmelerden yakın şekilde etkilenmektedir. Nitekim, Körfez Savaşı (1991) ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda İran'ın etrafında ortaya çıkan yeni jeopolitik çevre, 1990'larda İran dış politikasında büyük ölçüde belirleyici olmuştur. Bu yeni jeopolitik konumu İran'a Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'da yeni fırsatlar sunarken riskleri de beraberinde getirmiştir.

İran'ın 1990'larda başlayan bölgesel iş birliği girişimleri özellikle Orta Asya'da ağırlığını hissettirmiştir. Sovyetlerin dağılmasını izleyen ilk yıllarda bağımsızlığını yeni kazanmış Türk Cumhuriyetleri üzerinde etkinlik kazanma çabasında olan İran, bu bağlamda, Türkiye ile bir rekabetin içerisine girmiştir. Orta Doğu coğrafyasındaki "güvensizlik" ortamı, İran'ın Orta Asya'ya yönelmesinin önünü açmıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla, bir tampon ülke olarak önemini kaybettiği iddia edilen İran, Basra Körfezi ile Hazar arasındaki stratejik konumunun avantajını, bu sefer de Sovyet sonrası Orta Asya'da etkinlik sağlayarak sağlamlaştırmayı hedeflemiştir.

Bu bağlamda bölgesel işbirliklerini gerçekleştirebilmek için devrim ihraç politikasından vazgeçmiş ve daha pragmatist politikalar izlemeye başlamıştır. Bölge dışı güçleri dışlayan guruplaşmalarda yer alarak, mevcut uluslararası sistemde gerçekleştiremeyeceği hedefleri gerçekleştirmeyi ve bu bağlamda "bölgesel bir güç" olmayı

⁹⁶ Cumhurbaşkanı Hatemi'nin dış politika uygulamaları için bkz. ALAM, Shah, "The Changing Paradigm of Iranian Foreign Policy under Khatami", Strategic Analysis, Vol. XXIV, No. 9, December 2000, s. 1653-1669

⁹⁷ Roshendal J., a.g.e., s. 110

hedeflemiştir. Bu da İran'ın yüzyıllardır süre gelen "Büyük İran" idealinin bir açılımı olarak değerlendirilebilir.⁹⁸

Ancak zamanla suni sınırlarla oluşturulmuş "etnik" cumhuriyetlerde etnik sorunların ve yayılmacı eğilimlerin ortaya çıkması, RF'nin bu bölgelerde istikrarı sağlayıcı gücünün de kalmadığı dikkate alındığında -özellikle 1990'ların ilk yarısında- çatışmaların yayılması, kitlesel mülteci akınları ve olası ayrılıkçı hareketler İran'ın kuzey sınırlarına ilişkin olarak önceleri duyduğu memnuniyetin tersine dönmesine neden olmuştur.

Kafkasya ve Orta Asya'da Sovyetlerin dağılmasını müteakiben yükselişe geçen milliyetçilik ve İran'daki etnik azınlıkların bu gelişmelerden etkilenecek özerklik veya bağımsızlık talep etme ihtimali İran'ın çok-etnikli yapısına yönelik büyük bir risk oluşturmuştur.⁹⁹

Bundan dolayı İran, Kafkasya ve Orta Asya'daki çatışmalarda arabulucu rolünü üstlenmiş, bölgede istikrarın sağlanmasını öncelikli politikası olarak belirlemiştir. Ayrıca İran, ekonomik bölgeciliği teşvik eden, yeni pazarlardan karını maksimize edebilmek için ticari bağlantıları güçlendirmeye çalışan ve RF ile de yakın ilişkileri koruyan bir politika izlemiştir.

Günümüzde İran, Orta Doğu'da ABD ve İsrail'in düşmanı olarak yerini almıştır. Nükleer çalışmaları nedeniyle günümüzde daha da yalnızlaşan İran 11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri sonrasında bu ülkelere yerleşmesi nedeniyle daha da sıkışmış bir görüntüdedir. Ayrıca Arap Baharı rüzgârıyla çalkalanan Orta Doğu coğrafyası da İran'ı bölgede daha da tedirgin etmiştir. Suriye ile ilgili olumsuz gelişmelerde bölgede en büyük müttefikinin zayıflaması nedeniyle İran'ı olumsuz yönde etkilemektedir.

ABD'ye göre İran, terörizme destek vermekte, otoriter yönetimiyle halkına baskı yapmakta, kitle imha silahlarına sahip olmaya çalışmakta ve bölgesel istikrarı bozarak İsrail'e tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle ABD'ye göre İran'daki mevcut rejim mutlaka ve er geç değiştirilerek yerine ABD'ye yakın politikalar izleyen ve uyumlu bir yönetim getirilmelidir. ABD, uygulamakta olduğu Orta Doğu politikasının doğal bir gereği olarak İran'a karşı sert bir tutum izlemekte onu uluslararası alanda yalnız bırakarak ve yaptırımlarla karşı karşıya getirerek mevcut yönetimin yıpratılmasını ve nihayetinde içerden Şah'a yapıldığı gibi benzer bir müdahale ile yıkılmasını arzu etmektedir.

ABD, İran'ın sivil amaçlı nükleer enerji sanayisine sahip olabileceğini belirtirken, İran'ın nükleer bomba yapımında kullanılabilecek zenginleştirilmiş uranyumu İran topraklarında üretilmesini hiçbir surette istememektedir. İran'a uranyum zenginleştirmeye izin

⁹⁸ Caşın M. H., "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları" Avrasya Dosyası, İran Özel, Cilt 5, Sayı 3, 1999, s. 284

⁹⁹ Shahabi, Sohrab ve Farhi, Farideh, "Security Considerations and Iranian Foreign Policy", The Iranian Journal of International Affairs, Vol.3, No.1, Spring 1995, s.93.

vermek ABD'nin kırmızı çizgisidir, Washington bu konuda hiçbir şekilde esneklik tanımamaktadır. ABD, Kuzey Kore durumundan farklı olarak hiçbir şekilde duruşunu değiştirmemekte ve ikili veya çoklu nükleer görüşmelere katılma çağrılarını kabul etmemektedir.

İran, güvenlik alanında ve uluslararası alanda yaşadığı bu yalnızlığını dengelemek adına bölge ülkeleri ile (özellikle Ermenistan ve Suriye) ve bölgede etkili olan RF-Çin ikilisiyle iş birliği arayışlarını sürdürmeye devam etmektedir. Bu doğrultuda gözlemci statüsünde bulunduğu ŞİÖ'ye tam üyelik de İran'ın üzerinde çalıştığı projelerden birini teşkil etmektedir. İran'ın ŞİÖ'ye daimi üyeliği, Avrupa ve ABD karşısında daha güçlü ve bağımsız olmasını sağlayacağından İran için öneme haiz iken, ABD İran'ın muhtemel üyeliğine kaygıyla yaklaşmaktadır.¹⁰⁰ RF ile İran arasında gerek savunma sanayii, gerek nükleer enerji alanında yakın bir iş birliği mevcuttur.

Stratejik açıdan sadece ABD'nin kontrolündeki enerji hatlarından ihtiyaçlarını karşılamak istemeyen 21'nci yüzyılın yükselen devi Çin de İran'la ilişkilerini geliştirmektedir. İran açısından Çin, BM'deki veto hakkı ve ABD ile olan problemleri dolayısıyla kritik bir ülkedir.

Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyasında İran'ın bölgesel politikalarına etki eden önemli aktörlerden biri de AB devletleridir. AB devletleri ABD'nin karşı çıkmasına rağmen özellikle 1990'lardan sonra İran ile ticari ilişkilerini sürdürmüşlerdir. 1990'larda İran'ın nükleer programı ABD'nin temel endişesi iken, AB ülkeleri son yıllara kadar İran'ın nükleer politikalarına öncelik vermemişlerdir. Daha çok karşılıklı ticaret ve enerji mevzularına odaklanan ilişkiler ekonomik, siyasi ve diplomatik ihtiyaçların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. AB'nin enerji bağımlılığı ve İran'ın ABD yaptırımları neticesinde kendisine alternatif pazarlar araması bunda etkili olmuştur. Ancak son dönemde AB, İran'ın nükleer programı hakkındaki endişelerini ortaya koymuş ve ABD gibi İran'ın nükleer politikaları konusunda hassas bir yaklaşım içerisine girerek bir sonraki başlıkta ayrıntısıyla anlatılacağı üzere İran'a yönelik ekonomik yaptırım kararlarını uygulamaya koymuştur. AB'nin ABD ile birlikte hareket etmesi İran'ı uluslararası güçler dengesinde daha da yalnızlaştırmaktadır.

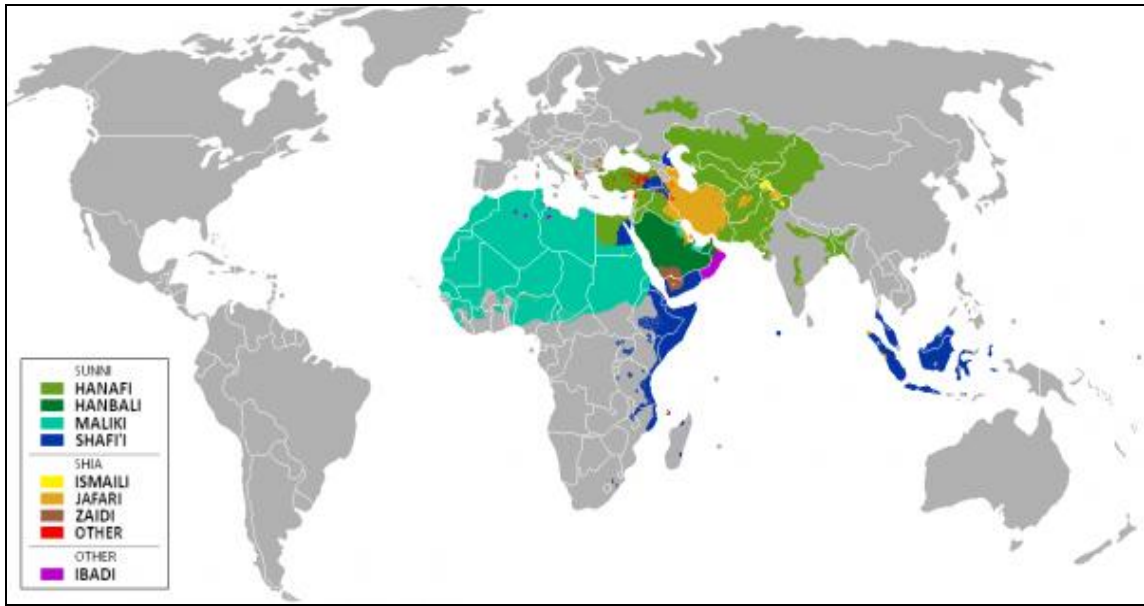
2.1.1. Şii Jeopolitiği

Şii jeopolitiğinin dünya açısından önemi bölgede Şiilerin kayda değer bir nüfusa sahip olmalarının yanı sıra, dünya enerji kaynaklarının önemli bir bölümü üzerinde yerleşmiş

¹⁰⁰ Celalifer, Arzu, "Şanghay İş birliği Örgütü ve İran", 28.10.2008, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=441> (Son erişim tarihi: 12.02.2010)

olmalarıdır. Şîî jeopolitiğinin önemini bir kat daha arttıran faktör ise İran'ın tüm Şîî coğrafyası ve nüfusu üzerindeki etkinlik arayışıdır.

Dünyadaki bir milyar üç yüz milyonluk Müslüman nüfusun sadece yüz otuz milyonu Şîî'dir. Şîîlerin dünyada en yoğun olarak yaşadığı bölge Harita 2.1'de sarı renkle gösterildiği üzere Basra Körfezi'dir. Körfez ülkelerinin nüfusunun % 70'ini Şîîler oluşturmaktadır. İran, Azerbaycan, Irak ve Bahreyn'de çoğunluğu oluşturan Şîîler, Lübnan'ın en büyük mezhepsel grubudur. Şîîler; Afganistan, Pakistan, Hindistan gibi yakın Doğu ülkelerinin yanı sıra, Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi Körfez ülkelerinde de güçlü bir nüfusa sahiptirler.

Harita 2.1 Ülkelerin İslam'a Göre Dağılışı (Sünni-Şii)¹⁰¹

Orta Doğu siyasetini anlamlandırabilmek için bölgedeki mezhep farklılıklarının anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Orta Doğu'yu mezhep ekseninde anlamlandırmaya çalışan bu yaklaşımın öncülüğünü, Amerikan Donanma Akademisinde profesör olan Vali Nasr yapmaktadır. Vali Nasr, bu konuda yazdığı makalelerde ve kitabında, İslam tarihindeki Şîî-Sünni mücadelesini esas almakta, yüzyıllardır Sünni rejimlerin hâkimiyeti altında yaşayan Şîîler arasında İran Devrimi'nden sonra, özellikle ABD'nin Irak'a müdahale ederek Saddam rejimini devirmesinden sonra, Şîî uyanışının ortaya çıktığını iddia etmektedir. Nasr'a göre bu Şîî uyanışı, Orta Asya'da, özellikle de Şîîlerin nüfusun önemli bir kısmını oluşturduğu Akdeniz'den Pakistan'a kadar olan bölgede siyasi gelişmeleri yakından etkileyecek, bundan sonra Orta Asya'daki belirleyici unsur Şîîler ve Sünniler arasındaki mücadele olacaktır. Bu

¹⁰¹http://www.islamansiklopedisi.org/index.php?title=D%C3%BCnyadaki_M%C3%BCsl%C3%BCman_N%C3%BCfus (Son erişim tarihi: 22.05.2012)

yaklaşım, Ürdün, Mısır ve Suudi Arabistan liderleri arasında da destek bulmuştur. Hatta Ürdün Kralı II. Abdullah, Lübnan'dan başlayıp Suriye, Irak ve İran'dan geçip Bahreyn'e uzanan Şîî varlığını ve uyanışını, Orta Asya'da güç dengelerini değiştirecek "Şîî Hilali"nin ortaya çıkması şeklinde değerlendirmiştir.¹⁰²

2003'te ABD'nin Irak'a müdahalesinden sonra Irak'ta uzun yıllardan beri ilk defa Şiilerin kontrolünde bir hükümetin kurulması; 2006 yazındaki İsrail ile Hizbullah arasındaki çatışma ve bunun akabinde Hizbullah'ın "Arap Sokağı"ndaki popülaritesinin artması, Washington'da olduğu kadar Arap hükümetlerinde de İran'dan başlayarak Şîî kontrolündeki bir Irak'a, oradan Alevi-Şîî kontrolündeki Suriye'ye ve son olarak Hizbullah'ın varlığını güçlendirdiği Lübnan'a kadar uzanan Şîîliğin yeniden dirilmesi anlamında kullanılan "Şîî Hilali" argümanının inandırıcılığını artırmıştır. Irak Şîîleri Irak Hükümeti'nin başına geldiğinde, bölgedeki çoğu devlet, Arap dünyasındaki Şiilerin, özellikle Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn gibi pek çok Şîî'nin yaşadığı Körfez İş birliği Konseyi (KİK) ülkelerinin iç güvenlikleri açısından bir yayılma etkisi yaratacağını öngörmüştür.

Netice itibariyle mezhepçi bakış, halihazırdaki İran-Suriye-Hizbullah ittifakına Şiilerin hâkim olması beklenen Irak'ı ve diğer Şîî topluluklarını da ekleyerek, Orta Doğu'nun siyasi haritasını Şîî blok ile Sünni blok arasında ikiye bölmekte, bu iki blok arasındaki mücadelenin Orta Doğu'nun geleceğini belirleyeceğini iddia etmektedir.¹⁰³

Bölgede değişen dengelere ve özellikle İran'ın bölgesel etkisinin artmasına karşılık, muhafazakar Arap rejimlerinin, kendi konumlarını kuvvetlendirmek için mezhep farklılığını ve mezhepler arasındaki "mücadeleyi" kullandığı, yaygın olarak dile getirilen bir iddiadır. İran ve Hizbullah, bu zamana kadar "Arap sorunu" olarak görülen Filistin sorununda mücadelenin bayraktarlığını devraldıkları için Arap kamuoyunda oldukça büyük bir itibar kazanmışlardır. 2006 Lübnan Savaşı'ndan sonra bazı Arap ülkelerinde yapılan bir anketin sonuçlarına göre Hasan Nasrallah bölgede en önemli lider unvanını alırken, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad aynı listede üçüncü sırada yer bulmuştur. Muhafazakar Arap rejimlerini esas endişelendiren sorun da, Arap kamuoyunda İran ve Hizbullah'ın, dolayısıyla onların "radikal" ideolojilerinin popülaritesinin artmasıdır.

Irak'ın işgali İran'a yeni bir stratejik açılım fırsatı sunmuştur. Irak, tarihî olarak İran'ın Orta Doğu'ya açılımını engellemekte, stratejik enerjisini tüketmekte ve jeopolitik ufkunu daraltmaktaydı. Irak'ın askerî anlamda en güçlü Arap devleti olması Arapları Tahran karşısında korumaktaydı. Ama Saddam'ın devrilmesi ile İran, Körfez ve Arap coğrafyasında rakipsiz kalmıştır. Şiîlerin etkin olduğu yeni bir Irak doğmuştur. Şiîlik ciddi bir siyasi etken

¹⁰² Sinkaya, Bayram, "Şîî Ekseni Tartışmaları ve İran", AVRASYA Dosyası, Cilt 13, Sayı 3, 2007, s.37-38

¹⁰³ Sinkaya, Bayram, a.g.ç., s.42-43

olarak ilk önce İran ve daha sonra Lübnan'da kendisini gösterse de, gerçek anlamda bölgesel bir etken haline gelmesi Irak'ın işgalinden sonra mümkün olmuştur. Saddam'ın varlığı Şii potansiyelinin önündeki en büyük engeli oluşturmuştur. Arap Şiiliğinin Irak'ta iktidara gelmesi bölgede Şii jeopolitiğinin yükselişine neden olmuştur.

İran, bölgede İran karşıtı bir bloğun oluşmasını engellemek için Şiiliği dış politikasının temeline koymaktan kaçınmaktadır; çünkü Şii eksenli bir dış politika İran'ı bölgede marjinalleştirerek dış politikadaki etki alanını sadece Şii topluluklar ile sınırlayacaktır. Bölgenin siyasi yapısının şekillenmesinde mezhep çatışmasından daha da fazla belirleyici olacak şey, ABD'nin Irak'tan çekilmesinden sonra Irak Şii'lerinin alacağı tavidir. Bugün Irak Şii'leri ABD ile iş birliği yapsalar da bu ilişkinin devam edip etmeyeceği kuşkuludur. Zira bugün Şii'lerin ABD ile iş birliğinin altında yatan en büyük neden, bu iş birliğinin Şii'lere yaptığı olağanüstü katkısıdır.¹⁰⁴

Görüldüğü üzere bölge coğrafyasında etnik kimliklerden (Fars, Arap vb.) öte dini söylemler (Şii, Sünni vb.) daha ayrıştırıcı ya da birleştirici bir görev üstlenmektedir. Bu konu ise tamamen ayrı bir tez konusunu oluşturmaktadır.

2.1.2. Ekonomi Politik

İran özellikle dış politikada yeni açılımlar sağlamak için enerji kaynaklarını son derece ustalıkla kullanmaktadır. Bu durum İran'a uluslararası ilişkilerde büyük avantajlar sunmaktadır.

Yukarıda rakamlarla verildiği üzere İran Dünyada kanıtlanmış petrol rezervleri açısından üçüncü, yaklaşık 45 trilyon metreküp doğalgaz rezervi ile de RF'den sonra dünyanın en büyük rezervlere sahip ikinci ülkesidir. İran sahip olduğu petrol ve doğalgaz vasıtasıyla hem RF, Çin ve AB gibi küresel aktörlere kendi sahalarını açarak ikili ilişkilerde ekonomik çıkarları bir koz olarak kullanmakta hem de geçiş güzergahında bir ülke olarak Orta Asya petrollerinin taşınmasında söz sahibi olmak ve bu durumu bölge devletleriyle olan ilişkilerinde iyileştirici bir faktör olarak kullanmak niyetindedir.

İran ekonomisi, uzun zaman petrole dayalı iken, son zamanlarda doğalgaz ekonomide önemli bir yer tutmaya başlamıştır. doğalgaz İran'a bir taraftan ekonomik kaynak sağlarken, diğer taraftan siyasi ve stratejik güç unsuru olmaya başlamıştır. Hatırlanacağı üzere 2008 Ağustos ayında yaşanan RF-Gürcistan gerginliği, enerji bağımlılığının siyasi süreci etkileme potansiyelini bir kez daha göstermiştir. Bu süreçte RF'nin aşırı güç kullanımından rahatsız olan AB ülkeleri, Moskova'ya olan enerji bağımlılığı sebebiyle RF'ye karşı seslerini yükseltmemişlerdir. İran da bu gücün farkındadır ve bunu kullanmak niyetindedir.

¹⁰⁴ Sinkaya, Bayram, a.g.ç., s.53-57

Dünya enerji piyasasında doğalgaz tüketiminin artacağı beklentileri de İran'ı, doğalgaz üretimine ağırlık vermeye yönlendirmiştir. Ülkedeki teknik imkanlar yeterli olmadığı için ciddi yabancı sermayeye ve teknolojiye ihtiyaç duymaktadır. Birçok enerji zengini ülkeden farklı olarak İran enerji piyasasında ABD yaptırımları nedeniyle Batı değil Doğu (Hindistan, Çin ve Japonya) şirketleri ağırlık kazanmaktadır.

Türkiye, Avrupa ülkeleri, Pakistan, Hindistan, Kuveyt, Çin, Güney Kore ve Tayvan İran'ın en önemli doğalgaz ticaret ortaklarıdır. Avrupa şirketlerinden Fransa'nın ELF, İtalya'nın ENİ, İngiltere-Norveç'in Shell, Japon Petrol araştırma Şirketi, Endonezya Petrol Şirketi ile Hindistan ve Çin şirketleri önemli yatırımlar yapmıştır. Bu şirketlere yönelik olarak ABD yaptırımlarının uygulanmaması İran enerji alanına yatırımları hızlandırmıştır.

Hâlihazırda İran'ın en büyük doğalgaz müşterisi Türkiye'dir. İkili arasında 1996'da imzalanan anlaşma 2001'de sonuç vermiş ve Türkiye bugün gaz ihtiyacının % 20'sini İran'dan karşılamaya başlamıştır. İki ülke bu iş birliğini genişletmek istemekte ve bu bağlamda İran gazının Avrupa'ya ulaştırılması gündeme gelmektedir. Türkiye ayrıca İran'ın doğalgaz üretimine de yatırım yapmak istemektedir. Nitekim Güney Pars sahasının bazı bölümleri üzerinde anlaşma sağlandığı bilinmektedir. Güney Pars 14 trilyon metreküp gaz rezerviyle dünyanın en büyük gaz sahasını (% 8) ve İran doğalgazının % 50'sini oluşturmaktadır. Türkiye-İran arasındaki diğer bir proje de İran ve Türkmenistan doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasıdır. Bu proje son zamanlarda gündeme gelmiştir. Türkmenistan doğalgazının Hazar Denizi geçişli rota yerine, İran üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması, Tahran'ın Moskova'ya bir meydan okuması olarak yorumlanabilir. Tahran uzun zaman bu projenin gerçekleşmesine mesafeli durmuş, ancak nükleer gerginlikte RF'den istediği desteği alamadığını görünce projeyi kabullenmiştir.¹⁰⁵

Ermenistan, Türkiye'den sonra İran'ın ikinci doğalgaz alıcısıdır. İki ülke arasında 141 kilometrelik bir boru hattı mevcuttur. İran'ın Ermenistan'a gaz satışı 2007'de başlamıştır. Buna ek olarak İran'ın Ermenistan üzerinden Avrupa'ya doğalgaz gönderme projesi mevcuttur. İki ülke arasındaki doğalgaz iş birliği, İran'ın Ermenistan'ı karşılaştığı jeopolitik kuşatmaktan çıkarma ve onu Azerbaycan ile Türkiye karşısında koruma çabası olarak yorumlanmaktadır. Şu anda İran ile Ermenistan arasındaki yeni doğalgaz boru hattı inşaatı devam etmektedir.

Ermenistan'ın da İran gazını çok istemesinin ise birçok nedeni vardır. En önemli nedeni Rus gazına olan bağımlılığı azaltmaktır. Ruslar Ermenistan enerji sektörünü tamamen ele geçirmiş durumdadır ve gaz nereden gelirse gelsin dağıtım Rusların elindedir. İran ise

¹⁰⁵ "İran'ın doğalgaz Siyaseti ve Türkiye", <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2901&kat2=2>, Keskin Arif, (Son erişim tarihi: 14.10. 2008)

ihracat yollarını çeşitlendirmek için Türkiye'ye alternatif olarak Ermenistan üzerinden Gürcistan ve Karadeniz yoluyla Avrupa'ya ulaşmayı düşünmektedir.¹⁰⁶

İran'ın bir diğer projesi de, Pakistan üzerinden Hindistan'a ulaşan doğalgaz boru hattıdır (Harita-10). İran-Pakistan-Hindistan (İPİ) boru hattı 1,115 km (690 mil)'lik bölümü İran'da, 705 km (440 mil)'lik bölümü Pakistan'da ve 850 km (530 mil)'lik bölümü de Hindistan'da olmak üzere toplam olarak 2,670 km'dir. 2007 yılında imzalanan boru hattının inşası için gereken toplam yatırım 7 milyar dolar civarındadır. 4-5 yıl içinde bitirilmesi öngörülen proje hala tamamlanamamıştır. İPİ boru hattının özellikle bölgesel iş birliğini teşvik etmede iyi bir ekonomik zemin oluşturmanın dışında, Hindistan ve Pakistan arasında devam etmekte olan barış sürecine çok büyük bir olumlu katkısı olacağı kıymetlendirilmektedir. Bu proje Hindistan ve Pakistan arasındaki güven inşası çalışmalarının temeli olarak görüldüğü için Barış Boru Hattı olarak adlandırılmaktadır.¹⁰⁷

Bu hat için girişimler 1990'larda başlamasına rağmen bugüne kadar gerçekleşmemiştir Boru Hattı ile ilgili son gelişme olarak İran ve Pakistan son günlerde İran doğalgazını Pakistan'a taşıyacak doğalgaz boru hattı anlaşmasının yürürlüğe geçmesi için anlaşma imzalamıştır. ABD'nin Hindistan'a baskıları şimdilik Hindistan'ın bu projeden uzak kalmasına sebep olurken İran bu projenin Hindistan'a kadar da uzanabileceğinin mesajını vermektedir. Bu projenin artık hayata geçmesine birkaç yıl kalırken Çin de, Şubat 2013'de projeye desteğini açıklamış ve İran ile Pakistan arasında anlaşmaya varılan doğalgaz boru hattı projesi için kredi vereceğini bildirmiştir. İran ve Pakistan arasında doğalgaz konusunda yaşanan bu yeni gelişme Amerika'nın sert tepkisine neden olmuştur.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Laçiner, Sedat, "İran-Ermenistan doğalgaz Boru Hattı", USAK Stratejik Gündem, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=640&type=3>, (Son erişim tarihi:24.07.2008)

¹⁰⁷ İPİ'nin bölgesel gelişime potansiyel katkısının ışığında diğer bölgesel taraflara gelecekte bir rol olasılığı açan bir konsorsiyuma dönüştürmek güzel bir düşünce olabilir. Bu konsorsiyuma katılanlar için bölgesel gaz ağıyla bir bağlantı olacağı kadar bir yatırım da olacaktır. Örneğin Türkmenistan'ın gazı da aynı zamanda İPİ boru hattı üzerinden Pakistan ve Hindistan'a ulaştırılabilir. Bkz: <http://www.tarihonline.org/2007/11/abd-iran-ve-hindistana-uzanan-boru-hatt.html>. (Son erişim tarihi:15.09. 2010)

¹⁰⁸ "İran-Pakistan boru hattı Çin'e mi uzanacak!", <http://turkish.irib.ir/guncel-yazilar/siyasi-yorumlar/item/276969-iran-pakistan-boru-hatt%C4%B1-%C3%A7in%E2%80%99e-mi-uzanacak> (Son erişim tarihi: 05.04.2013)

Harita 2.2 İran-Hindistan Gaz Boru Hattı¹⁰⁹

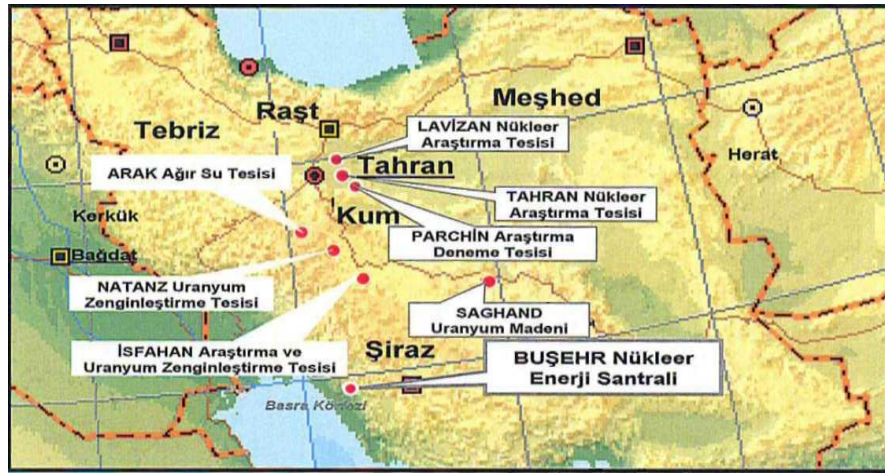
Bu büyük projelere rağmen İran gerek doğalgaz sahalarına gerekse petrol sahalarına gerekli yatırımları yapamadığı için aynı zamanda bir doğalgaz alıcısıdır. Türkiye ve Ermenistan'a ihraç ettiği gazdan daha fazlasını Türkmenistan'dan ithal etmektedir. Türkmenistan'la 1995'te yıllık 8 milyar metreküplük bir gaz ithalatı anlaşması imzalayan İran, 1997'den itibaren bu ülkeden gaz almaya başlamıştır. İki ülke arasında 60 kilometre uzunluğunda bir boru hattı bulunmaktadır. İran Kazakistan, Tacikistan ve Türkmenistan'la da enerji alanında iş birliğini geliştirmeye çalışmaktadır.

Görüldüğü üzere İran bölge/bölge dışı ülkelerle dış politik ilişkiler geliştirme noktasında enerji kozunu ustalıkla kullanmaktadır. Bu durum ABD ve son zamanlarda AB ekonomik yaptırımları ile boğulmak üzere olan İran için dış politikada güç kazandığı ve koz olarak kullandığı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. İran Nükleer Programı

İran'ın bugün yıllardır süren çalışmalarının neticesi olarak nükleer alanda önemli bir alt yapı geliştirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Harita-11'de görüldüğü üzere İran'ın bu aşamaya gelmesinde kendi dışındaki bazı aktörler de direkt ya da dolaylı olarak katkıda bulunmuştur. Günümüzde ise İran'ın nükleer çalışmaları uluslararası arenada barış ve istikrarı tehdit edebilecek en önemli unsurlardan biri olarak tartışılmaya devam etmektedir.

¹⁰⁹http://www.google.com.tr/imgres?q=natural_gas_route_iran_india&um=1&hl (Son erişim tarihi:04.04.2013)

Harita 2.3 İran'da Bulunan Nükleer Tesisler¹¹⁰

İran da nükleer çalışmaların başlamasını Soğuk Savaş'ın bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. ABD, İkinci Dünya Savaş'ından sonra İran'da etkinlik kazanmıştır. 1945'te İran'ın sınırları içindeki Azerbaycan'dan (Güney Azerbaycan) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ordusunu çıkartmayı başaran ABD, 1952'de darbesi sonrası Muhammed Rıza Pehlevi rejiminin iktidara gelmesi ile komünizmin yayılmasını ve SSCB'nin yeniden İran'a girmesini engellemek için İran'ın askeri kapasitesini artırma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda İran'da ilk nükleer çalışmalar 1957'de ABD'nin desteği ile başlamıştır.

İran nükleer silah üretmek yönünde ilk adımlarını 1970'li yıllarda Şah döneminde atmaya başlamıştır. 1974 yılında Şah Rıza Pehlevi'nin gelecek 20 yıl içinde toplam 20.000 MW gücünde 20 adet nükleer reaktör inşasını ve işletilmesini başaracağı şeklindeki açıklaması, her ne kadar sonradan düzeltilmiş ise de İran'ın bir nükleer güç mü olmak istediği yolunda ilk soru işaretlerinin doğmasına neden olmuştur. Ancak İran'ın o dönemde, ABD'nin yakın bir müttefiki konumunda olması, Doğudaki enerji kaynaklarının Batı'ya akışında önemli bir rolü bulunması ve bunlardan başka bilimsel ve teknolojik açıdan nükleer silah yapmak kapasitesinden çok uzak olması sebebiyle, ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmemiştir.

Bundan dolayı 1960'lı ve 1970'li yıllarda ABD dâhil olmak üzere birçok Batılı devletin desteğini sağlamayı başarmıştır. ABD tarafından Tahran Üniversitesi'nin bünyesinde kurulan 5 MW gücündeki küçük araştırma Reaktörünün, Fransa tarafından İsfahan Üniversitesi'nde kurulan Nükleer Teknoloji Merkezinin, Belçika tarafından Kerec'de kurulan Nükleer Tıp Merkezinin bu çerçevede İran'ın 1970'li yıllarda kazandığı tesisler olarak belirtilmektedir. Yine aynı yıllarda Alman firmaları Kraft Werk Union (KWU) ve Siemens

¹¹⁰ Cordesmann, Anthony, H., "Iran and The Challenges to US Policy", Iran Status Report, CSIS, 11 August 2009, s.92

tarafından, İran'ın güney batısında Buşehr kenti yakınlarında her biri 1.300 MW gücünde iki büyük reaktörü kapsayan nükleer tesis kurma çalışmaları başlatılmıştır.¹¹¹

1987 yılının başlarında İran ile Pakistan nükleer konularda iş birliği yapmaya başlamışlardır. Ayrıca, İran 1989 Haziran ayında nükleer yardımlar ve teknoloji transferi için Sovyetler Birliği ile de bir anlaşma imzalamıştır. RF kurulmasının ardından kısa süre sonra İran ile olan ilişkilerinde nükleer iş birliğine önem vermeye başlamış, başta ABD olmak üzere, İsrail ve birçok Batılı ülkenin çok sert tepkisine rağmen bu yöndeki girişimlerinden geri adım atmamıştır.

Sonuçta İran ve RF 8 Ocak 1995 tarihinde Moskova'da "Nükleer İş birliği Anlaşması" imzalamıştır. Yaklaşık bir milyar dolar tutarında olan ve 1995 yılında imzalanan İran-Rus Nükleer İş birliği Anlaşması genel hatlarıyla önemli hükümler içermektedir. Bunlar arasında, Alman firmaları tarafından yarım bırakılan Buşehr kentinde bulunan nükleer tesislerdeki iki adet 1.000 MVV gücündeki reaktörü işletmeye geçirecek çalışmaların yapılması, her yıl 20 İranlı öğrencinin nükleer fizik, nükleer mühendislik gibi dallarda doktora yapmak üzere Moskova Üniversitesi'nde eğitime kabul edilmesi, daha fazla sayıda öğrenci ve teknikerin yüksek lisans ve ileri derecede mesleki eğitim almak üzere Rus teknoloji enstitülerine kabul edilmesi, RF'nin İran'da nükleer araştırma merkezlerinin geliştirilmesine ve kurulmasına yardım etmesi ve bu bağlamda gerekli bilimsel ve teknolojik teçhizatın sağlanması gibi belli başlı önemli konular bulunmaktaydı. Bu anlaşma yüzeysel olarak değerlendirildiğinde, herhangi iki ülke arasında normal koşullarda yapılabilecek sıradan bir nükleer iş birliği anlaşması olmasına rağmen, İran-RF Anlaşması, Batılı güvenlik çevrelerinde kaygı yaratmıştır.¹¹²

ABD'nin baskısıyla birçok ülke tarafından geri çevrilen İran'ın Buşehr'deki tesislerinin tamamlanmasını sağlama girişimlerine RF'nin sıcak bakmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. RF, nükleer ve askeri iş birliği yoluyla hem İran'ın nükleer alandaki kazanımlarını kontrol edebilecek bir konumda olmak, hem de İran açısından çok önemli bir talebini yerine getirmesine karşılık bu ülkenin eski Sovyet coğrafyasında RF'nin en hassas olduğu konulardan bir olan Müslümanlık propagandası yapmasını engelleyebilmek kapasitesine sahip olmak istemiştir. RF, İran'a karşı nükleer teknoloji transferi gibi bu ülkenin son derece büyük önem verdiği bir konuda kapsamlı iş birliği yapmayı kabul etmekle arka bahçesinde İran'ın kendisini rahatsız edecek bazı girişimlerde bulunmasını engelleyebileceğini hesap etmiştir.

¹¹¹ Kibaroglu, Mustafa, "İran Bir Nükleer Güç Mü Olmak İstiyor ?", Avrasya Dosyası Dergisi- İran Özel Sayısı, Cilt. 5, Sayı. 3, Güz 1999, s. 275

¹¹² Kibaroglu, Mustafa, a.g.ç., s. 277

1999 yılında faaliyete geçmesi öngörülen Buşehr Santrali RF Enerji Bakanı Sergey Şmatko ve İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihi'nin katıldığı törenle 2010 yılında açılmış ancak 2012 yılı başından itibaren tam kapasiteyle çalışmaya başlamıştır.

Bugüne kadar nükleer çalışmalarından dolayı İran'a yönelik olarak BMGK tarafından 4 ayrı yaptırım kararı alınmıştır. Birinci yaptırım paketi 23 Aralık 2006-1737 sayılı karar, İkinci yaptırım paketi 24 Mart 2007-1747 sayılı karar, Üçüncü paket 3 Mart 2008-1803 sayılı karar ve Dördüncü paket 9 Haziran 2009-1929 sayılı karardır. Bütün bu kararlara karşın günümüzde İran'ın nükleer çalışmaları konusunda sorulan en önemli soru, en azından gelecek yüzyıl boyunca hiçbir şekilde enerji sıkıntısı yaşama ihtimali olmayan İran gibi petrol ve doğalgaz zengini bir ülkenin, büyük oranda enerji üretmeye yarayan ama aynı zamanda atom bombası yapılması için gereken uranyum zenginleştirme çalışmalarında neden bu kadar ısrarcı olduğudur. İran'lı yetkililerin bu soruya cevabı İran'ın söylendiği gibi enerji zengini olmadığı, elektrik çevrim ve dağıtım tesislerindeki verimsizlik ve arızalar sebebiyle petrole dayalı enerji üretim ve ambargolardan dolayı yeterli iyileştirmeler yapılamadığı için enerji maliyetlerinin yüksek olmasıdır.

İran'ın nükleer güç olma isteğinin nedenlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: İlk olarak İran, kendisini Avrasya'nın kalbi olarak görmekte olup, dış politika çatısı altında birbirini etkileyen üç dinamik faktörü kullanma düşüncesindedir. Bunlar; İran'ın Orta Asya politikasının RF ve Çin merkezli açılımları; İslâmi faktör çerçevesinde İslâm'ın jeokültürel rolü; Orta Asya ve Orta Doğu ekseninde İran'ın jeopolitik avantajlarının rolüdür.¹¹³ Bu kapsamda, İran hem Orta Asya hem de Orta Doğu'da enerji kaynaklarının ulaştırma güzergâhlarında ve petrol fiyatının belirlenmesinde etkin olmak suretiyle bölgesel bir güç olmak istemektedir.¹¹⁴

Nükleer silahlara sahip olmak İran'ın bölgesel güç olma iddiasını güçlendirecektir. Nükleer silahlara sahip bir İran, bölgedeki etkili devletler Türkiye, Irak, Suudi Arabistan, İsrail ve Mısır karşısında daha üstün bir pozisyon elde edecek; ayrıca diğer bölgesel nükleer güçler Pakistan ve Hindistan ile eşit statüye sahip olabilecektir. Ayrıca İran nükleer silahlara sahip olması durumunda ABD ve İsrail'e karşı caydırıcılığını kuvvetlendirecektir.

İkinci olarak ABD tarafından terörü destekleyen devlet olarak ilân edilmesi ve bir hedefe dönüştürülmesi, İran'ın kendi güvenliği için caydırıcı stratejik tedbirler geliştirmesini

¹¹³ Yavuz, Celalettin, "Sorunlu Komşu İran: Çıkarlarımız Örtüşüyor mu, Çakışıyor mu?", 2023 Dergisi, Şubat 2006, s.6

¹¹⁴ Turan, Davut, "İran Dış Politikasının Nükleer Çıkması", Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi, 18 Eylül 2005, <http://www.tasam.org/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&artid=87>. (Son erişim tarihi: 11.11.2009)

gerektirmektedir.¹¹⁵ Bu bağlamda; İran kendisinin, ABD ve İsrail tarafından çevrelendiğini düşünmektedir. Afganistan'a askeri gücü ile yerleşen ABD, Pakistan'daki Pasni ve Yakobabad üsleri dahil dört üsse sahip olarak, İran'ı doğudan kuşatmış durumdadır. Özellikle Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra Kuveyt, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerindeki üs ve asker sayısını artıran ABD, 2003 yılındaki Irak müdahalesi ile İran'ı Batıdan da kuşatmış durumdadır. Ayrıca daha Batıdaki İncirlik Üssü, ABD'nin toprakları dışındaki en önemli birkaç üsten sadece biridir. Azerbaycan'daki eski Sovyet askeri üssü Nassosni'nin ABD yardımıyla modernleştirilip genişletilmesi ve 2003 yılında Azerbaycan askerlerinin ABD kuvvetleriyle müştereken terörizme karşı manevralar yapması ise, İran'ın kuzeydeki potansiyel sıkıntılarını oluşturmaktadır.

İran kendisinin, ayrıca nükleer silaha sahip olan komşuları tarafından kuşatıldığını da düşünmektedir. Adeta bir nükleer çember içinde kalan İran'ın komşularına baktığımız zaman birçoğunun nükleer silâha sahip olduğu görülmektedir. BMGK Daimi Üyeleri RF ve Çin'in yanı sıra İran'ın diğer komşuları Pakistan ve Hindistan da nükleer silâhlara sahiptir. Diğer taraftan, bu silâhlara çok uzun zaman önce sahip olan ve hatta Japonya'da (Hiroşima ve Nagazaki) kullanmaktan çekinmeyen ABD'nin ve İngiltere'nin de Afganistan ve Irak'a askeri güçlerini yerleştirerek İran'ın yanı başında yerleşen diğer nükleer güce sahip ülkeler olduğunu belirtmek gerekir. Orta Doğu'da İran'ın tanımamakta ısrar ettiği "yeryüzünden silinmesini istediği" İsrail'in de açıkça ifade etmese de nükleer silâhlara sahip olduğu bilinmektedir. Bu güvenlik kaygıları İran'ın nükleer programının askeri amaçlı olabileceği iddialarını destekler niteliktedir.

İran'ın Nükleer Programına en büyük tepki ABD'den gelmektedir. İran, ABD'nin Orta Doğu bölgesindeki politikalarında en önemli ülkelerinin başında yer almaktadır. Bununla birlikte, iki kutuplu siyasal sistemin çözülmesiyle Batı Bloku açısından ortadan kalkan ideolojik tehdit algılamasının yerini alan radikal islami yayılmacılık, baskıcı ve totaliter rejimler ve devletler, kontrol edilemeyen nükleer girişimler ekseninde İran, yeni karşıtlık zeminin önemli unsurlarından biri haline gelmiştir.¹¹⁶ Bu görüşü destekleyecek şekilde, İran, ABD'nin yayınladığı terör raporlarında terör destekçisi olarak belirtilen listesinin başında yer almaktadır.¹¹⁷ İran'ın petrol ve doğalgaz rezervleri açısından zengin bir ülke olması, jeostratejik önemi ve özellikle nükleer programının nükleer silah elde etmek için geliştirildiği düşüncesi ABD'nin İran'a yönelik kaygılarını artırmaktadır.

¹¹⁵ Keskin, Arif "ABD-İran Gerginliğinde Yeni Bir Dönem: ABD-AB Yakınlaşması", Stratejik Analiz, C.5, S.60, Nisan 2005, s. 56

¹¹⁶ Hacısalihoğlu, Yaşar, "Yeni Dünya Düzeni Arayışı ve Türkiye", İstanbul, Çantay Kitabevi, 2001, s. 171

¹¹⁷ <http://www.state.gov/documents/organization/65462.pdf>, 29 Nisan 2006, (Son erişim tarihi: 03.03.2008)

Tarihin en büyük ve kanlı terör eylemi olarak görülen 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesi sonrasında, ABD'nin, Orta Doğu başta olmak üzere dünya politikası sertleşmiştir. 11 Eylül sonrası dönemde, ABD Başkanı George W. Bush ülkenin durumu (State of Union) hakkında yapmış olduğu yıllık konuşmasında İran'ı, Irak ve Kuzey Kore'nin yanında Şer Ekseni'nde (axis of evil) göstermesiyle, ilişkilerdeki gerginlik tırmanma sürecine girmiştir. ABD, küresel terörü hedef alarak Afganistan ve Irak'a müdahaleler gerçekleştirerek Orta Doğu'ya yerleşmiştir. Bu gelişmeler ve 2002 yılında İran'ın nükleer programıyla ilgili yeni ve önemli ayrıntıların ortaya çıkması ABD güvenlik sınırlarını İran merkezli çizmeye başlamıştır. ABD'nin Orta Doğu'ya askeri gücü ve üsleriyle yerleşmesinin ardından, kendisi ve dünya için yakın dönemde en büyük tehlike olarak İran'ın nükleer politikasını, rejimini ve terör örgütlerine verdiği desteği görmektedir. İran'ın coğrafi olarak dünyanın en önemli enerji merkezlerinin ortasında yer alması, Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'ndaki stratejik konumu, zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olması, ABD açısından bölgesel ve küresel çıkarları için Eisenhower Doktrini'nin açıklanmasından bu yana İran mutlaka kontrol edilmesi gereken bir ülke olarak değerlendirilmiştir.

ABD yönetimi 2006 yılı Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde, İran'ı kastederek ABD'nin düşman olarak gördüğü rejimlere ya da nükleer ve kimyasal silahlara sahip olduğunu düşündüğü gruplara saldırmaktan çekinmeyeceğini belirtmiştir. Belgeye göre, bu hedef ABD'nin nükleer programı nedeniyle İran'la aralarında devam eden gerginlikte izlediği politikasına da işaret etmektedir. Ancak gerginliğin önlenmesi için diplomatik çabaların önemi vurgulanırken, gerekli her türlü tedbirin alınacağı belirtilmektedir. ABD'nin çıkarlarını korumak için güç kullanabileceğinin altı çizilmiştir. Washington, gerekirse, kendini savunma ilkesi altında, halen düşmanın saldırısının yeri ve zamanı kesinlik kazanmamış olsa dahi, saldırılar meydana gelmeden önce güç kullanabileceklerini belirtmektedir. Belgede, kitle imha silahlarıyla düzenlenecek bir saldırının sonuçlarının son derece yıkıcı olması ihtimali varken, oturup büyük tehlikelerin gerçekleşmesinin beklenmesinin göze alınamayacağı ifade edilirken, İran'a göz dağı verilmektedir.¹¹⁸

İran'ın nükleer programının ABD'nin ötesinde uluslararası kamuoyunda da kaygı ve şaşkınlık uyandırması, İranlı muhalif bir grup olan İran Ulusal Direniş Konseyi tarafından, Ağustos 2002'de, Natanz ve Arak'taki gizli nükleer tesisleri dünyaya duyurulmasıyla başlamıştır.

¹¹⁸ "The National Security Strategy of The United States of America", The White House, <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/nss2006.pdf>, (Son erişim tarihi: 05.05.2009)

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEK)¹¹⁹, bu iddialar üzerine İran'dan bilgi talebinde bulunmuş, bu kapsamda Natanz tesisinin uranyum zenginleştirme, Arak yakınlarında Khodab'ta bulunanın ise ağır su tesisi olduğu ifade edilmiştir. Müteakiben Şubat 2003 ayı içerisinde dönemin UAEK Başkanı Muhammed El Baradei başkanlığındaki bir heyet İran'daki nükleer tesislerde incelemelerde bulunmuş ve İran'ın nükleer teknoloji konusunda UAEK'nın beklediği seviyenin çok üzerinde bulunduğu sonucuna ulaşılmış ve Natanz'daki tesiste çok sayıda santrifüje rastlanması şüpheli karşılanmıştır.

Bu bağlamda, Avrupa Birliği Konseyi tarafından İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (NSYÖA)'nın Ek Protokolü'nü acilen ve koşulsuz olarak imzalaması gerektiği ifade edilmiştir. AB Dışişleri Bakanları, AB ile İran arasındaki ilişkilerin gelişmesinin İran'ın ek protokolü şartsız olarak imzalaması ve atacağı diğer adımlara bağlı olduğu ve İran ile ilişkilerin 08 Eylül 2003'de UAEK raporunun yayınlanmasından sonra değerlendirileceğini açıklamışlardır.

21 Ekim 2003'de ise Almanya, İngiltere ve Fransa Dışişleri Bakanları ile İran arasında imzalanan Tahran Deklarasyonu'nda ana hatlarıyla; İran'ın, UAEK ile tam ve aktif olarak iş birliğini kabul etmesi, İran'ın, NSYÖA'nın Ek Protokolü imzalanmayı ve bu protokolün ülkedeki onaylanma sürecini başlatmayı kabul etmesi, İran'ın, barışçıl amaçlı nükleer enerji elde etme hakkını saklı tutarken, uranyum zenginleştirmesine yönelik tüm faaliyetlerini askıya alması hususları yer almıştır. Buna karşın İran'ın nükleer programı ile ilgili mevcut problemin uygun bir şekilde çözülmesi halinde, anılan ülkeler, İran'ın nükleer enerjiyi daha ucuz, kolay ve güvenilir bir şekilde elde etmesine yardımcı olmayı garanti etmişlerdir. Bunun sonucunda İranlı yetkililer faaliyetleri gönüllülük esasına göre askıya aldıklarını, ancak tam olarak durdurmadıklarını belirtmişlerdir. Bu kapsamda İran Hükümeti 10 Aralık 2003 tarihinde NSYÖA'nın Ek Protokolünün imzalanması için Dışişleri Bakanlığına yetki vermiş, 18 Aralık 2003'de ise anlaşma imzalanmıştır.

Ek Protokolün imzalanmasının ardından UAEK Yönetim Kurulu'nun, 14-18 Haziran 2004 tarihleri arasında yaptığı toplantı sonucunda İran'ı, kurum ile olması gereken seviyede, zamanlı ve aktif bir şekilde iş birliği yapmamakla suçlamış, ayrıca toplantıda denetçilerin

¹¹⁹ Birleşmiş Milletler bünyesinde merkezi Avusturya'nın başkenti Viyana'da 1957 yılında kurulan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) çoğunlukla yanlış bilindiğinin aksine herhangi bir yaptırım gücü olan bir kuruluş değildir. UAEA tarafından yürütülen denetlemelerin amacı ülkelerin barışçıl amaçlar gütmek üzere transfer ettikleri yada kendi imkanlarıyla geliştirdikleri nükleer teknolojinin güvenli kullanımı ve bu teknolojinin askeri amaçlara dönüştürülmesi durumunda böyle bir girişimin zamanında tespit edilmesini sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için Ajans, Model Protokol esasları uyarınca 1971 yılından itibaren NPT'ye taraf olan nükleer silah sahibi olmayan statüdeki devletlerde denetlemeler yapmıştır. Bu denetlemelerin büyük çoğunluğu sorunsuz geçmiş olmasına karşın, gizli amaçlar güden bazı üye devletlerin girişimlerini saklamak amacıyla Ajansın denetlemelerini geciktirecek yada zorlaştıracak bazı girişimleri olmuştur. SAREM'de 21.12.2009 tarihli "Nükleer Belirsizlik" Sempozyumunda Prof. Dr. Mustafa Kibaroglu'nun "İran'ın Nükleer Programı" isimli sunumunda tutulan notlar.

İran'ın nükleer tesislerinde % 36 zenginlikte uranyum izleri bulunduğu, bu oranın, bazı tesislerde % 80'e ulaştığı, İran'ın, Avrupa kara borsasından, santrifüj makineleri için en az 20.000 adet özel mıknatıs parçası almak istediği, bir santrifüj için iki adet özel mıknatıs ihtiyacı duyulduğu, bu duruma göre İran'ın, nükleer tesislerinde asgari 10.000 adet santrifüj makinesi tesis etmeyi planladığı belirtilmiştir.

Bu gelişmeler sonrasında UAEK, İran'dan 25 Kasım 2004'e kadar uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını istemiştir. Bunun ardından üç AB ülkesi tarafından İran'ın durumu 21-23 Ekim 2004 tarihleri arasında Viyana'daki görüşmelerde ele alınmış İran'dan; uranyum zenginleştirme ve bununla ilgili tüm faaliyetleri uluslararası alanda kabul edilebilir bir şekilde askıya almasını ve bu kararın süresiz olmasını ayrıca dönüştürme işlemi yapılan uranyumun UAEK denetimi altında gerçekleştirilmesini istediği, İran'ın bu istekleri kabul etmesi halinde, üç AB ülkesinin, İran'a nükleer teknolojiyi barışçıl amaçlı kullanması ve NSYÖA çerçevesinde araştırma yapma hakkını kabul edeceği, RF ile arasındaki nükleer tesis yapım alanındaki iş birliği ile bu tesislere nükleer yakıt sağlanmasının destekleneceği, İran'ın uluslararası nükleer yakıt piyasasına girişi ve piyasa fiyatlarına uygun yakıt alması için siyasi güvence verileceği ve İran'ın hafif su reaktörüne sahip olmasının destekleneceği öngörülmüştür. İran'ın bu istekleri kabul etmemesi halinde üç ülkenin, İran'ın nükleer faaliyetleri nedeniyle BMGK'ya havale edilmesini destekleyecekleri kaydedilmiştir.

AB'nin önerileri İran Meclisinde görüşülmüş ve 31 Ekim 2004'de, "barışçıl amaçlı nükleer teknolojiyi elde etme" adıyla hazırlanan yasa tasarısı onaylanmıştır. Tasarı kapsamında Hükümetin, ülke bilim adamları ve imkânlarından yararlanarak ve UAEK'ya yönelik taahhütleri yerine getirerek, nükleer yakıt teçhizatını temin etmesi ve ülkenin barış amaçlı nükleer teknolojiye yararlanması için girişimlerde bulunması ile sorumlu tutulmuştur. İran ile üç AB ülkesi Paris'te 06 Kasım 2004 tarihinde İran'ın nükleer programı ile ilgili olarak tekrar toplanmıştır, İranlı yetkililerle yapılan toplantılar sonucunda 22 Kasım 2004'te müzakereler sonuçlanmış ve Paris adı verilen antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmayla AB üyesi üç ülke ile anlaşmaya varıldığı ve İran'ın uranyum zenginleştirme programını askıya aldığını kabul ettiği belirten bir mektubun UAEK'ya iletildiği, bu kararın gönüllü olarak alındığı ve AB üyesi ülkeler ile müzakereler devam ettiği sürece programı dondurma kararının yürürlükte kalacağı, ifade edilmiştir.

Fakat İran, İsfahan'daki çalışmalara Ağustos 2005'den itibaren yeniden başlama kararı almıştır. AB Konseyi, İran'ın İsfahan'daki nükleer santralinde uranyum faaliyetlerine başlamasını büyük endişeyle karşıladığını açıklayarak Tahran'a tavrı değiştirmeye çağırısında bulunmuştur. Konsey, İran'dan uranyum işleme ve zenginleştirme faaliyetlerini askıya almasının defalarca istendiğini hatırlatarak, bu faaliyetlerin askıya alınmasının, diyalog süreci

açısından şart olduğunu ifade etmiştir. Açıklamada, İran'da, barışçıl ve sivil amaçlarla nükleer program geliştirilmesine karşı olunmadığı, ancak uluslararası topluma güvence verilmesinin şart olduğu mesajı verilmiştir. Ancak İran ve AB ülkeleri arasındaki müzakere süreci Ahmedinejad'ın nükleer araştırmalara başlama kararı almasıyla ilerleme kaydedememiştir. Ahmedinejad 3 Ocak 2006 akşamı hükümetle meclisin ortak toplantısında yaptığı açıklamada ve aynı gün UAEK'nın Genel Sekreteri Muhammed El Baradei'e gönderdiği resmi mektupta, İran'ın bilimsel nükleer teknolojiyi araştırma çalışmalarını başlatma kararı aldığını söylemiştir. Ayrıca İran Avrupa Birliği ülkeleri ile yürütülen müzakerelerde bir gelişme sağlanmaması sonucunda iki yıldan fazla askıda tuttuğu nükleer yakıt araştırmalarına da 10 Ocak 2006'da, UAEK'nın bilgisi dahilinde resmen başladığını açıklamıştır. İran, nükleer yakıt üretimiyle, nükleer yakıt araştırmalarının farklı olduğunu belirtmesine rağmen, başta AB ülkeleri ve ABD olmak üzere Batılı ülkeler tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır.

İran ile Batı arasında karşılıklı açıklamalarla tırmanan nükleer gerginliğin ardından, BMGK'nın beş daimi üyesi ve Almanya, 16 Ocak 2006 tarihinde konuyu masaya yatırmak için Londra'da toplanmıştır. Görüşmede, İran dosyasını BMGK'ya sevk edecek kurum olan UAEK'nın acil bir toplantı yapması çağrısında bulunulmuştur. Ajans, 4 Şubat günü İran'ın nükleer dosyasının BMGK'ya havale edilmesini öngören karar tasarısını, Viyana'daki Yönetim Kurulu toplantısında, 35 üyeden 27'sinin evet oyuyla kabul etmiştir. Tahran yönetimi, UAEK Yönetim Kurulu'nda 4 Şubat 2006'da kabul edilen karar tasarısına misilleme olarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlama kararı almıştır. İran ayrıca, BM müfettişlerinin ani denetimlerine imkan sağlayan antlaşmanın uygulanmasını da askıya aldığını duyurmuştur.

BMGK, 29 Mart 2006 günü, İran'ın tartışmalı nükleer programı konusunda ilk adımını atmıştır. Yoğun müzakerelerin sonunda Güvenlik Konseyi bir açıklama yaparak aldığı 1696 sayılı karar ile İran'dan uranyum zenginleştirme faaliyetini durdurmasını istemiştir.¹²⁰

BMGK'dan yapılan ilk açıklamanın ardından gözler İran'daki gelişmelere çevrilmiştir. İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, 9 Nisan 2006 tarihinde, nükleer santrallerde yakıt için ihtiyaç duyulan uranyumu zenginleştirmeyi başardıklarını açıklayarak, nükleer ülkeler kulübüne girdiklerini belirtmiştir. Ahmedinejad, bütün nükleer faaliyetlerinin uluslararası kurallar çerçevesinde ve UAEK denetimi altında yapıldığını, iş birliği yapmaya ve UAEK denetimi altında çalışmalarını sürdürmeye her zaman hazır olduklarını açıklamıştır.

BM'nin İran'a tüm uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurması için tanıdığı son tarih olan 31 Ağustos 2006 tarihinde İran tarafından bir adım atılmamış, UAEK İran'ın Kurum

¹²⁰ Celalifer, Arzu, "İran Nükleer Gelişmeleri", www.usak.com/makale/ortadogu/iran, 09.01.2008, (Son erişim tarihi: 03.11.2009)

ile iş birliği yapmadığı, uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almadığı, hatta bu konuda ileriye aşamaya geçmeye yönelik çalışmalar yaptığını içeren bir rapor yayımlamıştır.

Ardından BMGK 23 Aralık 2006 tarihinde İran'a, uranyum zenginleştirme programından vazgeçmesi için 60 gün süre tanıyan, aksi takdirde ekstra önlemler alınacağını belirten 1737 sayılı karar tasarısını kabul etmiştir. Kararda, tüm ülkelerden İran'ın nükleer zenginleştirme, yeniden işleme, ağır su reaktörleri, nükleer silah sevkiyat sistemlerinin geliştirilmesi ve bu konularla ilgili araştırma-geliştirme faaliyetlerine katkıda bulunacak malzemeler, teknoloji ve finansmanın İran'a sağlanması ile satışının yasaklanması istenmiştir. Ayrıca karar, İran'ın şüpheli nükleer faaliyetlerine katılan ve karar metninin ekinde listelenen kişi ve kurumlara seyahat yasağı ve mallarının dondurulması gibi yaptırımlar getirmiştir.

24 Mart 2007 tarihinde BMGK, İran'ın nükleer programını ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almadığı için, bu ülkeye karşı uygulanacak ek yaptırımları içeren ve yine 60 gün süre tanıyan yeni bir karar tasarısını oy birliğiyle kabul etmiştir. İran'a karşı 23 Aralık 2006 tarihinde yaptırımlar içeren 1737 sayılı kararı genişleten bu karar tasarısında, İran'ın nükleer faaliyetlerine katılan grup, kişi ve firmaların isim listesi genişletilmiş ve bunların mallarının da dondurulacağı belirtilmiştir. Yeni listede İran devlet bankası Sepah ve İran Devrim Muhafızları tarafından yönetilen şirketler de bulunmaktadır.

Alınan son karardan sonra İran, daha yapıcı iş birliği yapmaya karar vermiş, krizin çözülebileceği havası oluşmuş, nereden geldiği ve nasıl geliştirildiği merak konusu olan çalışmalara ilişkin belgeler tedarik edilmeye başlanmış ve İran'ın ihtilaflı konulara ilişkin soruları yanıtlama çabaları, üçüncü Güvenlik Konseyi yaptırım kararını geciktirmiş ve bu karara karşı olan Çin ve RF'ye haklı bir gerekçe sunmuştur. Ancak bu iş birliği ABD'yi tatmin etmemiştir. Bu kapsamda bütün bu olumlu gelişmelere rağmen BMGK Mart 2008'de 1803 Sayılı Kararı almıştır. Bu üçüncü karar, önlemlerin listesini genişletmiş ve İran'a zenginleştirme faaliyetlerini durdurması için üç ay süre tanımıştır. Bu karar; İran'daki nükleer ve füze çalışmalarına dâhil olmuş isimlere yönelik seyahat engelini düzenlerken, malvarlıklarının dondurulacağı belirli özel ve tüzel kişilerin listesini de genişletmiştir. İran'ın BM Büyükelçisi Muhammed Khazae, kararı adaletsiz ve mantıksız olarak tanımlarken, bu durumun uluslararası barış ve güvelliğin tesisinden sorumlu Güvenlik Konseyi'nin kredibilitelerini zedeleyeceğini ifade etmiştir. Batılı devletlerin eliyle hazırlanmış ve onların siyasi gündemlerine fayda sağlayan bir kararın İran tarafından meşru sayılmayacağını ve bu taleplerin yerine getirilmeyeceğini de sözlerine eklemiştir.¹²¹

¹²¹ Sinkaya, Bayram, "İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü", Orta Doğu Analiz, Cilt 1, Sayı 12, Aralık 2009, s. 70-71

Bütün bu yaptırım kararlarına rağmen, sorunun çözümünde yol alınamaması yeni bir yaptırım kararına yol açmıştır. Bu kapsamda geçmiş kararların uygulanmasını isteyen ve yeni bir unsur içermeyen 1835 sayılı dördüncü karar ancak hazırlanabilmiş ve oybirliği ile 27 Eylül 2008'de onaylanabilmiştir. Yeni yaptırımlar içermemiş olmasına rağmen İran Hükümeti, Güvenlik Konseyi'nin bu kararını illegal ve haksız bir girişim olarak addedip, haklarını sonuna kadar savunacaklarını ve bunun için tereddüt etmeyeceklerini söylemiştir.

2009 yılında ABD'de Barack Obama'nın başkan olması ve yeni Başkan'ın İran ile müzakerelere öncelik verme politikası çerçevesinde 5+1 grubu Nisan 2009'da yeni bir öneri paketi hazırlayarak İran'a sunmuştur. Bununla birlikte Obama yönetimi değişik vesilelerle İran'ın Eylül ayında kadar bu öneriye cevap vermesi ve yılsonuna kadar müzakerelerde önemli bir mesafe alınması gerektiğini belirtmiştir. İran bu öneriye cevabını Eylül 2009'da vermiştir. İran'ın cevabı kendisine yapılan önerilere bir cevap olmaktan ziyade uluslararası sistemdeki genel sorunların tartışılmasını isteyen yeni bir öneri paketi olarak değerlendirilmiştir. İran, nükleer haklarını müzakere konusu etmemek kaydıyla, 5+1 grubu ile kendi hazırladığı öneri paketi üzerinden bir araya gelmeye hazır olduğunu bildirmiştir. İran Milli Güvenlik Kurulu Sekreteri Said Celili'nin başkanlığındaki İran heyeti ile Avrupa Komisyonu Dış Politika Komiseri Javier Solana'nın başkanlık ettiği 5+1 grubunun heyeti 1 Ekim'de Cenevre'de bir araya gelmiştir.

Müzakerelerin başlamasından hemen önce İran'ın yeni bir nükleer tesis (Fordo) inşa ettiğinin ortaya çıkması müzakere sürecini iyice zorlu bir hale getirmiştir. Cenevre'de bu yeni tesisle birlikte Tahran Nükleer Araştırma Reaktörü'nün yakıt ihtiyacının karşılanması da gündeme gelmiştir. Bu bağlamda İran'ın elindeki düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum stokunun RF'ye gönderilerek % 20 oranında zenginleştirilmesi; oradan da Fransa'ya gönderilerek nükleer yakıt çubuğuna çevrilmesi ve böylece Tahran reaktörünün yakıt ihtiyacının karşılanması İran tarafına önerilmiştir. Her iki tarafında öncelikle bu öneriyi kabul etmelerine rağmen İran takas anlaşmasının miktarı, yeri ve zamanı ile ilgili eleştiriler getirerek teklifi reddetmiştir.¹²²

Ardından 17 Mayıs 2010 tarihinde, Tahran'da yapılan anlaşma ile, Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları bir araya gelerek, İran'ın düşük oranda zenginleştirilmiş uranyum karşılığında nükleer tesislerinde kullanmak üzere yakıt almasını öngören ortak bir deklarasyon imzalamışlardır. 10 maddelik ortak deklarasyon ile, İran'ın elindeki 1200 kg düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun Türkiye'de muhafaza edilmesi konusunda İran, Türkiye ve Brezilya arasında mutabakata varılmıştır. Söz konusu deklarasyonun altıncı maddesine göre, İran bu bildirinin yayın tarihini takip edecek yedi gün içinde Uluslararası

¹²² Sinkaya, Bayram, a.g.ç., s. 72-75

Atom Enerjisi Kurumu (UAEA)'na yazılı olarak mutabakatı bildirecek ve Viyana Grubu'nun (ABD, RF, Fransa ve UAEA) olumlu yanıtı üzerine, Viyana Grubu ile İran arasında yazılı bir anlaşma yapılacaktır.

Bildirinin yedinci maddesinde ise; İran İslam Cumhuriyeti bir ay içinde düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumu (1200 kg) teslim etmeye hazır olduğunu açıklamıştır ve aynı mutabakat temelinde Viyana Grubu'nun bir yıl geçmeden İran Araştırma Reaktörüne gerekli 120 kg yakıtı iletmesi öngörülmüştür.

Bildirinin sekizinci maddesine göre bu bildirinin şartlarına saygı gösterilmediği takdirde, İran'ın talebi üzerine, Türkiye süratle ve şartsız olarak İran'ın düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumunu İran'a iade edecektir.¹²³

Anlaşma ilk aşamada İran'ın nükleer programının denetimi açısından önemli bir açılım gibi görülse de İran'ın anlaşmanın hemen ardından uranyum zenginleştirme çalışmalarına devam edeceğini açıklaması ortamın yeniden gerilmesine neden olmuştur.

Bildirinin yayınlanmasına dünya kamuoyundan tepkiler de gecikmemiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Philip Crovvey yaptığı açıklamada; İran'ın uranyum takasıyla ilgili bildirinin, BMGK'da İran'a yönelik yeni bir yaptırım kararı taslağı üzerinde çalışmaya devam etmelerini engellemeyeceğini açıklamıştır. Nitekim BMGK üyelerinin İran'ın nükleer programına yönelik yeni yaptırımlar içeren karar tasarısı metni üzerinde daimi üyeler (ABD, İngiltere, Fransa, RF, Çin) uzlaşmaya varmışlardır. Almanya da karar tasarısına destek verdiğini açıklamıştır. 10 sayfalık karar tasarısı metnine göre, İran'ın nükleer ya da füze programı ile ilgili yük taşıdıklarından şüphelenilen gemilerin durdurulup aranması; İran'a tank, savaş uçakları, saldırı helikopterleri ve savaş gemileri gibi ağır silahların satılmasına yasak getirilmesi; İran'ın bazı hassas faaliyetlerde yurt dışında yatırım yapmasının yasaklanması (bu alanlar arasında uranyum madenleri de vardır) ve İran'a gidecek kargoların denetimi konusunda uluslararası bir kontrol rejiminin kurulması öngörülmüştür. Tasarının 15 üyesi BMGK oylamasında Türkiye ve Brezilya hayır oyu kullanmıştır.¹²⁴

Anlaşma ile ilgili olarak ABD İran'ın bu anlaşmayı bir oyalama taktiği olarak kullandığını değerlendirmiştir. Nitekim İran'ın anlaşmanın hemen ardından nükleer çalışmalarına devam edeceği ile ilgili yaptığı açıklamada ABD'nin bu yöndeki iddialarını kuvvetlendirmektedir. Anlaşma ile ilgili bir diğer eleştiri ise İran'ın anlaşmada Türkiye'ye teslim edeceği uranyum miktarı ile ilgilidir. Buna göre UAEA İran'a ilk takas anlaşmasını 2009 yılı Ekim ayında önerdiğinde İran'ın elindeki az geliştirilmiş uranyum miktarı 1500 kg olarak tespit edilmişti. Oysa o günden bu yana İran'ın az geliştirilmiş uranyum miktarının

¹²³ "Türkiye, İran ve Brezilya Ortak Deklarasyonu", <http://www.voa.com.tr>, 17.05.2010 (Son erişim tarihi: 18.05.2010)

¹²⁴ "Nükleer Takasa 5 Büyükten Çalım!", Vatan Gazetesi, 20 Mayıs 2010, s. 18

2000 kg geçtiği iddia edilmektedir. Bu durumda İran'ın Türkiye'ye 1200 kg uranyum verse bile elinde atom bombası yapmaya yetecek kadar az zenginleştirilmiş uranyum kalacağı yorumları yapılmıştır. Dolayısıyla ABD bu anlamda da anlaşmaya karşı çıkmaktadır. Görüldüğü üzere İran, nükleer çalışmalarının devamı için ABD ve Batının yeni bir yaptırım kararı almasını engellemek adına büyük bir çaba göstermiştir.

Ancak bu çabalar sonuçsuz kalmış ve 12 Mart 2012 tarihinde İran'a yönelik AB Ekonomik Yaptırım Kararı kabul edilmiştir. Yaptırım kararına göre İran'dan ham petrol ithalatına yasaklama gelmiş, İran Merkez Bankasının AB sınırları içindeki mal varlığının dondurulmasına, Faaliyetlerinin sınırlandırılmasına karar vermiştir. İran'ın petro-kimya sektörüne yatırım yapılması, bu alanda ortak şirketler kurulması ve İran'a ileri teknoloji ihracı yasak kapsamına alınmış, İran'dan petrol alımına dair mevcut sözleşmelerin 1 Temmuz 2012 yılına kadar yürürlükte kalacağı hükme bağlanmıştır. Bu son yaptırım kararının ardından zaten ekonomik olarak sıkıntılı günler yaşayan İran tam anlamıyla bir ekonomik darboğazda kalmış ve AB ülkelerine yönelik söylemlerini sertleştirmiş ve yönünü tamamen Çin-RF ikilisine dönmüştür.

Son olarak 5-6 Nisan 2013 tarihleri arasında Kazakistan'ın Almatı şehrinde İran'la 5+1 (BMGK'nın daimi üyeleri ABD, RF, İngiltere, Fransa, Çin ve Almanya) arasında İran nükleer faaliyetlerinin ele alındığı görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

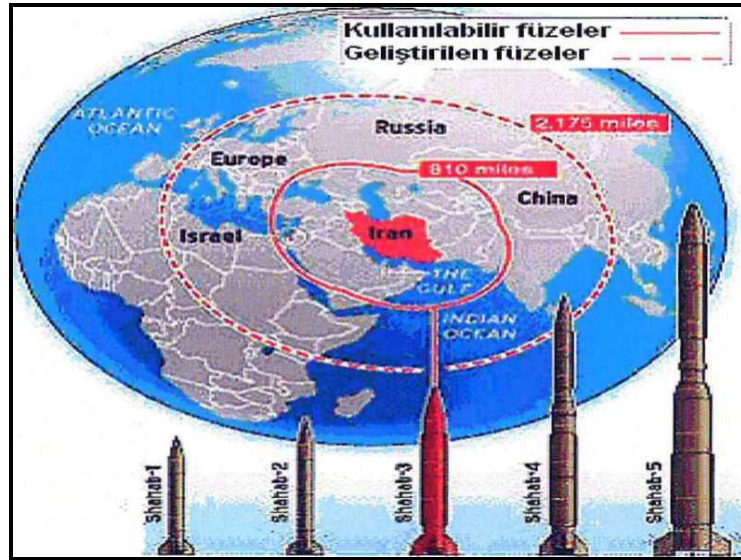
İran'ın nükleer faaliyetlerin şeffaf olmadığını ve nükleer silah edinme amacı taşıdığını ileri süren 5+1 üyeleri toplantıda İran'dan; yürütmekte olduğu nükleer programını sınırlandırmasını ve daha sonra askıya almasını, uranyum zenginleştirme faaliyetini durdurmasını ve elindeki zenginleştirilmiş uranyumun ülke dışına çıkarılmasını, Nükleer programın şeffaf hale getirilmesini, Fordo gibi yeraltında olan nükleer tesisler de dahil tüm nükleer faaliyetlerin Birleşmiş Milletler denetimine açılmasını, nükleer faaliyetlerin barışçıl amaçlı olduğunun ispatlanmasını istemişlerdir.

İran ise buna karşılık nükleer programının barışçıl amaçlı olduğunu iddia ederek bu yüzden, yürütmekte olduğu nükleer programından dolayı uygulanan ambargonun kaldırılmasını ve kendisine de nükleer teknolojiye sahip olma hakkının tanınmasını istemiştir. Görüşmeler olumlu havada başlasa da toplantı sonunda tarafların yaptığı açıklamalardan anlaşıldığı üzere görüşmelerde bir uzlaşya varılamamıştır.

İran'ın günümüzde teknolojik gelişmeleriyle ilgili yaptığı açıklamalara ve konu ile ilgili uzman görüşlerimize baktığımızda nükleer çalışmaları için gerekli teknolojik altyapıya sahip olduğunu söylemek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Nükleer silah yapma konusunda şu anda İran'ı sınırlandıran tek faktör uranyumun gerekli düzeyde zenginleştirilmesidir. İran'ın muhtemel bir nükleer silaha sahip olması ise tek başına yeterli

olmayacaktır. İran'ın bölge veya dünya ülkeleri için oluşturacağı tehdit nükleer silahı hedef üzerine gönderilmesini sağlayan gönderme araçlarıyla doğrudan bağlantılıdır.

İranlı muhalif kaynaklara göre, Tahran nükleer savaş başlığı kapasiteli füzeleri Kuzey Koreli uzmanların yardımıyla çok büyük bir yer altı kompleksinde yapmaktadır. Proje, Irak-İran savaşının sonunda 1989 yılında başlamış ve Tahran yakınlarındaki dağların altında yapılan düzinelerce uçsuz bucaksız tünelleri ve tesisleri kapsamaktadır. Bu tesislerde üretilen Şahab/3-4-5-6- ve Ghadr 101-110 füzeleri nükleer savaş başlığı taşıma kapasitelerine sahiptir. Şahab-3 1.300-1.900 km (800-1100 mil), Şahab-4 2.000-3.000 km, Şahab-5 4.000-5.500 km, Şahab-6 6.000-10.000 km, Ghadr-101 2.500 km (1150-1850 mil), Ghadr 110 3.000 km menzile sahiptir (Harita-12).¹²⁵

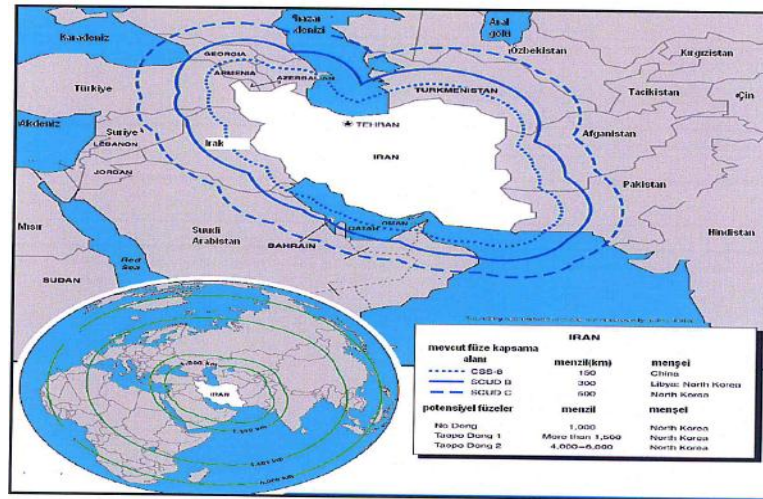

Harita 2.4 İran Şahap Füzerin Menzilleri ve Kapsadıkları Alan¹²⁶

İran'ın geliştirip ürettiği Şahap füzeleri ve geliştirmeye çalıştığı Şahap-4 ve Şahap-5 füzelerinin menzilleri Harita 2.4'de yer almaktadır. Türkiye, İsrail, Arabistan yarımadası, Kafkaslar, Afganistan, Pakistan ve Orta Asya ülkelerinin büyük bir kısmı Şahap-3'ün menzili içine girmektedir (Harita 2.5). Balistik füzelerin tehdit özelliği, İran'ın bu füzeleri nükleer başlıklarla donatma yeteneği kazanmasıyla ortaya çıkacaktır.

¹²⁵ Korea Said to Aid Iran Missile Project", <http://www.iranfocus.com/modules/news/article.php7storyidM521>, (Son erişim tarihi: 06.06. 2008)

¹²⁶ Cordesmann, Anthony, H., a.g.ç., s. 56-57

Harita 2.5 İran Füzeleri Kapsama Alanı¹²⁷

İran'ın nükleer silah için gerekli uranyumu zenginleştirme yeteneğine 2010-2015 yılları arasında ulaşabileceği tahmin edilmektedir. ABD İstihbarat ve Araştırma Bürosu (INR), öngörülebilir teknik ve programsal sorunlar dolayısıyla İran'ın bu kapasiteye 2013 yılından önce ulaşamayacağını öngörmektedir. Tüm diğer kurumlar İran'ın söz konusu kapasiteye 2015 yılı sonundan önce ulaşamayacağı ihtimalini kabul etmektedir.¹²⁸

İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurma konusundaki kararsızlığı veya tekrar başlamaya yönelik herhangi bir tarih belirleyip belirlemediğinin tespiti konusunda karar verebilmek için yeterli istihbarat bulunmamaktadır. Nükleer silah kapasitesine yönelik iki faaliyeti devam etmektedir. Bölünebilir (fissile) malzeme üretmek için uranyum zenginleştirilmesi ve uzun menzilli balistik füzelerin geliştirilmesi.

İran'daki birçok nükleer faaliyet ve tesis UAEK'in hiçbir denetimine tabi değildir. İran otoritelerinin şeffaf olmayışı, İran'ın bildirilmemiş nükleer faaliyet ve materyallere sahip olup olmadığının ve nükleer silah çalışmalarında bulunup bulunmadığının belirlenmesinin önündeki en önemli engeli teşkil etmektedir. Hâlihazırda İran'ın nükleer silahlara sahip olmadığını, bununla birlikte İran'ın nükleer silahlarda kullanmak üzere bir miktar madde ithal etmiş olabileceği, ancak bu durumda da İran'ın nükleer bir silah için elinde yeterli miktarda nükleer yakıtı olmadığı değerlendirilmektedir. İran'ın yabancı ülkelerden nükleer silah veya nükleer silah yapımında kullanılabilecek malzemeyi temin etmiş/edebilecek durumda olması ihtimali her zaman mevcuttur.

¹²⁷ www.cato.org/pubs/pas/pa309.html (Son erişim tarihi: 17.11.2009)

¹²⁸ Mcconnell, J. Michael, Director of National Intelligence, "Annual Threat Assessment of the Intelligence", Community for the Senate Armed Services Committee," 27 February 2008, s. 72

İran NSYÖA'ya taraf bir ülke olarak nükleer enerjinin barışçıl kullanımının, uluslararası hukuk tarafından kendisine tanınan bir hak olduğunu savunmaktadır. İran gelecekte enerji bakımından, diğer ülkelere bağımlı olmak istememektedir. İran'ın sahip olduğu önemli petrol ve doğalgaz kaynakları, nükleer enerjiye sahip olmaması için bir sebep oluşturmamaktadır. Bugün doğal kaynaklar yönünden zengin olan İngiltere, Fransa, Almanya ve RF da nükleer enerji kullanımına büyük önem vermektedir.

Nükleer enerji konusu artık İran için sadece enerji boyutunda kalmayıp, milli bir dava ve prestij meselesine dönüşmüştür ve uluslararası hukukun müsaade ettiği çerçevede bu çalışmaların devam ettirilmesi İran dış politikasının önemli bir unsuru haline gelmiştir.

Bugün İran'ın çevre ülkelerinden İsrail, Pakistan, Hindistan ve RF nükleer silahlara sahiptir. Nükleer silaha (en azından nükleer silah teknolojisine) sahip olmak, İran için bölgede bir kalkan ve caydırıcı güç olarak düşünülmektedir. İran'ın yöneticilerine göre; nükleer silaha sahip olma Orta Doğu'da ABD müdahalelerinin önlenmesi ve İsrail'in anlaşmaz tutumunu terk etmesine yardımcı olması bakımından önem arz etmektedir.

İran'ın nükleer çalışmalarına son vermeyeceği kesin gibi gözükmemektedir. Çünkü bu husus, liderlerin inisiyatifinden ve normal bir dış politika meselesi olmaktan çıkıp milli bir mesele haline gelmiştir. Bu krizde, Avrupa Birliği'nin İran'ı desteklemeye devam edip etmeyeceği ise önemli bir konudur. 11 Eylül sonrası şekillenen şahinci Amerikan dış politikası önem derecesine göre RF, Çin, İran ve AB'yi huzursuz etmektedir. Bu husus da İran'ın daha esnek bir dış politika takip etmesini sağlamaktadır.¹²⁹

Bu ülkelerin başında gelen RF'nin diğer devletlerle ilişkileri bir tarafa, Orta Doğu'daki en yakın ortağı İran olmuştur. 1989 yılından beri İran ile RF arasında teknoloji ve silah sanayisi konularında yakın iş birliği bulunmaktadır. RF'nin silah ihraç ettiği ülkeler arasında Çin ve Hindistan'dan sonra İran üçüncü sırayı almaktadır.¹³⁰ Silah ve nükleer reaktör ticaretiyle gelişen ikili ilişkilerin yanı sıra, iki ülke pek çok bölgesel problemlerde iş birliği içinde olmuşlardır.

RF ve İran, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar bölgesel politikaları ve tarihin yüklediği görevler açısından rakip olmuşlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte taraflar arasındaki ilişkiler bölgesel iş birliğinden nükleer iş birliğine kadar uzanmıştır. RF ile İran arasındaki nükleer iş birliğinin temeli 1989 yılında atılmış, 1992 yılında bu konuda ikinci anlaşma yapılmıştır.¹³¹ RF ve İran arasında 25 Ağustos 1992'de imzalanan anlaşmada, iki devlet arasında nükleer enerjinin sivil kullanımına yönelik iş birliği ve İran'da bir nükleer

¹²⁹ Durmuş, Mehmet, "Nükleer Enerji Bunalımı ve İran'ın Uluslararası Sisteme Yeniden Entegrasyonu", <http://77www.network54.com/7forum7389647message>, (Son erişim tarihi: 10.08.2008)

¹³⁰ Antonenko, Oksana, "Russia's Military Involvement in the Middle East", MERIA, C.5, S.I, Mart 2001, s. 36, <http://meria.idc.ac.il/journal/2001/issue1/jv5n1a3.html> (Son erişim tarihi: 02.10.2009)

¹³¹ Veliev, Cavid "Moskova'nın Zorunlu Müttefiki: İran", Cumhuriyet Strateji, Yıl: 1, Sayı: 36, 7 Mart 2005, s. 8.

enerji santrali kurulması öngörülmüştür.¹³² Moskova, 8 Ocak 1995 yılında imzalanan anlaşma ile, İran'ın Busehr eyaletinde 1000 megavatlık nükleer tesis yapmayı ve tesisin çalışması için gerekli yakıtı vermeyi üstlenmiştir.¹³³ Bu anlaşma, İran'ın devrim sonrası yeniden nükleer faaliyetlerine başlaması ve nükleer enerji yolundaki planlamaları hakkında yeni dönemin en önemli ayağını oluşturmuştur. Buşehr nükleer reaktör projesi, RF ve İran açısından stratejik öneme sahiptir. RF'ye ekonomik olarak önemli bir etkisi vardır ve İran'a uzun zamandır arzu ettiği nükleer teknolojiyi sağlamıştır.

RF-İran ilişkileri, Moskova'nın 2000 yılının sonbaharında İran'a silah satışlarının tekrar başlayacağını ve İran İslam Cumhuriyeti ile teknolojik iş birliğinin genişleyeceğini bildirmesiyle ivme kazanmıştır. RF, 2 Ekim 2001 tarihinde imzalanan anlaşma ile İran'a yılda 300 milyon dolara varan konvansiyonel silah satacağını garanti etmiştir.

RF, İran'ın nükleer politikalarının en büyük destekçisi olarak 2006 yılındaki gelişmelere kadar, Avrupa ve ABD arasında sıkışıp kalarak İran'a yönelik birkaç farklı stratejiyi uygulamaya çalışmıştır. RF, İran'ın nükleer dosyasının BMGK'ya gitmesini istememiş ve zaman zaman İran'ı UAEA ve Avrupa devletleri ile iş birliğine davet ederek Tahran'a yönelik baskıları azaltmıştır. RF, İran'ın nükleer programının şeffaf olduğu müddetçe devam ettirilmesini sağlamayı ve ekonomik kazanımlarını devam ettirmeyi amaçlamıştır.

2005 yılının sonlarına doğru ABD baskısının artması ve İran-AB ülkeleri arasındaki müzakerelerde gelişme sağlanamaması ve İran'ın tekrar uranyum zenginleştirme faaliyetlerine başlayacağını açıklamasıyla RF, İran konusunda daha aktif rol oynamaya başlamıştır. Moskova, İran'a nükleer güç için uranyum zenginleştirme faaliyetine RF'de inşa edilecek bir fabrikada UAEA'nın 24 saat gözetiminde olacak şekilde izin verilmesi teklifinde bulunmuştur. RF, Tahran'la iyi ilişkilere sahip olmasına rağmen, hemen kendi topraklarının güneyinde nükleer silaha sahip bir İran istememektedir.

UAEA'nın İran hakkındaki raporu BMGK'ya yollamasıyla birlikte, RF'nin İran'la ilgili tutumu netleşmeye başlamıştır. RF Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, İran'a yönelik BMGK tarafından uygulanacak ambargonun etkisiz olacağını ve İran'a yönelik her türlü askeri operasyona karşı olduklarını belirtmiştir. Moskova, İran'ın nükleer sorunu konusunda Güvenlik Konseyi'nden ziyade, UAEA'nın devrede olmasını istemektedir.¹³⁴

İran, RF için Avrasyacılık yaklaşımında önemli bir bölgesel güçtür. Moskova açısından, Avrasya'nın güney istikametinde stratejik, ideolojik ve kültürel açılardan anti-Amerikancı bir eğilim oluşması kıtasal ittifak oluşumlarını sağlayabilecektir. Aleksandr

¹³² Jalali.Ali A., "The Strategic Partnership of Russia and Iran", Parameters, Winter 2001-02, s. 98, <http://carlisle-www.army.mil/usawc/Parameters/01winter/jalali.htm> (Son erişim tarihi: 10.11.2009)

¹³³ Jalali.Ali A., a.g.ç., s. 99

¹³⁴ "Rusya Federasyonu: İran'a Ambargo Etkisiz Olur", Milliyet Gazetesi, <http://www.milliyet.com.tr/2006/03/09/son/sondun29.asp>, 9 Mart 2006, (Son erişim tarihi: 05.04.2009)

Dugin'e göre, İran'ın jeopolitik konumunun avantajları RF'nin lehine kullanılabilmelidir. Muhtemel bir Moskova-Tahran ekseninin oluşması RF'nin yüzyıllardır stratejik hedefi olan sıcak denizlere çıkışa imkan verebilecektir. Moskova- Tahran eksenini Avrasya jeopolitik projesinin esasını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, İran kıyılarının güvende olması, Amerikan'ın Avrasya hakimiyetini engelleyebilecektir. Diğer taraftan, Dugin'in belirttiği gibi, RF kesinlikle İran'ın Orta Asya'da ve bölgede hakim güç konumuna dönüşmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹³⁵

Sonuç olarak, RF'nin İran politikasına baktığımızda jeopolitik konumun, silah ve nükleer teçhizat ticaretinin ilişkilerdeki temel faktör olduğunu görmekteyiz. İran'ın RF ile nükleer ve askeri alandaki iş birliğini geliştirmek istemesi Rus ekonomisi için önemli fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca Orta Asya ve Kafkasya'da ABD'nin etkisini artırma girişimleri karşısında İran, RF için önemli bir ortak olarak belirmiştir. Amerika'nın tüm tepkilerine karşı, RF'nin Buşehr'deki santralin yapımını tamamlaması RF'nin ABD'den bağımsız bir güç olarak hareket ettiğini göstermek açısından önemli bir atılımdır. İran'ın nükleer teknolojisinde RF'ye bağımlı hale gelmesi, RF için son derece önemli bir kazanım olacaktır.

¹³⁵ Dugin, Aleksandr, "Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım", 2. Baskı, Çev. Vügar imanov, Küre Yayınları, İstanbul, 2004, s. 73-80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE- İRAN İLİŞKİLERİ

Bölgelerinde etkinlik sahibi olan İran ve Türkiye, Osmanlı ve Safevi hanedanlarının çatışmasından bu yana sürekli bölgesel hegemonya mücadelesi ve rekabeti içerisinde olmuşlardır.¹³⁶ Bu günde durum değişmemiştir. İran ve Türkiye, coğrafi konum, tarih, jeopolitik, nüfus ve kültürel kimlik itibarıyla bölgenin en önemli ülkeleri konumundadırlar. Türkiye için İran, Orta Asya'ya açılan yolda stratejik karayolu anlamı taşımaktadır. İran içinse Türkiye, başta doğal kaynakları olmak üzere Avrupa pazarlarına ulaşabileceği bir enerji hattı anlamına gelmektedir.

Tarih boyu her iki devletin kimliklerinin ve rejimlerinin farklı olması, onların küresel sistemdeki konumlarını, bölgesel politikalarını ve ikili ilişkilerini ciddi şekilde etkilemiştir. İran, Fars ve Şia merkezli bir kültürel havza tanımı yaparken Türkiye, Türk kültürü merkezli bir havza algılamasına sahip olmuştur. İki ülkenin iki farklı kültür havzası tanımlaması, onların Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu kültürel havza siyasal sistemde temsil edildikleri zaman, iki ülke arasında sorunlar açıkça ortaya çıkmıştır. 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra iki ülke ilişkileri bunun açık göstergesidir. Bu dönemde Şii kimliği siyasallaşmıştır. İran'da Şiiliğin siyasallaşmasıyla, farklı iki kimlik tanımlamasına sahip iki ülkenin ilişkileri de gerginleşmiştir.¹³⁷

İki ülke arasındaki Şii-Sünni ayrımı çerçevesindeki farklı kimlik tanımlamalarının temelini 16'ncı ve 17'nci yüzyılda meydana gelen Osmanlı-Safevi münasebetleri oluşturmuştur. Sünnilik-Şiilik rekabeti çerçevesinde teolojik boyuttan siyasi boyuta intikal eden bu mücadeleler, Osmanlı tarihinin de önemli dönemlerinden birini meydana getirmektedir. Özellikle, imparatorluk hâline dönüşmeye başlayan Osmanlı Devleti'ni kendilerine karşı büyük bir tehdit olarak gören Avrupalı Devletler, İran coğrafyasında kurulan devletleri her zaman için stratejik birer müttefik olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla, Batı açısından Safevi Devleti de Osmanlılara karşı ittifak cephesi anlayışında değerlendirilen bir devlet olmuştur.

İran ve Türkiye arasında Sünni-Şii ekseninde nüfuz kurma mücadelesine dönüşmüş olan ilişkiler, 1 'inci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde değişikliğe uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin sona ermesiyle birlikte 1923 yılında Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde tam

¹³⁶ Erol, Mehmet Seyfettin, "Fırsatlar ve Tehditler İkileminde İran'ın Orta Asya Politikası", Uluslararası Güvenlik Sorunları, , Asam Yayınları, Ankara, 2004, s. 219

¹³⁷ Gürkaş, Berna, a.g.e., s. 105

bağımsız, laik bir ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve aynı dönemde İran'da Fars kimliğini esas alan Pehlevi Hanedanlığının başa geçmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri farklı bir boyuta taşımıştır. Dolayısıyla, iki ülke arasında Türk-Fars ayrımının belirgin olduğu bu dönemde, ilişkilerin cumhuriyet-monarşi ekseninde geliştiği söylenebilir.

Rejim farklılığı açısından Türkiye ve İran, 1979 İran İslam Devrimi'nin ardından tam anlamıyla birbirlerine zıt hale gelmiştir. İran, İslam'ın Şia yorumuna dayanarak şeriat devleti kurmuştur. İslam (Şia) bu devletin temel ve belirleyici unsuru haline gelmiştir. Türkiye ise laik bir devlet kurmuş ve laikliği siyasal sistemin vazgeçilmez unsuru olarak görmektedir. Ayrıca Türkiye, kendini Batılı ve Batı kültürü içinde tanımlamak istemiştir. İran ise Batıyı kötülüğün kaynağı olarak görmüştür. Her devletin kendi güvenliğini sağlamak ve bölgesel bir güç olabilmek amacıyla konumlandığı coğrafyada kendi stratejik hedeflerine hizmet edecek nüfuz alanına sahip olma isteği, devrimin ilk yıllarında İran İslam Cumhuriyeti'nin idealist yaklaşımlı dış politikasında da görülmüştür.

Bu çerçevede rejim ihracı, İran dış politikasının önemli bir unsuru olmuş ve İran İslam devrimi sonrasında dile getirilen söylemler laik, demokratik hukuk devleti anlayışında olan Türkiye ile İran arasında ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. İran sahip olduğu rejimin yayılcı söylemleri ile Türkiye'de taban bulmayı ve kendi rejimini korumayı amaçlamıştır.

İran İslam Devrimi'nin önderi Humeyni'nin ölmesinin ardından, 1989'da Haşimi Rafsancani'nin cumhurbaşkanı olmasıyla İran dış politikada Irak-İran savaşının izlerini silmek ve bölgesel yalnızlıktan kurtulmak için daha yumuşak politikalar izlemeye başlamıştır. Rafsancani'nin cumhurbaşkanı olması Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Bununla birlikte, Humeyni'den sonra Rehberlik makamına seçilen Ali Hamaney'in, Humeyni'nin sert politikasının devamını isteyen grubun lideri olması nedeniyle, İran'da iki başlı bir yönetim ortaya çıkmıştır.

İki ülkenin etnik yapısı da İran ile Türkiye arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli unsurlardan olmuştur. Nüfus yapısı ve bu nüfusun içindeki etnik unsurlar, Türkiye-İran ilişkilerinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. İran ve Türkiye arasında sorun teşkil eden en önemli etnik unsur Azerilerdir. Azerilerin kimlik konusunda bazı ikilemleri mevcuttur. Bazı İranlı Azerilere göre, kendileri yaklaşık 1000 yıl önce Türklerin işgali altında kaldıkları için Türkçe konuşmak zorunda kalmış Farslardır. Diğer bir grup ise kendilerini Fars kültürü ve siyaseti içinde sosyalleşmiş Türk olarak kabul etmektedirler. İranlı Azeriler İran'dan ayrılmaktan ziyade kimliklerini daha özgürce sergilemek istemektedirler.¹³⁸

Türkiye-İran ilişkilerinde de, İran içinde bulunan bu Azeri nüfusun büyük etkisi bulunmaktadır, İran, Türkiye'ye Azeriler konusunda hep şüphe ile yaklaşmış ve Türkiye'nin,

¹³⁸ İan O.Lesser ve Fuller, Graham, "Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu", Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 106

ülkesindeki Azerileri etkileyebileceğini ve İran'ı bölebileceğini düşünmüştür. Türkiye'nin de Azerbaycan'a yönelik politikaları ve bir bölge ülkesi olması, İran açısından durumu daha da karmaşık hale getirmektedir. İran da bu kültürel etkileşimden korkmakta, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye arasında var olan yakınlığın kendi topraklarındaki Azerilerle Türkiye arasında da yaşanmasından çekinmektedir. Ayrıca İran, Türkiye ile Azerbaycan'ın yakınlaşmasını dengelemek ve ülkesinde mevcut olan Azeri ve Ermeni unsurları göz önünde bulundurmak amacıyla, Ermenistan'la daha sıkı ilişki içine girmektedir.¹³⁹

Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri etkileyen diğer bir etnik unsur ise Kürtlerdir. İran içindeki Kürtlerin varlığı İran'ın bölgesel alandaki diğer ilişkilerini de etkilemektedir. Bölgedeki farklı ülkeler arasında dağılmış bulunan Kürt nüfus sadece İran'ın değil diğer bölge ülkelerinin de dış politikalarını etkileyen önemli bir faktördür. Kürtler, İran'ın Türkiye ile ilişkilerinde ve Irak politikasında ağırlığını hissettirmektedir. Bu konu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak incelenecektir.

İran'ın etnik yapısı içinde önemli olan ve Türkiye-İran ilişkilerini etkileyen bir diğer unsur ise Ermenilerdir. İran, ülkesinde bulunan Ermeni nüfusun etkisinde ve çıkarları çerçevesinde bölgesel politikalarda söz konusu nüfustan yararlanmış ve kuzeyinde yer alan Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere bu durum İran'ın Kafkasya'da kurulan Türk-Azeri ittifakını hem kırmak için yapılmış karşı bir ittifak ve hem de ileride göreceğimiz gibi bu bölgedeki izolasyondan kurtulmak için yapılmış bir yakınlaşma idi. Bu durum da Kafkasya'da Türkiye-İran ilişkilerini gerilmesine yol açmaktadır.

Özetle Türkiye-İran ilişkileri, Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya'dan oluşan üç farklı çerçeve içinde seyretmektedir. Bu üç bölgede de hem Türkiye'nin hem de İran'ın kültürel etkileri, ekonomik ve siyasi çıkarları vardır. Ancak belirli zamanlarda bölgesel faktörler, iki ülkenin politikaları ve bölge dışı aktörlerinde etkileri ile Türkiye ve İran'ın bu bölgelerdeki etkinlikleri ve çıkarları arasında bir denge kurulmaktadır. Bölgedeki jeopolitik yapının çarpıcı bir şekilde değiştiği zamanlarda Türkiye ile İran arasındaki denge de bozulmakta ve yeni bir denge sağlanıncaya kadar iki ülke rekabete girmektedir. Mesela 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla bu bölgelerdeki jeopolitik yapı tamamen değişmiş iki ülke Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya'da rekabete girişmiştir. 1990'ların sonlarına doğru bu bölgelerde göreceli olarak istikrar sağlanmışsa da 11 Eylül saldırıları ve bölgeye etkileri bölgedeki jeopolitik dengelerin yeniden değişmesine neden olmuştur. Jeopolitik dengelerdeki bu değişim Türkiye-İran ilişkilerini farklı şekillerde etkilemiştir. İran ve Türkiye arasında tarih

¹³⁹ Aras, Bülent, 'İran'ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile İlişkileri,' Avrasya Dosyası , No.3, Sonbahar 1996, s. 33

boyu var olan farklılıkların iki ülke ideolojilerinde önümüzdeki dönemde de devam etmesi muhtemeldir. Ekonomik ilişkiler ve turizm alanındaki gelişmelerin iki ülkeyi yakınlaştırmada önemli bir fırsat olacağı değerlendirilmekle birlikte özellikle Suriye konusunda yaşanan son dönemdeki gelişmelerin, Türkiye'nin daha proaktif bir dış politika benimseyerek bölgesel bir güç olma ideali yönündeki dış politikalarının ve son zamanlarda atılan adımlar sonucu ABD ve İsrail ile artan stratejik iş birliğinin iki ülke ilişkilerinin geleceğini belirleyeceği açıktır.

Bu kapsamda bu bölümde ilk başlığın altında 2000'li yıllara kadar olan Türkiye-İran ilişkilerinin tarihi sonrasında ise 2000'li yıllarda Türkiye-İran ilişkilerini etkileyen başlıca faktörler tek tek ayrıntılı olarak incelenecektir.

3.1. Türkiye- İran İlişkilerinin Tarihi

Türkiye ve İran bölgede tarih boyunca birçok uygarlıklar kurmuş, güç ve çıkar ilişkileri içinde olmuş iki devlet olarak, Orta Doğu ve Orta Asya'nın geleceğine gerek jeopolitik gerekse siyasal politika açımları ile yön verecek niteliktedirler. İran kendine özgü siyasal sistemi ve Şii nüfusuyla bölgede farklı bir çizgi ortaya koyarken, Türkiye bu geniş coğrafyada sahip “hem Avrupalı hem Asyalı” olma ayrıcalığının yanında en uzun süreli demokrasiye sahip ülke özelliğiyle de ön plana çıkmaktadır. Buna ilaveten, bölgenin sömürgecilik tarihi olmayan tek ülkesi ve milletiyle bütünleştirdiği ulusçuluk anlayışıyla ve bağımsızlık kültürüyle de tek olma özelliğine sahiptir.

Türkler ile İranlılar arasında ilk ilişkilerin kurulması çok eski zamanlara dayanmaktadır.¹⁴⁰ Horasan'dan Orhun nehrine kadar uzanan ve o zamanlar adına “Turhan” denilen Türk ülkesi ile İran ülkesi komşu oldukları için, Türkler ile İranlılar tarihin ilk devirlerinden itibaren sürekli birbirleriyle mücadele etmişlerdir.¹⁴¹

İlk Türkiye – İran münasebetleri M.Ö IV' üncü yüzyılda Asya'da ilk Türk devleti olarak kurulan Büyük Hun İmparatorluğu döneminden başlamaktadır. Büyük Hun İmparatorluğu iki yüzyıl sonra parçalanmış ve yerine Kuzey ve Güney Hun Devletleri kurulmuştur. Bu devletlerin de ortadan kalkmasıyla birlikte, Türklerin büyük bir kısmı Çin'e yakın bölgelerden ayrılarak Orta ve Ön Asya'ya doğru gelmişlerdir. Bu devirlerde İran'da, Medler ve Perslerden sonra kurulan Sasani Devleti bulunuyordu. Hunların, İran etki alanındaki keşif faaliyetlerinde bulunmaları Sasanileri oldukça telaşlandırmış ve İranlılar ile Türkler arasında 100 yıla yakın süren mücadeleye yol açmıştır. Bu mücadele sonucunda İranlılar Türkler'in üstünlüğünü kabul etmiş ve vergi vermek zorunda kalmışlardır (M.S. 448). Bu dönemde İranlılar Batıda Bizans'la olan mücadelelerinde de başarısız olmuştur.

¹⁴⁰ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınevi; s. 4

¹⁴¹ Saray, Mehmet, a.g.e., s. 17

Sasanilerin durumundan istifade eden güneyden kuzeye hareket eden İslam orduları kısa zamanda İran'ı ele geçirmiş ve bu ülkede İslamiyeti yaymada başarılı olmuşlardır.¹⁴²

Hız. Ömer zamanında İran'a giren İslam orduları, 641 Nihavend Savaşı sonrasında bütün İran'ı fethetmiştir. Böylece kökü Medlere ve Perslere dayanan Sasani kültürü, yerini yeni bir kültüre, İslam'a bırakmıştır. İran'ın fethinden sonra İslam orduları Orta Asya'da Ceyhun nehrine kadar ilerlemiş ve Türklerle karşılaşmışlardır. Ziyad İbn-i Salih kumandasındaki İslam orduları ile Batı bölgesi genel valisi idaresindeki Çin ordusu Temmuz 751'de Talas Nehri boylarında karşı karşıya gelmişlerdir. Bu iki ordu arasındaki savaş Türklerin Müslümanlar yanında yer alması üzerine Çinlilerin mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde Türkler İslamiyetle tanışmışlardır ve böylece Türklerin İslamiyet'e geçişi başlamıştır.¹⁴³

Müslüman Arap Ordularının gelişi ile İslamiyet'i kabul eden İran, Abbasilerin yıkılmasından sonra (10'uncu yüzyılın sonlarında) Gazneli Müslüman Türk Devleti'nin idaresine geçmiştir. İran'daki Gazneli Türk hâkimiyet, 1040'dan itibaren Selçuklu Devleti'ni kuran Oğuz Türklerinin eline geçmiştir. Bu tarihten sonra Türkler bu topraklardan daha da ilerleyerek açık denizlere açılma fırsatını ellerine geçirmişlerdir. Selçuklular zamanında Türkler İran'ı yalnızca idare etmekle kalmamış, aynı zamanda kitleler halinde bu ülkeye gelip yerleşmişlerdir. Bu yerleşmeden sonra İran yarı yarıya Türk nüfusuna sahip bir bölge haline gelmiştir. Bu dönemde İslamiyet İran'a iyice yerleşmiştir. Bununla beraber, 13'üncü yüzyıldaki Moğol istilasından sonra Türklerin ve İslam'ın hem maddi hem de manevi anlamda büyük yara aldığı söylenebilir. Bütün bu tahribatın haricinde Moğolların Şiiliği koruması, bu mezhebin hayat bulmasının önünü açmıştır. Bu dönemde İran'da Moğolların hâkimiyetinden sonra Karakoyunlular ve Akkoyunlular Devletleri kurulmuştur.¹⁴⁴

Esasında Türklerle İranlılar arasındaki ilişkiler Safevi Hanedanlığının ortaya çıkmasından çok önce Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemlerine dayanmaktadır. İkisi de Müslüman olmasına rağmen Osmanlılar ve İran olarak adlandırılan bölgede yer alan bu ülkeler arasında mezhep farklılığından dolayı çatışmalar yaşanmıştır.¹⁴⁵ Karakoyunlular, XIV'üncü yüzyılın ikinci yarısında Van Gölü karşısındaki Erciş merkez olmak üzere kuzeyde Erzurum, güneyde Musul'a kadar uzanan Doğu Anadolu toprakları üzerinde kurulmuş bir Türkmen devletidir. 1469 yılında Akkoyunlular tarafından yıkılmıştır.¹⁴⁶

¹⁴² Saray, M., a.g.e., s. 20

¹⁴³ Saray, M., a.g.e., s. 23

¹⁴⁴ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınevi; s. 25

¹⁴⁵ Veliev, Cavid, "Bir Uzak Bir Yakın: Türkiye-İran İlişkileri", 09.09.2005, <http://www.uiportal.net/bir-uzak-bir-yakin-iran-turkiye-iliskileri.html> (Son erişim tarihi: 26.04.2013)

¹⁴⁶ <http://www.enfal.de/starih50.htm> (Son erişim tarihi: 26.04.2013)

Akkoyunlu oymağının Doğu Anadolu'ya geliş tarihi net olarak bilinmemekle birlikte Oğuzların Bayındır boyunun bir oymağı olan Akkoyunlular'ın VII' inci yüzyılda Kıpçak ülkesine oradan da Arran Ovası'na geldikleri ve Selçuklular zamanında bu devletin hizmetine girdikleri ve Diyarbakır bölgesine yerleştikleri bilgisi en geçerli bilgidir. Akkoyunlular'ın tarihi 1300 yıllarından itibaren bilinmektedir. Karakoyunlu Devleti'ni yıkarak (1469) onun yerine büyük bir Türkmen devleti haline gelen Akkoyunlular bütün İran'a, Irak'a, Kafkasya'ya ve Doğu Anadolu'ya sahip olmuştur. Akkoyunlu Devletine bir diğer Türk boyu olan Safevi devleti son vermiştir.¹⁴⁷

Tebriz'de 1501 yılında Safevi devleti kurulmuştur. Bu tarih modern İran tarihinin ve aynı zamanda İran ile Orta Asya bağlarının kopmasının başlangıcı olmuştur. Türkistan olarak adlandırılan bölgede Sünni Hanlıklar ile Şii Safeviler arasında başlayan mezhep savaşları daha önce bağları olan Türkistan ile İran'ı birbirinden koparmıştır.

3.1.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi ve Şiilik

16'ncı yüzyıl Osmanlı ve İran (Safevi) ilişkilerinin genel karakteristiğini sürekli savaşlar ve sınır anlaşmazlıkları oluşturmuştur. Osmanlı Devleti, özellikle Şah İsmail zamanında ortaya çıkan Safevi Hanedanlığı'nın siyasi varlığını, Şiiliği yayma girişimleri dolayısıyla tanımak istememiştir.¹⁴⁸

Osmanlı Devleti 1299'da kurulmasıyla birlikte doğu sınırında birinci tehlike olarak Timur'u belirlemiş, ikinci tehlikede Akkoyunlu Devleti olmuştur. Şah İsmail'in kurduğu Şii Safevi devleti ise üçüncü tehlike olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Akkoyunlu devletiyle Osmanlı münasebetleri büyük önem arz etmektedir. Osmanlı padişahları bu Türkmen devletiyle ilişkilerini dostluk çizgisinde sürdürmüşlerdir. Ancak İran'da kurulan gerek Akkoyunlu gerekse Karakoyunlu devletleri, Osmanlıya karşı Hristiyan devletlerle ittifak kurmaktan çekinmemişlerdir. Keza, 1473'de Akkoyunlu devletinin Venedikliler ile anlaşması sonucu dönemin padişahı Fatih Sulatan Mehmet Otlukbeli Savaşı ile Akkoyunlu devletini ağır bir yenilgiye uğratmış, ancak tamamen ortadan kaldırmamıştır. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun İran'la ilk ilişkileri Otlukbeli (1473) muharebesine bağlanabilir. 1502 yılında kurulan daha tutucu Şii Safevi Devleti ise Orta Doğu'daki siyasi dengeleri bozmuş ve Sünni Osmanlı Devleti'nin güvenliğine bir tehdit unsuru haline gelmiştir.¹⁴⁹

Özellikle Şah İsmail'in Anadolu ve Türkmenistan topraklarındaki Şii propagandası Osmanlı devletinde bir tehdit unsuru olarak algılanmış ve buna bağlı olarak 1514'de Yavuz

¹⁴⁷ <http://www.bibilgi.com/ansiklopedi/Akkoyunlu-Devleti> (Son erişim tarihi: 14.04.2010)

¹⁴⁸ Kılıç, R. " XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Anlaşmaları", Tez Yayınları, 1. Basım, İstanbul , Şubat 2001, s. 11

¹⁴⁹ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınevi; s. 28

Sultan Selim Çaldıran Zaferi ile Şah İsmail'i ağır bir yenilgiye uğratmış ve Şii propagandalarının önüne geçilmiştir. 1639 yılında Kasr'ı Şirin Anlaşması yapıldı kadar, İran ile Osmanlı ilişkileri Osmanlı İmparatorluğu için İran'ın bölücü ve zayıflatıcı bir ülke olacağı dikkate alınarak yürütölmeye çalışılmıştır. Bundan sonra iki devlet arasında herhangi bir sınır çatışması yaşanmamıştır. İran'daki Safevi idaresi 1736 yılına kadar sürmüştür. Kısa süreli olarak Nadir Şah ve Zand Hanedanlığı tarafından yönetilen İran'da 1796 yılında Kaçar kabilesi güçlenerek başkanları Ağa Muhammet Han ülkeyi ele geçirmiştir. 1925 yılında Kaçar Hanedanlığının ortadan kalkmasıyla Pehlevi Hanedanlığı kurulmuştur.¹⁵⁰

19'uncu yüzyılda Osmanlı – İran ilişkileri tarihinde benzerine az rastlanır bir şekilde gelişim göstermiştir. Özellikle Napolyon'un RF'yi güneyden kuşatma girişimi İran ve Osmanlı'nın ortak düşman RF karşısında ortak çıkarlar ve iş birliği ortamı çerçevesinde ikili ilişkileri yakınlaştırmıştır. Ancak, 1812 Osmanlı – Rus Bükreş Anlaşması sonucu Osmanlı – İran ilişkilerinde başlayan gerileme dönemi, 1821 – 1823 sınır anlaşmazlıkları sonucu çatışma noktasına kadar çıkmıştır. 1823 yılında iki ülke arasında bu savaş durumuna son veren bir anlaşma imzalanmıştır.¹⁵¹ Öte yandan İran her zaman için düşmanlarla ittifak yapabilecek, potansiyel bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bunu Fuat Paşa: “Sürekli bir istikrarsızlık içinde olan ve Şii fanatizminin yuvası olan İran hükümeti, her zaman bizim düşmanlarımızla anlaşma yapan bir devlet olmuştur”¹⁵² şeklinde açıklamıştır.

İkili ilişkilerde önemli problemlerden biri de sınır problemidir. Osmanlı – İran sınırının her iki tarafındaki Kürt Aşiretlerinin sınır tanımaz tavırları, özellikle 1800'lü yıllarda iki ülkeyi bu aşiretlerin desteğini sağlamak adına mücadeleye itmiştir. 1823 barış anlaşmasını takiben bu problem çözülmüştür. Stratejik anlamda İran, Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlarıyla ittifak yapma potansiyeline sahip bir ülke olarak değerlendirilse de, İran'daki siyasi ve dini elit kesim Tanzimat döneminde ortaya koyulmaya çalışılan reformları kendileri içinde bir model olarak benimseme yanlısı bir yaklaşım sergilemişlerdir. Buna bağlı olarak İran ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler yumuşama eğiliminde olmuştur. Öte yandan, Şah İsmail'in İran'ı Şiileştirme siyaseti ekseninde başlayan Sünni – Şii mücadelesi ikili ilişkilerde ki temel çatışma noktasını teşkil etmiştir.¹⁵³

İran ve Türkler arasında Sünni – Şii çatışması ekseninde şekillenmiş ikili ilişkiler ilk kez I. Dünya Savaşı sonrasında değişikliğe uğramıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti İngiltere

¹⁵⁰ Durmuş, M., “Şahtan Hatemiye İran Dış Politikası”, 8 Aralık 2005, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=653> (Son erişim tarihi: 14.04.2010)

¹⁵¹ Çamurcu, K. a.g.e., s. 91

¹⁵² Akarlı, E. D., “Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuat Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri”, Boğaziçi Üniv. Yayınları, İstanbul, 1978, s. 5

¹⁵³ Çetinkaya, G. “Essential Friends and Naturel Enemies: The Historic Roots of Turkish-İranian Relations”, Middle East Review of International Affairs, Vol. 7, No: 3, September 2003, s. 118

ve RF ile mücadelesinde Kafkaslara ve Afganistan'a ulaşmak için İran topraklarını kullanmayı amaçlamıştır. Dünya Savaşı'ndan çıkmış bir ülke olan Türkiye kendini yeniden oluşturma çabasında iken İran, Türkiye'nin uluslar arası arenadaki bu zor durumundan, Paris Barış Konferansı ve takiben Sevr Anlaşması sonucunda Türkiye'den toprak taleplerinde bulunarak faydalanmaya çalışmıştır. İran'ın bu girişimi iki ülke arasındaki olumlu atmosferin zedelenmesine ve bir süre sonra eski problemlerin tekrar su yüzüne çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Türkiye – İran ilişkilerinde Osmanlı Devleti'nin sona ermesi ve İran'da Pehlevi Hanedanının başa geçmesiyle birlikte yeni bir dönem başlamıştır. 1921'de Rıza Şah'ın iktidara gelmesiyle başlayan bu yeni dönemde ulus – devlet, modernlik gibi kavramların ön plana çıkmasıyla birlikte, İran ve Türkiye birbirlerinin ortak birtakım açılımların farkına varmıştır. Bu dönemde yavaş fakat sürekli devam edecek olan yakınlaşmanın ilk adımları atılmıştır. Kurtuluş Savaşı esnasında her iki ülke birbirine diplomatlar aracılığı ile dostluk mesajları göndermişlerdir.¹⁵⁴ O dönemde iki ülkenin de dış politikasının temel parametreleri, dış güçlerin toprak taleplerine karşı durmak, uluslararası iş birliğini desteklemek ve ayrımcı hareketleri engellemek yönünde şekillenmiştir.¹⁵⁵

İran, Rıza Şah liderliğinde Türkiye ve tüm komşularıyla iyi ilişkiler kurma perspektifinde dış politikasını oluşturmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin en büyük kaygısı İran'ın RF ve İngiltere tarafından işgali ve farklı etnik uluslara sahip bu ülkenin bölünmesi olmuştur. İran'ın Ankara Hükümetini resmen tanımasıyla gelişen ikili ilişkiler 1921 yılında Sovyetlerin girişimiyle Türkiye, Sovyetler, Afganistan ve İran arasında imzalanan ikili anlaşmalar imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁵⁶

3.1.2. Türkiye Cumhuriyeti ve İran'da Pehlevi Hanedanlığı Dönemi

I. Dünya Savaşı sonrası yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Atatürk'ün modernleşme politikası çerçevesinde tüm komşularıyla iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Bu dönemde Türkiye – İran sınırındaki bazı uyuşmazlıklar yaşanmış ve bu 1925'te gerçekleşen Doğu İsyanı'nın bastırılmasından sonra da devam etmiştir. Nihayetinde 22 Nisan 1926 yılında Tarhan'da bu sınır meselelerine bir son vermek ve iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkileri geliştirmek amacıyla bir Güvenlik ve Dostluk Anlaşması imzalanmıştır.¹⁵⁷

Genel itibariyle, 1925'ten sonra Türkiye – İran ilişkilerindeki ana sorun Kürt Milliyetçiliği ve Doğu Anadolu'daki Kürt isyanlarıdır. Türkiye, İran'ın Kürt ve Ermeni

¹⁵⁴ Çetinkaya, G., a.g.ç., s. 123

¹⁵⁵ Efegil, E., Stone L. A., "İran and Turkey in Central Asia: Opportunities for Reapproachment in the Post-Cold War Era", *Journal of Third World Studies*, Vol. XX, No.1, 2003, s. 56

¹⁵⁶ Çetinkaya, G., a.g.ç., s. 124

¹⁵⁷ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınevi; s. 58

milliyetçiliği hareketlerine gösterdiği tolerans konusunda endişeliyken İran ise İran Azerbaycan'ına karşı Türkiye'nin yaklaşımına şüpheyile bakmıştır. Bu dönemde gerilimi azaltmak için iki ülke birçok sınır ve güvenlik anlaşmaları imzalamış, ancak bunlar yeterli olmamıştır. 1934'te Şah'ın Türkiye'ye ziyareti ile ilişkiler olumlu gelişim sürecine girmiştir.¹⁵⁸

Türkiye bu dönemde Balkan Paketi'nin kurulmasına öncülük etmiştir. Doğulu devletlerle de aynı ilişkiyi kurma girişiminde bulunduğu zaman Türkiye'nin en ciddi iş birliği yaptığı ülke İran olmuştur. Türkiye'yi doğulu devletlerle bir pakt çerçevesi içerisinde ilişkiler kurmaya sevk eden olay İtalya'nın Milletler Cemiyeti sistemine ihlal ederek Habeşistan'a karşı giriştiği mücadele olmuştur. Buna mukabil Türkiye, İran ve Irak 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir anlaşma imzalamışlardır. Buna daha sonra Afganistan'da dâhil olmuştur. Temelleri Cenevre'de atılan bu anlaşma daha sonra Sadabad Paketi'nin gerçekleşmesi için bir temel oluşturmuştur. Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında 08 Temmuz 1937'de imzalanan Sadabad Paketi bu dört devlet arasında içişlerine müdahaleyi yasaklayan, sınırların dokunulmazlığını, uluslar arası anlaşmazlık olursa aralarında karşılıklı görüşmeyi öngören bir belge niteliğindedir. Yabancı gazeteler bu paketi “Yeni Doğu Paketi” olarak nitelemiş ve önemini vurgulamışlardır. Atatürk o dönemde bu paktın sadece dört devletle sınırlı kalmamasını arzu etmiştir.¹⁵⁹

II'nci Dünya Savaşının başlaması ile birlikte Türkiye ve İran arasındaki ikili ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Her iki ülkede bölgesel ve uluslar arası anlamda kendi problemleri üzerine yoğunlaşmıştır. Savaşın bitimiyle 1990'lara kadar sürecek olan ABD ile Sovyetler Birliği arasında Soğuk Savaş başlamış ve bu tarihten sonra iki devletin birbirlerine olan yaklaşımları ve jeopolitik öncelikleri Soğuk Savaş güvenlik blokları ekseninde şekillenmiştir.

3.1.3. Soğuk Savaş Dönemi

Soğuk Savaş döneminde her iki ülkede Sovyet tehdidi yüzünden güvenliklerini sağlamak adına Batı yanlısı politikalar izlemişlerdir. Soğuk Savaşın ilk yıllarındaki Sovyet tehdidi nedeniyle yaklaşma atmosferine rağmen bu iki ülkenin siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerini geliştirmesi uzun yıllar almıştır. İki ülke arasında o dönemde bu kadar ortak tehdit anlayışı olsa da bu ikili ekonomik ilişkilerin çok yoğun gelişmesini sağlayamamıştır.¹⁶⁰ Bu dönemde Türkiye, İran ile herhangi bir askeri ya da güvenlik iş birliğine girmemiştir. Hatta 1949 yılında Rıza Şah Türkiye'ye bir savunma iş birliği anlaşması teklif etmiş ve Türkiye bu

¹⁵⁸ Çetinkaya, G., a.g.ç., s. 124

¹⁵⁹ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınevi; s. 62

¹⁶⁰ Gündoğan, U., “Islamic Iran and Turkey, 1979-1989 State Pragmatism and Ideological Influences”, MERİA, Vol 7, No. 1, March 2003, s. 5

teklifi “Sovyetler NATO hakkında bize yeterince şüpheli yaklaşmaktadır. Türkiye ve İran arasında gerçekleşecek olan herhangi bir birliktelik Moskova’ya daha çok kızdırır. Ayrıca ABD’nin bulunmadığı bir anlaşma pek de sağlam olmaz.”¹⁶¹ diyerek reddetmiştir.

İki ülke arasındaki siyasi yakınlaşma ilk dönemlerde daha çok sembolik konularda olmuştur. İran’da gelişen milliyetçilik hareketleri ve Komünist Parti’nin etkileri 1940’larda ilişkilerin gelişiminin önündeki en önemli engeller olmuştur. İran’daki Fars milliyetçileri Türkiye’yi batı emperyalizminin bir maşası olarak değerlendirmişlerdir. Türkiye kendi açısından, 1951 Musaddık Başbakanlığına sebep olan gelişmeler karşısında oldukça endişelenmiş ve İran’ın iç ve dış politikasından rahatsız olmuştur. İki ülke arasında dostane ilişkiler ancak 1953 yazında Mussaddık’ın düşmesinden sonra tekrar başlamıştır.

1950’lerin ortasında ikili ilişkilerin, ABD önderliğinde oluşturulmuş "savunma" anlayışı çerçevesinde geliştiği görülmüştür. Soğuk Savaş döneminde ABD Ortadoğu’da Sovyet tehdidine karşı bölge ülkelerinin katılımıyla bir güvenlik paktı oluşturmak istemiştir. Bu amaçla, 24 Şubat 1955’te Irak’la yapılan güvenlik anlaşmasına önce İngiltere’nin ardından da Pakistan ve İran’ın katılımıyla Bağdat Paktı oluşturulmuştur. İran için Bağdat Paktı, Batı’ya açılmak ve Sovyet tehdidine karşı durmak için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. İran ilk defa bu pakt ile askeri açıdan da güçlü bir güvenlik yapılanması içinde yerini almıştır. Askeri açıdan değerlendirildiğinde pakt önemli bir savunma gücü yaratma kapasitesinde olamamıştır. Bağdat Paktına katılan devletler Paktı Ortadoğu’nun savunulmasını sağlayacak bir örgüt olarak değil de, kendilerine "Amerikan yardımını" sağlayacak bir araç olarak algılamışlardır. Bağdat Paktı her ne kadar ABD yöneticileri tarafından düşünülp tasarlanmış bir pakt özelliği taşısa da, ABD bu pakta katılmamayı tercih etmiştir. Irak dışında diğer Arap ülkeleri de bu paktın içinde yer almayı reddetmişlerdir.¹⁶²

Türkiye Batı içerisinde NATO aracılığıyla varlığını kuvvetlendirdiği için, bu pakta askeri açıdan kayda değer bir katkı sağlamamıştır. Nitekim Türkiye’yi bu paktın içerisine iten gelişme, NATO’ya alınacağı sırada özellikle İngiltere’nin ısrarı olmuştur. Bağdat Paktı Türkiye’nin yalnızca Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini biraz daha bozmakla kalmamış, aynı zamanda Irak dışında kalan Arap Devletleri ile olan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Irak 1958 devrimi üzerine Bağdat Paktı’ndan ayrılınca geriye kalan dört devlet CENTO adı altında 1979 yılına dek birliklerini sürdürmüşlerdir. CENTO şemsiyesi altında üç bölge ülkesi Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki ekonomik ve kültürel iş birliğini geliştirmek için 1964 yılında RCD (Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği/Regional Cooperation for Development) adlı bir örgüt kurulmuştur. Ancak tüm çabalara rağmen örgüt yeterince gelişme gösterememiş ve

¹⁶¹ Çetinkaya, G., a.g.ç., s. 126

¹⁶² Çamurcu, K.,a.g.e., s. 98

1984 yılı sonlarında Türkiye ve İran'ın girişimi ile örgütü canlandırmak üzere RCD Konseyi 29 Ocak 1985'te Tahran'da yeni bir karar metni imzalayarak örgütün adını Ekonomik İşbirliği Örgütü (Economic Cooperation Organization- (ECO) olarak değiştirmiş ve geniş çaplı örgütsel revizyonlar yapılmıştır.¹⁶³

1969 yılında kendinden önceki anlaşmalara nazaran çok daha kapsamlı ve çok yönlü bir örgüt olarak İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) kurulmuştur. 1979 İslam Devrimine kadar Türkiye ve İran İKÖ'nün içinde yakın ilişkilerde bulunmuşlar, ancak devrim sonrası dönemde örgüt içerisinde iki ülke birbiriyle çatışmış ve karşı karşıya gelmişlerdir.¹⁶⁴

1960'ların ikinci yarısında ve 1970'lerin başında ikili ilişkiler birkaç konu yüzünden gerginleşmiştir. Şah'ın CENTO'dan memnuniyetsizliği, Türk kamuoyundaki İran diktatörlük rejimine karşı olan eleştiriler, Şah'ın Iraklı Kürtlere destek politikası ilişkilerin gerilemesine neden olmuştur. Ayrıca o dönemde Türk-Irak ilişkilerinin hızlı bir şekilde gelişmeye başlaması, Türkiye-İran ilişkilerinin gerilemesine sebebiyet vermiştir.¹⁶⁵

3.1.4. İslam Devrimi Sonrası Yeni Parametreler

1 Şubat 1979 tarihli İran İslam Devrimi'nden sonra Türkiye-İran ilişkileri, İran'daki bu ideolojik değişime rağmen hem çatışma hem de iş birliği anlamında süregelen gelişimini devam ettirmiştir. Türkiye İslam Devrimi sonrası bu yeni rejimi tanıdığını 14 Şubat 1979'da açıklamıştır. Tahran'daki Amerikan büyükelçiliğinin radikal öğrenciler tarafından işgal edilmesini takiben uygulanan ABD ambargosu esnasında Türkiye İran'ı kınamış; öte yandan, ABD'nin İncirliği kullanma taleplerini o dönemdeki 1974-78 Kıbrıs olayları sonrası Amerikan silah ambargosu nedeniyle reddetmiştir.¹⁶⁶ Türkiye İran'a yönelik ambargonun ekonomik çıkarlar açısından zararlı olacağı gerekçesiyle ilk yıllarda bu ambargoda yer almamıştır.

İran İslam Devrimi sonrası dönemde ikili ilişkiler sınır problemleri ve azınlıklar gibi geçmişten gelen problemler üzerinde şekillenmiştir. Türkiye ile İran arasındaki tarihsel rekabete ilave olarak, Türkiye, ortak sınırların bulunması ve halkının Müslüman olması nedeniyle devrimden etkilenen ülkelerden birisi olmuştur. Türkiye'nin İran'la ortak sınırının olması ve devrim esnasında uygulanan baskı ve sindirme harekâtı sonucu kaçan yaklaşık bir milyon İranlı Türkiye'ye sığınmıştır.

Türkiye İran'ın devrim sonrası bir iç savaşa sürüklenip bölünmesinden endişe etmiştir. İran'daki İslam Devrimi Türkiye'deki etnik ve ayrımcı hareketlerin baş göstermesiyle

¹⁶³ Harp Akademileri Komutanlığı Yayinevi; s. 70

¹⁶⁴ Çamurcu, K., a.g.e., s. 98

¹⁶⁵ Çetinkaya, G., a.g.e., s.140

¹⁶⁶ Borovali, F., "İran and Turkey: Permanent Revolution or Islamism in One Country İran at the Crossroads Global Relations in a Tubulant Decade" REZUN M. (ed.), Westview Specied Studies on the Middle East, Westview Pres, US, 1996, s. 11

eşzamanlı gerçeklemiştir. İki ülkeyi yöneten rejimlerin birbirinin tam zıttı ve anti tezi olmasından dolayı karşı karşıya gelmeleri kaçınılmaz olmuştur. İran İslam Cumhuriyeti bu dönemde Türkiye'de görevli elçilik mensupları ve ülkeye sızdırdığı yandaşları vasıtasıyla devrim ihracı faaliyetlerinde bulunmuştur.¹⁶⁷

Türkiye ve İran ilişkileri İran'da Pehleviler'in iktidarı döneminde uzunca bir süre sorunsuz seyretmiştir. Ancak 1979 yılında meydana gelen devrim ile birlikte, İran'da İslam'ın siyasal alana taşınması, iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyecek ideoloji faktörünün ön plana çıkmasına neden olmuştur. İran'ının devrim sonrasında bölge ülkelerine bakışını değerlendirmek için Humeyni'nin 01 Aralık 1979 tarihindeki "Bu kutsal ayda, İslamı korumak, tiranları ve parazitleri devirmek için kanlarınızı feda ediniz."¹⁶⁸ konuşmasını dikkate almak yeterli olacaktır. İran, devrimin ilk birkaç yılında rejim ihracı çabalarında bulunmuş fakat bunun İran'a çok fazla bir getirişi olmadığını görerek, İslam'ı yaymayı bir amaç olmaktan çıkarıp, belli politikalarını uygulama konusunda bir araç olarak kullanmaya başlamıştır.

1980'lerde ise İran'ın Irak'la savaşta olması ve Türk hükümetinin bu dönemde ekonomik alanda liberal politikalar takip ediyor olması, İran'ın da ticaret için güvenilir bir yola ihtiyaç duyması, o dönemde ideolojinin arka plana itilerek, ekonomik çıkarların ön plana alınmasını sağlamış ve İran'ın bir tehdit olarak algılanmasını geri plana itmiştir. Ancak 1990'lı yıllarda Türkiye'de radikal İslamın yükselişi, İran dış politikasında da radikal bazı unsurların ön plana çıkmaya başlamasıyla ideoloji iki ülke ilişkilerinde tekrar belirleyici bir hal almıştır. Hatta bu nedenle, 1997 yılında ikili ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.

İran dış politikasında ideoloji, kimi zaman yükselmekte kimi zaman ise etkisini kaybetmektedir. 2000'li yıllarda da İran dış politikasında ideoloji ağırlığına rağmen Türkiye-İran ilişkilerinde pragmatizm hakim olmuş ekonomik ve siyasi ilişkiler ön plana çıkmış ideoloji etkisini önemli ölçüde yitirmiştir. Buna rağmen Türkiye ile İran arasındaki ideolojik farklılığın yapısal bir hal aldığı göz ardı edilemez. Nitekim ideoloji (İslami söylem) İran siyasetinde ve dış politikasında Anayasası'nda da belirtildiği üzere belirleyici bir faktördür. İki ülke ilişkilerinde herhangi bir sorun ortaya çıkması durumunda ideoloji bu sorunların büyümesinde olumsuz etki sahibi olabilir.

3.1.5. Soğuk Savaş Sonrası Dönem

Soğuk Savaş sonrası dönemde önemli bir güç boşluğunun olduğu Orta Asya'da, Türkiye ve İran yeni ulusal çıkarları etrafında güç mücadelesine girişmişlerdir. Bu dönemde

¹⁶⁷ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınevi; s. 74

¹⁶⁸ Sander, Oral, Siyasi Tarih, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s. 554

Türkiye kendi dış politikasını çizmiş ve yeni kurulan devletlere "Türkiye Modelini" ortaya koyan ABD'nin de desteğini alarak bölgede etkinliğini artırmıştır.¹⁶⁹

İran ise ABD ve Türkiye'ye karşı RF'ye yakınlaşmış ve dış politikasını bölgede oluşan güç boşluğunu Türkiye ya da ABD tarafından doldurulmasını engelleme yönünde şekillendirmiştir. Türkiye'de temel problem İran'ın yayılmacı politikaları iken, İran Türkiye'yi Amerika tarafından yönlendirilen bir ülke olarak görmüştür. Bu yaklaşımlar iki ülkenin birbirlerine bakış açılarını etkilemiştir. 1990 sonrası dönemde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı güvenlik tehditlerinden biri olan PKK'ya İran desteği, Türkiye-İran ilişkileri olumsuz etkilemiştir.

1995'te imzalanan Rus-İran ekonomik ve askeri iş birliği İran'ın nükleer bir kapasiteye sahip olmayı isteyebileceği hakkında kaygıları ortaya koymuştur. Bu dönemde Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesi ve Türkiye'nin Irak'ın Kuzeyine müdahaleleri de İran'ın tepkisini çekmiştir. İran'ın bu tepkisi, 1997 yılında İKÖ'nün Tahran zirvesinde İranlı ve Arap temsilcilerin Türkiye'yi Irak'ın Kuzeyindeki operasyonlar ve İsrail ile iş birliği nedeniyle kınanmasına neden olmuştur. İran ile Türkiye arasında düzelme eğiliminde olan ilişkiler, 1999 yılında İran'daki öğrenci olaylarından dolayı İran muhafazakarlarının Türkiye'yi sorumlu tutmalarıyla tekrar gerilmiştir. Ancak iki ülke Dış İşleri Bakanları'nın 2000 yılında karşılıklı ziyaretlerinin ardından, Türk İran ilişkileri normalleşmiştir.¹⁷⁰

3.2. 2000'li Yıllarda Türkiye-İran İlişkilerini Etkileyen Başlıca Faktörler

Asırlardır devam eden iki ülke ilişkileri mücadele ve rekabetlerle doludur. 17 Mayıs 1639 tarihinde imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile iki komşu, aralarında süre giden savaşlara son vermek istemiştir. 1639 yılından bu yana iki ülke birkaç kez karşı karşıya gelse de Kasr-ı Şirin Antlaşması ile çizilen sınır değişime uğramamıştır. Ortak sınıra sahip olmaları nedeniyle iki ülke arasındaki rekabet sürekliliğini korumuştur. Ancak var olan rekabete rağmen farklı alanlarda iş birliği geliştirmeyi de başarmışlardır. Özellikle 2000'li yıllar itibarıyla ikili ilişkilerdeki olumlu hava büyük bir ivme kazanmıştır.

11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin küresel terörizme savaş açması sonucu Ortadoğu'da savaşlar, çatışmalar ve istikrarsızlıkların doğması; İran'ın ABD tarafından hedef ülke olarak görülmesi; İran'ın gizli nükleer çalışmalarının açığa çıkması; 2003 Irak Müdahalesi sonrasında Kürtlerin Irak ve bölge genelinde elde ettiği yeni kazanımlar sonucu artan talepleri; aynı dönemde Türkiye ile ABD arasındaki çıkarların farklılaşması sonucu

¹⁶⁹ Barkey H. J., The Silent Factor: Turkey's Role in the Gulf War. KARSH E. (ed), "The Iran-Iraq War: Impact and Implications", Macmillan, London 1989, s.65

¹⁷⁰ Dağı, İhsan, Ortadoğu'da İslam ve Siyaset, Boyut Kitapları, İstanbul, 2002, s. 119

Türkiye'nin İran ile ilişkileri bağlamında AB ile daha uyumlu politikalar izlemesi; Arap Baharı sonrasında bölge ülkelerinin genelinde yaşanan tedirginlik; İran'ın zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olması; Türkiye'de AKP'nin iktidara gelmesi ve yeni bir dış politika vizyonunun geliştirilmesi; Türkiye'de hızlı bir şekilde ekonominin büyümesi; Türkiye'de enerjiye olan ihtiyacın artması gibi genel olarak güvenlik ve ekonomi ile ilgili unsurlar 2000 sonrasında Türkiye-İran ilişkilerini şekillendiren unsurlar olarak kabul edilebilir.

2000'li yıllarda Türkiye-İran ilişkilerini etkileyen başlıca faktörleri sıralarken ilk sırada 2002 seçimlerinde AKP Hükümetinin başa gelmesi ile birlikte değişen dış politika söylemini ve bunun sonucunda Türkiye-İran ilişkilerinde bir normalleşme süreci içerisine girildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Aslında 2000'li yıllarda Türkiye-İran ilişkilerinde etnik sorunlardan kaynaklanan güvenlik problemleri önemli rol oynamaya devam etmiştir. Ancak bu dönemde Türkiye-İran ilişkilerinde özellikle ekonomik iş birliği alanlarının artması ikili ilişkiler üzerinde olumlu etkilerde bulunmuştur. Bu dönemde hızlı bir büyüme trendi yakalayan Türkiye için İran sahip olduğu doğalgaz nedeniyle önemli bir ülke haline gelmiştir. Enerji arzı konusunda büyük oranda dışa bağımlı olan Türkiye için komşu İran RF'ye alternatif bir enerji aktörü olarak rol oynamıştır.

Diğer taraftan ABD'nin 11 Eylül sonrası terörizme savaş ilan etmesi, İran'ı Şer Ekseni'nin bir parçası göstererek bu ülkeyi izole etme çabaları ve ABD'nin Irak müdahalesi Türkiye-İran ilişkilerini yakından etkileyen önemli faktörler olarak yer almıştır.¹⁷¹ Bununla birlikte 2000'li yılların başında tırmanmaya başlayan nükleer kriz nedeniyle ABD tarafından dışlanan İran'ın Türkiye yoluyla sağlayamayı hedeflediği ticari ilişkiler, Türkiye üzerinden Avrupa'ya enerji açılımında bulunma ideali de iki ülke ilişkileri üzerinde iyileştirici etkilerde bulunan diğer faktörler olarak öne çıkmıştır.

Türkiye-İran ilişkilerinde özellikle 1979 İslam Devrimi döneminden itibaren temel çatışma eksenlerinden birisi hiç kuşkusuz Türkiye ile İsrail arasındaki yakın ilişkiler olmuştur. Özellikle 1990'ların ikinci yarısında stratejik ve askeri ortaklık seviyesine ulaşan bu ilişkiler İran ile Türkiye'nin iyice uzaklaşması sonucunu doğurmuştur. Ancak özellikle 2000'li yılların başında bu tablonun ciddi bir değişime girdiği gözlenmiştir. İsrail ile Türkiye ilişkilerinde anılan dönem itibarıyla yaşanan durağanlık, Türkiye'nin en azından son 3 yıl öncesine kadar İran ve Suriye gibi bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur.

ABD'nin 2003 yılındaki Irak Müdahalesi ile Saddam rejiminin devrilmesi sonrasında Kürtlerin gittikçe güçlenerek ülkenin kuzeyinde özerk bir yapıya kavuşmaları, İran ve Türkiye

¹⁷¹ Olson, R., "Turkey-Iran Relations 1979-2004", Mazda Publishers, 2004 USA, s. 130.

tarafından tedirginlikle karşılanmıştır. Bu durum ülkelerinde ciddi oranda Kürt nüfusu barındıran İran ve Türkiye ilişkilerini yakınlaştıran bir başka etken olmuştur. Aynı gerekçe özellikle Suriye ile Türkiye arasında tarihinde benzerine rastlanmamış sıcak ilişkilerin 2004 ve 2005 yıllarının ilk dönemlerine damga vurmasına neden olmuştur. Bu bağlamda İran ile gözle görülür bir iyileşme olsa da Suriye'nin Türkiye'ye olan yaklaşımı çok daha sıcak olmuştur.

Anılan dönem için iki ülke ilişkilerini etkileyen ve son döneme kadar olan sıcak ilişkilerde bir anda soğuk rüzgarlar esmesine neden olan temel etken Arap Baharı rüzgarının son halkası olarak Suriye'de yaşanan iç savaş sonucunda gerilen Türkiye-Suriye ilişkileri olmuştur. Konunun çözümü ile ilgili belirsizlik devam etmektedir ve Suriye konusu İran ile Türkiye ilişkilerinin orta ve uzun vadede hangi yönde seyredeceği konusunda temel faktör haline gelmiştir.

Bununla birlikte, Türkiye-ABD ilişkilerinin iki ülke ilişkilerinde temel belirleyici faktörlerden birisi olduğunu söylemeye gerek bile duyulmamaktadır. Ancak aşağıda ayrıntısıyla maddeler halinde ele alınacak olan alt başlıkların hepsinde ABD politikalarının doğrudan/dolaylı etkisi olduğu için bu faktör ayrı bir başlık olarak ele alınmayacaktır.

3.2.1. Türkiye'nin Değişen Dış Politika Söylemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren genel olarak Türk Dış Politikasının iki temel özelliği ön plana çıkmaktadır: 1) Statükoculuk, 2) Batıcılık. Türk Dış Politikasının söz konusu iki özelliğinden birincisi olan statükoculuk, mevcut sınırları sürdürme ve kurulu dengeleri muhafaza etme olarak tanımlanmaktadır. Kısaca Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda kurulan düzenin muhafaza edilmesi ilk amaç olarak kendini göstermektedir. Türk Dış Politikasının ikinci özelliği olan Batıcılık ise bir coğrafi alanı ifade etmemekte, Batının ekonomisini, bilimini ve uygarlığını vurgulamaktadır.¹⁷² Türk Dış Politikasının söz konusu iki temel özelliği 2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesine kadar Türkiye'nin Orta Doğu politikasında diğer alanlara nazaran kendini daha çok hissettirmiştir.

Aslında 2002 öncesinde 11 Eylül 2001 tarihinde Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan terörist saldırılardan sonra ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasındaki söylem ve eylemi çoğu bölge ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de endişe yaratmış bu durum 2001'den sonra Türkiye'nin geleneksel bölge politikası olan "Orta Doğu sorunlarından uzak durma" yaklaşımıyla sorunlardan kurtulamayacağını anlamasına neden olan ilk gelişme olmuştur. Bundan sonra Türkiye bölge sorunlarına karışmayarak değil,

¹⁷² Oran, Baskın, "Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği", Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 46-53

sorunlara karşı çözüm önerileriyle ve barış yanlısı politikalarıyla riski azaltacağını düşünmeye başlamıştır.¹⁷³

2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesi ve Ahmet Davutoğlu'nun önce danışmanlık ardından bakanlık kanalıyla dış politikaya yön vermesi Türk dış politikasında yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu yeni dönem Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu" adlı kitabında çizdiği teorik çerçevede bir temel bulmuş ve Türkiye bir köprü olmanın ötesinde bir merkez ülke olarak tanımlanmıştır. Davutoğlu'na göre Türkiye köprü değil, merkez ülke olmalı ve değişen uluslararası sistemin yapısına uygun olarak dış politikada etkin ve dinamik bir vizyon benimsemelidir. Davutoğlu'na göre 90'lı yıllarda terör, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar sebebiyle Türkiye yeterince gücünü ortaya koyamamıştır. Ancak bugün geline nokta Türkiye yaşanan krizleri bir satranç oyununa benzeterek doğru taşları doğru zamanda oynayarak krizleri çözme eğilimi göstermektedir. Yaşanan krizler birden fazla olabilir, ancak bunların hepsi birbiriyle bağlantılıdır. Dolayısıyla biri için atılacak adım diğeri için çözüm getirebilir.¹⁷⁴ Davutoğlu söz konusu kitabında bu yaklaşımın temel ilkelerinin güvenlik ve özgürlük arasında denge, komşularla sıfır problem, komşu ülkelerle mevcudun daha ötesinde ilişkilerin geliştirilmesi, çok yönlü dış politika ve ritmik diplomasi olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵

Söz konusu yeni dış politik söylemde çok yönlü dış politika ve komşularla sıfır problem stratejileri esas alınmış ve Türkiye Batı'ya endeksli politikaları (AB üyeliği vb.) devam ettirmekle birlikte Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya gibi bölgelerde ekonomik ve siyasal girişimlerini hızlandırmaya başlamıştır. Özellikle Ortadoğu'ya yönelik politikalar Türk dış politikası konusunda çalışanlar arasında uzunca bir süre/halen Türkiye'nin yüzünü Batı'ya dönen bir ülke olmaktan uzaklaşıp Doğu'ya mı döndüğü konusunda "eksen kayması" eleştirilerine neden olmuştur. Özellikle Batılı analizlerin tümü, Türkiye'nin kendini yeniden konumlandığı ve Batı'dan uzaklaşarak ülkenin güneyine ve kuzeyine, özellikle Müslüman dünyasına doğru tarihi bir sapma gösterdiğine dair sonuç içermiştir.¹⁷⁶

¹⁷³ Şahin, Mehmet, "Anadolu Kaplanları Türkiye'yi Orta Doğu ve Afrika'da Etkili Kılıyor", http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201034_ANADOLU_K..pdf. (Son erişim tarihi: 19.03.2010)

¹⁷⁴ Davutoğlu, Ahmet; "Türkiye Merkez Ülke Olmalı", Radikal, 26.02.2004, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581> (Son erişim tarihi: 24.05.2013)

¹⁷⁵ Davutoğlu, Ahmet, "Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu", Küre Yayınları, 19. Basım, İstanbul, Kasım 2004, s. 555-563

¹⁷⁶ Konu ile ilgili Batı coğrafyasında yayınlanan dergi ve gazete makalelerinde, düşünce kuruluşu raporlarında yer alan bazı başlıklar: "Batı Türkiye'yi nasıl kaybetti?", "Türkiye Batı'yı terk ederse neler olur?", "Türkiye: Artık bir müttefik değil", "Türklerin Doğu'ya dönüşü", "Türkiye'nin İran ve İsrail'e kaygı verici yaklaşımı", "Yeni Türk lügati", "Türkiye'siz bir NATO", "Türkiye İran'ın dostu mu?", "Doğu'ya doğru bir İslami merkez", "Avrupa'da hayal kırıklığı: Türkiye Doğu'ya bakıyor", Türkiye ve Orta Doğu: Doğu'ya ve Güney'e

Gerçekten de Ortadoğu’da sahip olunan tarihsel, kültürel, sosyal ve ekonomik bağların harekete geçirildiği veya geçirilmeye çalışıldığı süreç 2002 seçimlerinin ardından yaşanan iktidar değişikliği ile hız kazanmıştır.¹⁷⁷ Bu yeni süreç Türkiye’nin bölgeye yönelik politikasının hem yapısında hem de söyleminde değişiklik meydana getirmiştir. Yapısal açıdan, Türkiye bölge sorunlarından uzak durarak değil, çözüm odaklı bir yaklaşım benimseyerek bölgede varlık göstermektedir. Bunun yanında Türkiye’nin Ortadoğu politikasının diplomatik dilinde de değişiklik olmuştur. İşbirliği, bütünleşme, gelişme, ortaklık gibi kavramlar ağırlık kazanmıştır. Bu yeni retorik/tarz sadece bu kavramlarla sınırlı kalmamakta “güvenlik üreten” ülke, “stratejik derinlik” gibi diğer kavramlarla geliştirilmekte ve bu kavramlar çerçevesinde uygulamaya dönük yeni politikalara dönüşmektedir.¹⁷⁸

Bu kavramlar etrafında şekillenen yeni Türk dış politikası ile birlikte Türkiye’ye yönelik ön yargılar belli ölçüde kırılmış ve bölgedeki geleneksel ilişkiler belli ölçüde değişime uğramıştır. Türkiye, artık bölgede dikkate alınan bir devlettir. Kriz durumlarında Türkiye’nin ara buluculuğu aranmakta ve Türkiye’nin katkısıyla çözümler üretilmektedir. Birbirlerine düşman olan devletler Türkiye’nin gözetiminde bir araya gelmektedirler.¹⁷⁹

Bu bağlamda bölge ülkelerinde yapılan araştırmalarda ve medyada yer alan Türkiye ile ilgili haberler takip edildiğinde Türkiye’nin değişen politikalarının bölgede fark edildiği ortaya çıkmaktadır. Özellikle “one minute” diyerek Dünya Ekonomik Forumunu terk ettikten sonra tüm Arap Dünyası’nda Başbakan Erdoğan’ın posterlerinin asılması ve destek mesajlarının gelmesi Türkiye’nin bölgede sürmekte olan sorunlarda üstlendiği arabuluculuk rolü ve Arap dünyasında daha aktif bir rol oynamasına yönelik desteğin bölge ülkelerinde oldukça yüksek olduğunu gösteren önemli bir kanıt olmuştur.

Türkiye yeni Orta Doğu politikasını uygulamaya koyarken ABD/Batı’nın tepkilerini de göze alarak en azından son 3 yıl öncesine kadar hem İran’ın hem de Suriye’nin yanında yer almıştır. Gerçekten de özellikle Suriye ile normalleşen ilişkiler sonucunda Suriye Türkiye’nin Orta Doğu’ya açılan kapısı konumuna gelmiştir. Bunun yanında Türkiye, önemli Orta Doğu sorunlarında yapıcı rol oynamıştır. Örneğin; -İsrail-Suriye arasındaki barış görüşmelerinde arabuluculuk yapması, -Filistinli gruplar(El Fetih-HAMAS) arasındaki gerginliği azaltma çabaları, -Irak’taki Sünni grupların seçime/siyasal sisteme katılmasını sağlama çabaları, -İran konusunda diplomasiye ağırlık veren duruşu, -Suriye’yi uluslararası ve bölgesel sisteme katması, -Başta enerji olmak üzere birçok alanda iş birliği ortamı hazırlaması, -Lübnan’da

bakmak.”Çandar, Cengiz, “Türk Dış Politikasında “Eksen” Tartışmaları: Çok Kutuplu Dünya İçin Yeni Bir Vizyon”, SETA Analiz, Sayı: 16, Ocak 2010, s. 4

¹⁷⁷ Uslu, Nasuh, “Türkiye’nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı”, Bilig, Sayı 52, Kış / 2010, s. 148

¹⁷⁸ Şahin, Mehmet, “Türkiye’nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim”, Akademik ORTA DOĞU, Cilt: 4, Sayı: 2, 2010, s. 14

¹⁷⁹ Uslu, Nasuh, a.g.ç.,s.174

Cumhurbaşkanlığı sorununun çözümüne aktif katkı sağlama çabası, -Irak-Suriye gerginliğini yatıştırma yönünde çalışması, -Bölgeyle geliştirilen ekonomik ilişki, -Afganistan-Pakistan arasındaki sorunların çözümüne katkı. Tüm bu çabalar neticesinde Türkiye'ye Arap Birliği Örgütü ve Afrika Birliği'nin gözlemci statüsü verilmiştir. Aynı zamanda İslam Konferansı Örgütü Genel Sekreterliğine bir Türkün seçilmesi, son yıllarda bölgeye yönelik yürütülen politikanın bir sonucudur. Bunların yanında Orta Doğu ve Afrika devletlerinin de desteği ile Türkiye BMGK'nin geçici üyesi olmuştur.¹⁸⁰

Bu yaklaşım çerçevesinde 1979 İslam Devrimi'nden bu yana zaman zaman gergin seyreden Türkiye-İran ilişkileri yakınlaşma süreci içine girmiş ve bu yakınlaşma iki ülke arasındaki ticari ilişkilere de yansımıştır. Ticari ilişkilerde enerji boyutunun ön plana çıktığı görülmektedir. Türkiye İran ile uluslararası toplum arasında yaşanan krizlere de çözüm üretme yönünde politikalar geliştirmeye başlamıştır. ABD ve İsrail tarafından uluslararası ve bölgesel güvenliğe tehdit olarak nitelendirilen İran ile, ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olarak tanımlanabilecek olan Türkiye'nin yakınlaşması “neden” sorusunu gündeme taşımış ve uzun süre Türk dış politikasında eksen kayması olup olmadığı tartışılmıştır.

ABD'nin ulusal çıkar ve yararları çerçevesinde hedef ülkelerin tehdit yeteneği kazanmadan vurulmasını öngören “önleyici vuruş stratejisi” geliştirilmiştir. Afganistan ve Irak'ta bu strateji uygulanmıştır. Bu işgallerin ardından gelinen noktada gündemde olan ülke ise İran olmuştur. ABD İran'ı “şer eksenli” ülkeleri arasında gösterirken İran ise ABD'yi büyük şeytan olarak nitelendirmektedir. İsrail de ABD'nin stratejik ortağı olarak bilindiği için İran'ın hedefi haline gelmiştir.

Türkiye, hem ABD'nin bölgedeki müttefiki hem de İran'ın komşusu olması nedeniyle bu gelişmelerden en fazla etkilenen ülkelerin başında gelmiştir. Ancak Türkiye, dış politika alanında sahip olduğu yeni vizyonla İran kaynaklı küresel ve bölgesel ölçekte ortaya çıkan krizlerden minimum düzeyde etkilenmek için çaba sarf etmiştir. “Komşularla sıfır problem”i temel ilke olarak kabul eden yeni dış politika anlayışı çerçevesinde Türkiye, İran ile yakınlaşma süreci içine girmiş bu çerçevede son dönemde Türkiye-İran ilişkilerinde artan bir yakınlaşma gözlenmiştir.

İran, bölgede imparatorluk geleneğine sahip ülkelerden birisidir. Bu tarihsel miras nedeniyle Orta Asya, Güney Asya, Kafkasya ve Orta Doğu'da İran kültürü ve dilinin önemli bir etkisi vardır. Diğer taraftan, jeopolitik konumu itibarıyla İran adeta "merkez" bir ülkedir. Günümüzde de 70 milyondan fazla nüfusa sahip olan İran yönetimi bu tarihsel mirasa ve jeopolitik konuma dayanarak bölgede uzun yıllar boyunca lider olma vasfını kendinde görmüştür/görmektedir. Türkiye'de yeni dış politika söyleminde kendisini “merkez” ülke

¹⁸⁰ Şahin, Mehmet, a.g.ç., s. 17

olarak konumlandırmıştır. Buna ek olarak Türkiye'nin son dönemlerde Orta Doğu'da aktif bir politika izlemesi ve Körfez ülkeleri ile iyi ilişkiler kurması Türkiye ve İran'ı günümüzdeki olumlu havaya rağmen dolaylı olarak karşı karşıya getirmektedir. Aslında bu durumun ilişkilerdeki rekabeti ve gerginliği artırması beklenir.

Ancak her iki ülkenin de ulusal çıkarları bu yakınlaşmayı bir bakıma zorunlu kılmıştır. İran, nükleer programı sebebiyle BMGK'da kabul edilen ambargo kararlarının ekonomisine getirdiği ağır yükü ve ABD'nin uluslararası toplumdan tecrit etme girişimlerini aşmak için Türkiye'ye önem vermektedir. Öte yandan Türkiye, büyüyen ekonomisine yeni pazarlar bulma, enerji güvenliğini sağlama, PKK'nın bölgede hareket alanını daraltma hedefleri doğrultusunda İran ile ilişkilerine önem vermektedir.

Son dönemlerde ilişkilerde bahsi edilen yakınlaşma havası Arap baharının Suriye'ye tesir etmesi ile tersine esmeye başlamıştır. İran'ın bölgedeki tek müttefiki olan Suriye rejiminin halkına karşı şiddet kullandığı gerekçesiyle Türkiye tarafından eleştirilmesi iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Bu çerçevede güvenlik ve ekonomi 2002 sonrası Türkiye-İran ilişkilerini belirleyen iki temel unsur olmakla beraber Suriye sebebiyle güvenlik unsurunun ön plana çıktığı gözlenmektedir.

3.2.2. ABD'nin 2003 Irak Müdahalesi ve Türkiye-Irak İlişkileri

Türkiye-İran ilişkileri güvenlik perspektifinden bağımsız olarak değerlendirilemez. Zira güvenlik kaygıları, uzun yıllar boyunca her iki ülkenin dış politikalarının belirlenmesinde başat rol oynamıştır. Güvenlikçi bakış açısı uzunca bir süre Türkiye'nin Orta Doğu politikasının belirlenmesinde en etkili faktör olurken, devrim sonrası İran'ın dış politikasında güvenlik kaygıları daha da artmıştır; zira yeni rejimin güvenliği iktidarı ele geçiren devrimci güçlerin en büyük önceliği haline gelmiştir.

Bölgesel güvenlik kaygılarının iki ülke ilişkileri üzerinde de belirleyici bir etkisi vardır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Kafkasya ve Orta Asya'da yeni cumhuriyetlerin ortaya çıkması ve Körfez Savaşı (1991) nedeniyle Irak hükümetinin Irak'ın kuzeyi üzerindeki hakimiyetini kaybetmesi 2000'li yıllara kadarki en büyük bölgesel güvenlik kaygıları olmuştur. Ancak 2003 yılında ABD'nin Irak Müdahalesi iki ülke içinde temel ortak güvenlik sorunu haline gelmiştir. Zira Irak'ın parçalanması ve Irak'ın Kuzeyi'nde bağımsız bir Kürt Devleti'nin ortaya çıkması ihtimali her iki ülkeyi de rahatsız etmiştir.

İran'da Kürtler yoğun olarak, ülkenin batı ve kuzeybatısında Azerilerin aksine daha dağlık bir bölgede yaşamakta ve nüfusun yaklaşık % 8-10'unu oluşturmaktadır. Tarih boyunca İran'da merkezi yönetimin otoritesinin zayıfladığı dönemlerde Kürtlerin özerklik

talepleri ve bağımsızlık hareketleri güçlenmiştir. Bu bağlamda İran'da çok sayıda Kürt isyanı olmuştur. Hatta İran'ın İngiliz ve SSCB işgali altına girdiği II. Dünya Savaşı'nın sonlarında Mahabad'da Sovyetlerin desteği ile ilk Kürt devletini kurmuştu.

Sovyet RF'nin desteği ile İran'da, 22 Ocak 1946'da Mahabad'da kurulan Kürt Cumhuriyeti 20'nci yüzyılın tek bağımsız Kürt devleti olmuştur. Bundan dolayı bu bölge Kürt hareketleri arasında farklı bir saygınlık uyandırmaktadır. Mahabad Cumhuriyeti RF'nin petrol konusunda aldığı garantiler karşılığında İran'dan geri çekilmesinin ardından kuruluşundan 11 ay sonra, 1946 Aralık ayında Şah tarafından yıkılmıştır. Devlet Başkanlığını Gazi Muhammedin'in, Savunma Bakanlığını Mesut Barzani'nin babası Molla Mustafa Barzani'nin yaptığı Mahabad Devletinin yıkılması ile birlikte Gazi Muhammed idam edilmiş, Mustafa Barzani çatışmalardan sağ kurtularak Sovyetler Birliğine yerleşmiştir.

İran'da yaşayan Kürtler, 11 ay süren Mahabad Devleti girişiminden sonra, İran İslam devrimiyle birlikte devrimin yarattığı kaostan da yararlanarak siyasal taleplerini gerçekleştirmek amacıyla ayaklanmışlardır. Otonomi tavizi koparmak ümidiyle destekledikleri İran Devrimi sonrasında İran Kürtleri 1979 Mart ayında Humeyni'ye başvurmuş ve özerklik taleplerinin kabul edilmesini istemişlerdir. Ancak dine dayalı bir politika izleyen merkezîyetçi Humeyni rejimi, etnik milliyetçiliğe dayalı bölünmelere şiddetle karşı çıkmıştır. İKDP Genel Sekreteri Dr. Abdul Rahman Kasımlı'nın "İran'a demokrasi, Kürdistan otonomi", sloganı Tahran'da tepki ile karşılaşınca, 1979 yılı sonlarından itibaren Mahabad, Sanandaj, Baneh ve Marivan gibi Sünni Kürt yerleşim bölgelerinde Humeyni rejimine karşı geniş çaplı bir isyan başlamıştır. İran Kürtlerinin isyanı neticesinde yer yer çatışmalar olmuştur. Çatışmalar temposunu artırarak 1979 Eylül'üne kadar devam etmiştir. İran orduları şiddetli çatışmalardan sonra 04 Eylül 1979'da Mahabad'a girmiş ve bunun sonucunda isyancılar dağılmaya başlamışlardır.¹⁸¹

Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılması sonrasında oluşan dünya düzeni, İran'ın politikalarında PKK'yı önemli bir noktaya yükseltmiştir. Özellikle Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ile ülkesindeki Azerilerin bundan etkileneceği ve Türkiye'den yardım alabileceği hesaplarını yapan İran, PKK'nın Van'ın kuzeyi, Ağrı ve Kars sınırları boyunca hareketlerini destekleyerek, Türkiye-Azerbaycan bağlantısını kesmeyi amaçlamıştır.¹⁸²

1980'lerde PKK'nın etkinliğini artırmaya başlamasıyla birlikte Türkiye, Irak ile 1984 yılının Ağustos ayında Türk askerilerinin Irak toprakları içinde teröristleri "sıcak takibine" izin veren bir anlaşma imzalamıştır. İranlı yetkililer Türkiye'yi kendilerinden uzaklaştırmak

¹⁸¹ Özcan, Nihat Ali, "İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Manivela: PKK-KONGRA/GEL", Avrasya Dosyası, Cilt: 5, Sayı: 3, Sonbahar 1999, s. 326 -327

¹⁸² Özcan, N., a.g.m., s. 338

istemedekileri için 28 Kasım 1984'te, iki ülkenin de kendi topraklarında diğerinin güvenliğine tehdit oluşturacak faaliyetlerin izin verilmemesine dair bir anlaşma imzalamışlardır.

Bu anlaşmaya rağmen PKK'nın, Türkiye, İran ve Irak arasındaki ortak sınırı faaliyetleri için kullanmaya devam etmiş ve Türkiye, İran'ı PKK'lı teröristleri barındırmak ve lojistik destek vermekle itham etmeye devam ederken İran'da Türkiye'yi muhalif güç olan "Halkın Mücahitleri Örgütü"ne destek verdiği yönünde eleştirmiştir.¹⁸³ Hatta Türkiye'nin teröristlere karşı mücadele ederken zaman zaman sınırı ihlal ettiği iddiaları ve Türkiye'nin operasyonları sırasında sınır köylerindeki bazı İranlıların da zarar görmesi, iki ülke arasında ciddi krizlere sebep olmuştur. Bu dönemde Irak'ın kuzeyinde Kürt Devlet oluşumu ve PKK denklemi arasında kalan Türkiye, denge politikası olarak Mesut Barzani'nin lider olduğu Kürdistan Demokratik Partisi'ni (KDP) desteklerken, İran ise Celal Talabani'nin lider olduğu Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) desteklemiştir.¹⁸⁴

Nihayet Eylül 1992'de Tahran'da Türkiye-İran Güvenlik ve İşbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde iki ülke İçişleri bakanlıkları müsteşarlarından müteşekkil "Türkiye-İran Yüksek Güvenlik Komisyonu", müsteşar yardımcılarından oluşan "Ortak Güvenlik Komitesi" ve sınır bölgelerinde görev yapan diğer güvenlik görevlilerinden müteşekkil "Güvenlik Alt Komiteleri" kurulmuştur. Bu anlaşma ile iki ülke arasında terörizme karşı iş birliği ve sınır güvenliğine ilişkin sorunlarda ortak araştırma komiteleri kurulmasını sağlayan mekanizmalar geliştirilmiş oldu. Bu yapı hâlâ çalışmaktadır. 1992'den sonra, Türkiye ve İran güvenlik komisyonlarının toplantılarının ardından bir dizi güvenlik protokolü imzalanmıştır.

Bu iş birliği çalışmalarına rağmen Türk karar vericilerinin İran'ın PKK'yı desteklediğine dair iddiaları sona ermemiştir. Hatta, 1999 yılında bu iddialar başbakan düzeyine çıkmış, Türkiye Başbakanı İran'ı, uzun süre PKK'lıları kendi topraklarında barındıran ve terör örgütü ile organik ilişkileri olan Suriye'nin yerini almakla suçlamıştır.

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye gerçekleştirilen terör saldırılarının hemen sonrasında ABD, küresel terörizme savaş açtığını duyurmuş ve ilk olarak Afganistan'daki Taliban yönetimine karşı savaş başlatılarak Taliban rejimi sona erdirilmiştir. ABD'nin teröre karşı başlattığı savaşta Irak bir sonraki hedef olarak belirlenmiştir. Dönemin ABD Başkanı Bush tarafından 29 Ocak 2002 tarihli konuşmasında İran ve Kuzey Kore'nin yanında 'şer eksenî' ülkeleri arasında sayılan Irak'a askeri müdahale için hazırlıklar başlatılmıştır.

ABD, Irak'a saldırı ve işgal kararını vermesinin ardından Türkiye topraklarını kullanarak Irak'a saldırmak için izin istemiştir. "Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nın yabancı

¹⁸³ Olson, Robert, Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik, (Çev: Kezban Acar), Babil Yayıncılık, Ankara, 2005, s.13

¹⁸⁴ Olson, a.g.e., s. 14

ülkelere gönderilmesi, yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının 6 ay süreyle Türkiye’de bulunmasına izin verilmesine ilişkin Başbakanlık Tezkeresi” isimli 1 Mart Tezkeresi, TBMM tarafından reddedilmiştir. Türkiye’nin Soğuk Savaş döneminden bu yana müttefiki olduğu ABD’nin talebini reddetmesi Türkiye-ABD ilişkilerinin gerilmesine ve tüm gözlerin Türkiye’ye çevrilmesine neden olmuştur. ABD, Türkiye’nin desteğinden yoksun bir şekilde Irak’a askeri müdahalede bulunmuştur. Ancak bu müdahale ile Irak etnik ve dini açıdan bölünme noktasına kadar gelmiştir. Irak işgali ile bölgede Kürt milliyetçiliği tetiklenmiştir.

Irak’ın işgali sonrası ortaya çıkan tablo Türkiye, Suriye ve İran devletlerinin güvenliklerini birbirlerine bağımlı hale getirmiştir. Her bir aktörün güvenliği diğerleri için de önemli hale gelmiştir. Toprakları içinde Kürt nüfus barındıran bu ülkelerin, Irak’ta ortaya çıkan Kürt otonomisine karşı dayanışma içine girmeye ve Irak’ın toprak bütünlüğüne vurgu yapmaya sevk etmiştir.¹⁸⁵ Savaş sonrası Irak’ta ortaya çıkan etnik ve dini temelli çatışmalar, ekonomik çöküntüler, devlet yapısının ortadan kalkması en çok Irak’ın sınır komşusu olan Türkiye ve İran’ı etkilemiştir.

Kuzey Irak’ta Kürt milliyetçiliğinin artması sonucu bölgede bağımsız bir Kürt devletinin kurulması ihtimali, Türkiye’nin, 1979 İslam Devrimi ve Soğuk Savaş sonrasında ciddi gerginlikler yaşadığı İran ile yakınlaşmasını sağlayan bir unsur olmuştur. Bilindiği üzere, Türkiye’nin resmi politikası Irak’ın toprak bütünlüğünün korunması ve kuzeyinde bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasının önlenmesi olmuştur. Ancak 2003 Irak Savaşı sonrası Kürtlerin bağımsızlık çabaları artmıştır. Bu durum İran ve Türkiye’nin güvenlik endişesi duymalarına yol açmıştır. Bu çerçevede iki ülke arasında güvenlik alanında iş birliği sağlanmıştır. Temmuz 2004’te İran PKK’yı terör örgütü olarak kabul ederken Türkiye de İran karşıtı Halkın Mücahitleri Örgütü’nü terör listesine almıştır. İran ve Türkiye PKK ve PKK’nın İran’da faaliyet gösteren kolu PJAK (Kürdistan Özgür Yasam Partisi - Free Life Party of Kurdistan) terörü ile mücadelede iş birliğine girmiştir.¹⁸⁶

İran’ı PKK konusunda Türkiye ile iş birliğine mecbur bırakan nedenler aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

- ABD’nin Irak’a müdahalesinden sonra İran’ın baş düşmanı ve "büyük şeytanı" ABD, Irak’a yerleşmiş ve Irak’ın Kuzeyinde meydana gelen bir Kürt oluşumuna göz yummuştur. Bu oluşum İran’ın bölgedeki diğer düşmanı İsrail tarafından da desteklenmiştir. ABD ve bölgedeki en sadık müttefiki İsrail’in bölgedeki çıkarlarını korumak maksadıyla İran’a karşı

¹⁸⁵ Özpek, Burak Bilgehan; “En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu”, Ortadoğu Etütleri, Cilt 3, No 2, Ocak 2012, s. 192-195

¹⁸⁶ Karacasulu, Nilüfer; “Türk Dış Politikasında İran”, Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyum Tebliğleri : Yeni Dönemde Türk Dış Politikası, Ed. Osman B. Dinçer ve öte., Ankara, USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu), Şubat 2010, s. 207

Kürtleri ve bu Kürtlerin içinde de PKK'yı kendisine karşı kullanabileceği endişesi daha dikkatli düşünmeye itmiştir.

- PKK sorunuyla 1984'ten beri uğraşan Türkiye'nin her zaman yanında olduğunu beyan eden ABD tarafından terör örgütü olarak ilan edilen oluşuma karşı herhangi bir aktif önlem alınmamıştır. PKK'nın da gelişen süreçte ABD yanlısı bir politika izlemesi ve PKK'nın İran'a karşı uygulanacak bir politikada kullanılabilme ihtimali, İran'ı tedirgin etmiştir.

- İran'da yükselen etnik milliyetçilik faaliyetleri İran'ın PKK konusundaki görüşlerini değiştirmesine sebep diğer bir etkidir. İran'da bulunan etnik unsurlar İran'ın en büyük düşmanları olan ABD ve İsrail'in ilgisini çekmektedir. İran'da bulunan etnik milliyetçilik üzerinde Türkiye'nin İran aleyhine olabilecek faaliyetleri İran'ı, yıllarca Türkiye'ye karşı desteklediği PKK yanlısı politika izleme çabasıdan vazgeçirmiştir.

- PKK yıllardır İran desteğinde faaliyet gösteren ve İran'ın güvenlik desteği altında güç kazanan bir örgüt statüsündeydi. Ancak özellikle 2003'ten sonra PKK'nın ABD'ye yaklaşması ve İsrail ile ABD'nin Irak'ın Kuzeyindeki Kürt bölgesinde yapmış oldukları faaliyetler, İran'ın PKK konusundaki görüşlerini değiştirmesine sebep olmuştur. İran'ı PKK'ya karşı mücadeleye iten en önemli hususlardan bir diğeri PKK'nın İran içinde PJAK adında bir örgüt kurmuş olmasıdır.

- İran ABD ile yaşadığı gerginlik ve ilişkilerin geleceğinin belirsizliği karşısında Türkiye'yi kendisine karşı düzenlenebilecek faaliyetlerden uzak tutmak istediği için iş birliği yolunu seçmiştir.

Özellikle İran'ın PKK terörü konusunda tutumundaki bu değişim iki ülke arasındaki güvenlik iş birliğinin gelişmesine katkı bulunduğu kadar her alanda olumlu etkilerini göstermiştir. Bu yaklaşmanın iki ülke arasında ekonomik ve siyasi alanda birçok iş birliğinin önünü açtığını söylemek mümkündür.

2003 yılındaki İkinci Körfez Savaşından itibaren basında, ABD ve İsrail'in Irak'ın kuzeyinde Kürt grupları eğittikleri bilgileri yer almaktadır. Kurulacak veya bağımsızlığını kazanacak olası bir Kürt devleti ile bölgenin "Balkanlaştırılması"nın hedeflendiği düşünülmektedir. Kürt Devleti kurulduğunda Iraktaki diğer etnik unsurlar da kendi devletlerini kurmak isteyecek ve bu durum bölgeyi kaosa sürükleyecektir. Bu siyasetin öncelikli hedefinin bünyesinde Kürt nüfus barındıran Suriye, İran ve Türkiye olduğu öngörülmektedir. Irak'ın Kuzeyi, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz bölgesinde stratejik öneme haiz bir alandır, Fars, Turan ve Arap kültürlerinin kesişim noktası olduğu kadar Doğu Akdeniz, İran ve Orta Asya'ya bağlantı yoludur. Bu yüzden bölgede, en azından güvenlik endişeleri ile ABD ve İsrail'in etkisinde bir aktör oluşturulması Türkiye'nin olduğu kadar İran ve Suriye'nin

de ulusal çıkarlarına ters bir durum arz etmektedir. Kuveyt ve Bahreyn gibi küçük devletlerin kurularak denetim altında tutulmaları ve bu gibi devletler yoluyla bölge siyasetinde etki sahibi olunması, ABD ve İngiltere'nin geleneksel global stratejilerini oluşturmaktadır.¹⁸⁷

Günümüzde, İran Irak'ın iç ve dış politikası üzerinde tarihte hiç olmadığı kadar yönlendirici bir konum elde etmiştir. İran'ın Irak politikasına baktığımızda hem zayıf bir Irak istemekte olduğunu hem de Şiiilerin yönetimdeki etkinliğini artırmalarına destek verdiğini görürüz. İran Irak yönetiminde Şii Maliki yönetiminin olmasından memnuniyet duymakta Şii Arapların kendi kontrolünden çıkmasını istememektedir. Bu yüzden tüm Şii Arap gruplarla ilişkisini sürdürmekte ve Şii gruplar arasındaki sorunların çözümünde gerektiğinde hakem rolü oynamakta, gerektiğinde ise bu grupları birbirine karşı kullanmaktadır.

Bu bağlamda düşünüldüğünde İran Irak'ta kendisine yakın bir rejimin ülkede etkin olmasını desteklemekte ancak söz konusu Şii grubun kontrol dışına çıkmasını engellemek için de diğer Şii gruplarıyla ilişkisini sürdürmektedir. Dolayısıyla hem federal hem de merkezi yapı arasında gidip gelen bir politikaya sahiptir. Dolayısıyla İran'ın Irak politikası iki yönlüdür. Bir yandan Şiiilerin Irak'ın ekonomik, siyasi, güvenlik ve idari yapısı üzerindeki belirleyici konumlarını sürdürmelerini sağlamak, diğer yandan kendi varlığını tehdit edebilecek bir Şii devletinin ortaya çıkmasını engellemek için Şiiileri politik olarak kendi içinde parçalı bir yapıda kalmasına sessizce ancak gerektiğinde doğrudan müdahale ederek katkıda bulunmuştur.

İran, Irak'taki tüm gruplarla ilişki kurmak ve onların politikalarını yönlendirmek gibi bir dış politika izlemektedir. Erbil'de Konsolosluk açan İran aynı zamanda hemen hemen tüm Şii gruplara gerektiğinde askeri ve politik destek sağlamaktadır. Mevcut Maliki hükümetine politik alanda destek veren İran rejimi her yıl milyonlarca İranlının Irak'ta bulunan kutsal yerleri ziyaret etmesini desteklemektedir. Irak'la iyi ilişkilerin tesisi İran'ın bölgedeki diğer Arap ülkeleri üzerinde de etkin bir güç olma politikasını destekleyecektir.

İran Kürtlerle politik ilişki kurmasına karşın, ABD'nin Irak'taki tüm askerlerini çekmesinin ardından yaşanacak olası bir Kürt-Şii Arap çatışmasında nasıl bir strateji izleyeceği henüz netlik kazanmış değildir. Ancak, Kürtlerin topraklarını genişletme politikaları karşısında Şiiileri destekleyeceğini öngörebiliriz.

İran ile Irak arasındaki ticaret hacmi de 2013 yılı itibariyle 10.7 milyar dolara ulaşmış 2013 yılı sonunda 12 milyar dolara yaklaşması beklenmektedir. İran sadece Irak merkezi hükümeti ile değil Bölgesel Kürt Yönetimi ile de ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. 25 Temmuz 2011'de İran, Irak ve Suriye arasında imzalanan doğalgaz boru hattına ilişkin

¹⁸⁷ Nazemroaya, Mahdi Darius, "The March to War: Naval build-up in the Persian Gulf and the Eastern Mediterranean", Global Research, October 1, 2006, www.globalresearch.com/2369middleeast/, (Son erişim tarihi: 24.12.2009)

çalışmalar da Kasım 2012’de İran tarafından başlatılmıştır. Yaklaşık 1500 km olarak hesap edilen doğalgaz boru hattının İran tarafında kalan ve Asaluye’den çıkacak olan 225 km’lik kısmının tamamlanmak üzere olduğu ve Irak’a ilk doğalgaz sevkiyatının 2013’ün yaz aylarında yapılacağı açıklanmıştır. Boru hattının tamamlanması mevcut şartlar altında zor olsa bile hem İran-Irak yakınlaşması hem de İran’ın ambargoyu aşabilmek adına pazar ve sevkiyat yollarını çeşitlendirmesi açısından önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. İran üzerindeki baskı ve Suriye meselesinin bu haliyle devam edeceği öngörüldüğünde İran-Irak yakınlaşması artacak gibi gözüküyor. Zira İran’ın Suriye politikasında Irak önemli bir aktör ve köprü vazifesi görüyor. Ayrıca Irak, ticari açıdan İran’ın dışa açılması için bir geçiş noktası da olabilir.¹⁸⁸

Türkiye, 2003 müdahalesi sonrası dönemde Irak’ın toprak bütünlüğünün ve merkezi yapısının korunması politikalarını yürütmüştür. Ancak, özellikle Maliki’nin 2008 yılı sonrasında daha da güçlenerek merkezi yapı üzerinde Şiiilerin baskın konuma gelmeleri Türkiye’nin hem Irak’ın bütünüyle hem de bölgenin diğer ülkeleriyle ilişkilerini zora sokmuştur. ABD’nin Irak’tan çekilmeye karar verdiğini açıklaması ile birlikte Sünni Arap ülkelerindeki endişe ve kaygılar daha da artmıştır. Bu kaygılar Türkiye’nin Irak’ta daha aktif bir tutum takınması konusundaki girişimlere yansımıştır. Zira Irak’ın bölgede İran’la birlikte hareket eden bir ülke olması Türkiye’nin çıkarına değildir.

İran rejimi bugüne kadar bölgedeki Türkiye etkisini azaltmak için gerektiğinde Ermeniler ile iş birliği yapmıştır. Dolayısıyla Irak’ı denetimi altına alan bir İran’ın bölgede Türkiye’nin çıkarlarını sınırlandırma yönünde adımlar atma atacağını söylemek yanlış olmaz. İran’ı bölgede hem askeri ve ekonomik olarak hem de İran’ın Irak üzerindeki etkisini dengeleme anlamında tek güç Türkiye’dir.

Bu nedenle Türkiye ile bölge ülkeleri arasında gelişen ilişkiler hem İran hem de Irak’taki Şii iktidarı rahatsız etmektedir. Bu yüzden Türkiye’nin Irak’taki Sünni Araplarla görüşmelerine sert tepki verilmektedir. Özellikle 9 Eylül 2012’de Irak’ın Sünni Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık El-Haşimi’ye yönelik terör suçu nedeniyle açılan davalar ve gıyabında verilen idam cezalarından¹⁸⁹ sonra Haşimi’nin Ankara’ya sığınması sonrası Irak hükümeti ile Ankara arasında uzun süreli bir gerilim yaşanmıştır. Maliki Türkiye’nin tutumunu kendi iktidarını tüm Irak geneline yaymasına engel olarak gördüğü için ilişkiler uzun bir süre normal seyrine girememiştir.

¹⁸⁸ Duman, Bilgay, “İran-Irak İlişkileri Nereye Gidiyor?”, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4445>, (Son erişim tarihi: 10.06.2013)

¹⁸⁹ “Haşimi Hakkında İdam Kararı Verildi”, http://www.radikal.com.tr/dunya/hasimi_hakkinda_idam_karari_verildi-1099742, (Son erişim tarihi: 10.06.2013)

Irak hükümetinin politikalarındaki amaç Türkiye'nin Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecindeki etkisini sınırlandırmak ve Sünnilerin siyasal sistemdeki konumlarını güçlendirme girişimlerine karşı çıkmaktır. Türkiye'nin sınırlandırılması İran ve İran'la birlikte hareket etmek isteyen Şii Arapların çıkarına olacak bir gelişmedir. Türkiye bir yandan özellikle Kürtlerin bağımsız devlet kurma amaçlarının engellenmesi başta olmak üzere Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını diğer yandan ise Irak'ın bir Şii Devleti haline dönüşmesini engellemek amaçlı politikalar üretmeye çalışmaktadır.

Türkiye-Irak ilişkilerinde ticaret rakamları son yıllarda rekor kırarken rakamlar aslında Türkiye'nin gittikçe Kuzey Irak merkezli bir ekonomik ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. 2012 yılının Ekim ayı itibarıyla Türkiye'nin Irak'a ihracatı 8.716.585 dolar iken Irak'tan yapılan ithalat yaklaşık 129 milyon dolar olarak görünmektedir. Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalar Türkiye'nin asıl ticaretinin Kürt Bölgesel Yönetimi ile olduğunu göstermektedir.¹⁹⁰ Türkiye'nin Irak'ın geri kalanında beklenen ekonomik atılımı yapamaması büyük oranda Başbakan Maliki'nin engellemelerinden kaynaklanmaktadır.

İki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesinin en önemli nedenlerinden birisi de Ankara ve Bağdat'ın Suriye konusunda açıkça farklı ve hatta zıt politikalar izlemesidir. Türkiye, Beşar Esad Yönetimi'nin baskıcı ve halkını katleden politikalarına karşı muhalefetin yanında yer alırken Maliki hükümeti Esad Yönetimi'ne destek vermektedir. Hatta İran'ın Suriye'ye yardım için açıkça Irak'ı kullandığı ileri sürülmektedir. Irak'taki bazı Şii milislerin Esad güçlerinin yanında Sünni aşiretlerin ise muhaliflerin yanında olduğu pek çok kişi tarafından bilinen ama açıklanmayan bir olgudur. Suriye'deki çatışmaların artması tüm bölgeyi gererken, Ankara-Bağdat ilişkilerinin bundan uzak kalması mümkün görünmemektedir. Dahası, Suriye'de yaşanabilecek ani bir kırılma ve çöküş aşamasında iki ülkenin karşı pozisyonlar takınması ilişkileri daha da kötüleştirecektir.¹⁹¹

Sonuç olarak Irak'ın içinde yaşanan gelişmeler bir anlamda Türkiye ve İran arasındaki bölgesel rekabetin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Irak'ın içindeki siyasal dengelerin değişimi ve Türkiye-Irak ilişkilerinin geleceği Türkiye-İran ilişkilerinin ne yönde seyredeceğinin en önemli belirleyicilerinden birisi olacaktır.

3.2.3. İran'ın Nükleer Çalışmaları

Bir önceki bölümde ayrıntısıyla anlatıldığı üzere 2002 Ağustos ayında İran'ın gizli olarak nükleer çalışmalar sürdürdüğü öğrenilince uluslararası toplum ile İran arasında çıkan

¹⁹⁰ "Iraklı Kürtler Türkiye ile Aşk Yaşıyor", <http://www.haberler.com/irakli-kurtler-turkiye-ile-ask-yasiyor-4158493-haberi/>, (Son erişim tarihi: 11.06.2013)

¹⁹¹ Erkmen, Serhat, "2013'te Türkiye Irak İlişkileri İçin Beklentiler ve Olasılıklar", Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt: 5, Sayı:49, Ocak 2013, s.96

kriz hala güncelliğini korumaktadır. İran nükleer çalışmaları İran'da hükümetler, hatta rejim üstü bir milli gurur ve onur politikası olarak görülmekte ve her ne düşünceden, fikirden ve partiden olursa olsun İran halkı, nükleer sahada elde edilen başarıları benimsemekte ve desteklemektedirler. Son dönemlerde ABD ve AB ülkelerinin nükleer çalışmalarını durdurması konusunda İran'a uyguladığı baskı ve ekonomik yaptırım paketleri de halkın yoksullaşmasına neden olmuş bu kızgınlık ve öfke nükleer politikaya yönelik desteği arttırmıştır. İran'ın nükleer programından vazgeçmesinin kolay olmayacağı değerlendirilmektedir. Çünkü nükleer silahlara sahip olmak İran'ın hem bölgesel güç olma iddialarını desteklemekte hem de bölgede gün geçtikçe yalnızlaşan ve ABD'nin Irak ve Afganistan müdahaleleri sonucu bölgeye yerleşmesi sonucu güvenlik endişesi yaşayan İran için bir çıkış noktası gibi görünmektedir.

Nitekim 12 Mart 2012 tarihinde AB'nin İran'a yönelik olarak aldığı Ekonomik Yaptırım Kararına karşılık İran bu ülkelere ait 100 şirketten mal alımını durdurma kararı almış ve İran Ulusal Güvenlik Komitesi üyesi Muhammed Kossari tarafından "Petrol ihracatımız engellenirse, Hürmüz Boğazı'nı kapatırız, ABD'yi askeri bir maceraya girişmemesi konusunda uyarıyoruz" açıklamasını yapmıştır.¹⁹² Görüldüğü üzere uluslararası toplumun nükleer faaliyetleri durdurması yönündeki talepleri de İran tarafından önemsenmemektedir. Ancak sözkonusu ekonomik ve siyasi yaptırım kararları İran'ı bölgede daha da yalnızlaştırmakta ve ekonomik olarak zor durumda bırakmaktadır.

İran'ın füze geliştirme programları, nükleer çalışmaları ve uluslararası terörizmi desteklediği iddiaları nedeniyle, özellikle 11 Eylül'de sonra, Afganistan ve Irak'tan sonra İran, ABD'nin askeri hedefi olarak görülmeye başlanmıştır. İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'yla düştüğü bazı ihtilaflar, İran'ın nükleer programının barışçıl olduğu iddialarını geçersiz kılmış ve İran üzerinde ABD'nin yönlendirdiği bir uluslararası baskı oluşturmuştur.¹⁹³

Türkiye, İran nükleer krizi ile ilgili olarak askeri yöntemlerin sorunu daha da içinden çıkılmaz bir duruma sokabileceği endişesi ile ilk andan beri askeri müdahale seçeneğinin işletilmesine karşı çıkmış ve krizin çözülmesi için diplomatik yöntemlerden yararlanılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede Türkiye herhangi bir askeri müdahale sonrasında kendini sıcak bir çatışmanın içinde veya yakınında bulmayı istememektedir.

Türkiye'ye göre nükleer silahlar elde etme çabası içine girmediği sürece İran'ın barışçıl amaçlar için nükleer güç geliştirme hakkı vardır. Ayrıca İran'ın bir nükleer silah

¹⁹² "İran'dan AB'ye Dev Misilleme!", <http://www.kthaber.com/haber/iran-dan-ab-ye-dev-misilleme-haberi-16390.aspx>

¹⁹³ Prof.Dr. Hüseyin Bağcı'nın 23-27 Eylül 2005 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen "4'üncü Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu: Küreselleşmenin Türkiye-İran Üzerindeki etkileri ve Toplamların Karşılaşabileceği Problemler" konferansında sunduğu tebliğ.

geliştirme programı içinde olduğu henüz kanıtlanamamıştır. Ek olarak Türkiye son zamanlardaki dış politika söylemi ile uyumlu olarak da komşuları ile iyi ilişkiler içinde olmayı, bölgesel ve küresel barışın tesisi ve sürdürülebilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda da Türkiye barışçıl çözümünden yanadır. Söylenmesi gereken bir diğer önemli hususta nükleer enerji konusu gündeminde olan Türkiye'nin de son kırk yıl içinde birçok kez giriştiği ancak sonuçlanamayan nükleer enerji üretme planları bulunmaktadır. 2000'li yıllarda ekonomik olarak hızlı bir yükseliş trendi yakalayan ve enerji arzı seçeneklerini çeşitlendirmek isteyen Türkiye nükleer enerji konusunda son zamanlardaki girişimlerini İran'ın barışçıl nükleer çalışmalarına karşı çıkmayarak kendi politikaları ile çelişmemek istemektedir.

Türkiye'nin İran nükleer programı karşısındaki tutumunun bir diğer sebebi de ticari ilişkilerdir. Türkiye doğalgaz ihtiyacının yarısından fazlasını RF'den sağlamaktadır. Türkiye'nin RF'ye olan bağımlılığını azaltmasındaki en iyi alternatif kaynak komşusu İran'dır. İran, RF'den sonra dünyanın ikinci büyük doğalgaz rezervini elinde bulundurmaktadır. Bu çerçevede İran, Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacında önemli paya sahiptir. Bu çerçevede İran ile ilişkilerin bozulması Türkiye'nin zararına olacaktır. Bu doğrultuda Türkiye'nin, İran'a barışçıl amaçlı nükleer çalışmalarına destek vererek bu ülkeyi uluslararası toplumdan tamamen tecrit edilmesine engel olmaya çalıştığı söylenebilir.

Türkiye son zamanlarda İran'a nükleer çalışmaları sebebiyle uygulanan ambargo kararlarını eleştirmiş ve tavrını ona göre belirlemiştir. ABD, İngiltere, Fransa, RF ve Çin gibi BMGK'nın 5 daimi üyesi ile Almanya (P5+1)'nin İran'a karşı yeni bir ambargo kararı almalarına engel olmak için 17 Mayıs 2010 tarihinde Türkiye, Brezilya ve İran arasında uranyumun takas edilmesine dair bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak anlaşmanın ardından ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, yapılan anlaşmaya rağmen P5+1 ülkelerinin İran'a yaptırım konusunda uzlaştıklarını bildirmiştir. Öte yandan 9 Haziran 2010 tarihinde BMGK toplanmış, Türkiye ve Brezilya'nın olumsuz ve Lübnan'ın çekimser oyuna karşı 12 olumlu oyla İran'a yeni ve daha kapsamlı yaptırımların uygulanmasını öngören 1929 sayılı karar kabul edilmiştir. Bu sebeple BMGK'nın iki geçici üyesi olan Türkiye ve Brezilya tarafından atılan bu önemli adım geçerliliğini yitirmiştir.¹⁹⁴ Türkiye, ambargo kararını reddederek bunun bir çözüm olmadığını bir kez daha dile getirmiştir. Söz konusu gelişmeler Türkiye-İran ilişkilerinin iyileşmesi yönünde olumlu bir adım olarak yerini almıştır.

ABD'nin nükleer çalışmalarını durdurması konusunda İran'a uyguladığı baskı ve ekonomik yaptırım paketlerine her ne kadar Türkiye destek vermese bile NATO kapsamında

¹⁹⁴ Yavuz, Celalettin; "Türkiye-İran İlişkileri Stratejik Ortaklıktan Çatışmaya: Füze Kalkanı'ndan PKK ve Karayılan Olayına", TÜRKSAM, 12.10.2011, <http://www.turksam.org/tr/a2495.html>, (Son erişim tarihi: 24.05.2013)

Malatya'ya yerleştirilecek olan Füze Savunma Sistemleri iki ülke ilişkilerinde önemli bir krize yol açmıştır. Bu durum Türkiye'nin İran'ın nükleer programına ilişkin değerlendirmelerinin “niyetlere” değil, artık “yetenekler”e odaklandığını göstermektedir. En kestirme ifadeyle, komşu İran'a bakışta “gerçekçilik” yeniden hakim olmuşa benzemektedir diyebiliriz. Yani İran'ın nükleer programının barışçı olup olmadığı; hatta nükleer bomba üretme aşamasına gelse bile öncelikli hedefin Türkiye olup olmayacağına ilişkin niyet okumalar bir yana bırakılmıştır. Onun yerine askeri nükleer güce sahip bir İran'ın bölgesel denklemde edineceği üstünlüğün nasıl dengelenebileceğine yoğunlaşmıştır. NATO üyeliğinin 60. yılı nedeniyle Türkiye'yi ziyaret eden Genel Sekreter Rasmussen'in füze kalkanına ait radar üssüne ev sahipliği yapmayı bizzat Türkiye'nin istediğini ifade etmesi bu hususu teyit etmiştir.¹⁹⁵

İran'ın nükleer politikasının muhtemel bir krize doğru giden gelişmeleri Türkiye'yi doğrudan etkilemektedir. İran'ın nükleer silah kapasitesine sahip olması durumunda Türkiye ile İran arasında uzun yıllardır mevcut güç dengesi İran lehine bozulabilir.

Türkiye'nin, İran'ın nükleer silah elde etmesine yönelik nükleer kapasite geliştirme bakışında etkili olan unsurların başında iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde nükleer silahlarının yayılmasının önlenmesi gelmektedir.

İran Nükleer Sorunu'na Türkiye açısından bakarsak Türkiye'nin aşağıdaki nedenlerden dolayı nükleer silah üreten/edinen bir İran'dan en fazla tedirgin olması gereken ülkelerden birisi olmasının nedenleri anlaşılacaktır.

- İran'ın nükleer silahlara sahip olması özellikle 2003 Irak Müdahalesi ardından Irak'ta artan etkinliğine ve yükselen Şii gücüne yeni bir halka eklemiş olacak; bu gelişme ise stratejik açıdan bölge dengelerini değiştirecek ve Türkiye'nin son zamanlarda Orta Doğu'ya yönelik arttırmaya çalıştığı stratejik derinliğine olumsuz etkilerde bulunacaktır.

- İran nükleer gücünü kullanarak Türkiye'ye ve bölge ülkelerine yönelik olarak 90'lı yıllarda yoğun bir şekilde uygulamaya çalıştığı rejim ihracı faaliyetlerini arttırabilecektir.

- Nükleer gücü sayesinde müdahale edilemeyeceği düşüncesi ile daha uzlaşmaz, saldırgan bir tavır sergileyecek olan İran, konvansiyonel silah kullanma konusunda daha istekli davranabilecek bu ise Irak müdahalesi ardından bölge için yeni bir istikrarsızlık kaynağı yaratarak bölgede istikrarsızlık ve gerilimlere yol açacaktır.

- Bölgede nükleer güce sahip bir İran Suudi Arabistan, Mısır ve benzeri ülkelerinde nükleer silah yeteneğine sahip olma yönünde faaliyetlerde bulunmasına neden olacak bu da bölge için silahsızlanma rejimini zayıflatabilecektir.

¹⁹⁵ “Füze Kalkanını Türkiye İstedi,” Hürriyet, 11 Şubat 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/19893705.asp>, (Son erişim tarihi: 25 Mart 2012)

Dolayısıyla, Türkiye, İran'ın nükleer programından kaynaklanan bölgesel ve küresel krizin diplomasi yoluyla çözümlenmesini savunmaktadır. Çünkü, başta diplomasi olmak üzere diğer araçların yanıtsız kalması, ABD'nin İran'a yönelik askerî müdahalesini gündeme getirebilecektir. Bu kapsamda İran'ın nükleer silahlar elde edecek nükleer teknolojisini geliştirmesine karşı uluslararası toplumdan gelecek tepkilerin Türkiye'yi ekonomik, siyasi ve güvenlik gibi birçok alanda olumsuz etkileyen gelişmelere neden olacağı değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda Türkiye ekonomisi etkilerin en yoğun görüleceği alanlardan birisidir. Gerginlik düzeyi arttıkça ABD, İran'ı nükleer silah sahibi olmaktan vazgeçirmek ve/veya olası bir askeri müdahale için halkın rejime desteğini azaltmak amacıyla ekonomik baskı altına almaya başlamıştır. Bu amaçla İran'a çeşitli ekonomik yaptırımların uygulanmaktadır. İran'a yönelik yapılacak askeri bir harekâtın da ekonomik olarak en fazla etkilenecek olan bölge ülkesi Türkiye olacaktır. Benzeri bir durum Irak'ta yaşanmıştır. ABD tarafında yapılan Irak harekâtından sonraki on yıl içerisinde Türkiye'nin milyar dolarla ifade edilen ekonomik zararları olmuştur. Söz konusu dönemde boru hattından elde edilen transit gelir durmuş, Irak'la yapılan ticaret (sınır ticareti dâhil) büyük ölçüde bitirilmiştir. Ortaya çıkan durum, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde işsizliği artırmıştır. İran'a aynı şekilde ekonomik ambargo uygulanması halinde Türkiye bundan ulaştırma, turizm, dış ticaret ve enerji başlıkları adı altında dört ana alanda etkilenecektir.

İran'a ekonomik ambargo uygulanması Türk taşımacılık sektörünü ciddi şekilde etkileyecektir. Her yıl yaklaşık olarak 15 bin civarında Türk Tır kamyonu İran karayollarını kullanarak bu ülkeye veya Orta Asya Cumhuriyetlerine mal taşımaktadır.¹⁹⁶ BM'den ekonomik ambargo yönünde çıkan kararlara Türkiye uymak zorunda kalacaktır. Sonuçta Türk taşımacılık sektörü önemli bir pazarı ve güzergâhı kaybetmiş olacaktır. Bu durumda Türkiye'nin alternatif güzergahlar oluşturması gerekecektir.

Her yıl milyonlarca İran vatandaşı Türkiye'ye turist olarak gelmektedir. İran ziyaretçi sayısı ile bu sektörde önemli bir yere sahiptir.¹⁹⁷ Önümüzdeki dönemde siyasi gerginliğin artması, İran'da doğacak ekonomik sıkıntılar ve diplomatik alanda alınacak seyahat kısıtlamaları kararı turistlerin hareketlerini sınırlayabilir. Bu durum turizm sektörüne de yansıtacak ve Türkiye bundan olumsuz etkilenecektir.

¹⁹⁶ "Dış Ticaret Müsteşarlığı Türkiye-İran ithalat ve ihracat verileri"

<http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko09.xls> , (Son erişim tarihi: 11 Eylül 2008)

¹⁹⁷ Bu bağlamda 2011 yılında yaklaşık 1,9 milyon İran vatandaşının Türkiye'yi ziyaret etmiş olması iki ülke halkları arasındaki etkileşimi göstermesi bakımından kaydadeğerdir. DAVUTOĞLU, Ahmet, "2013 Yılına Girerken Dış Politikamız", Dışişleri Bakanlığı'nın 2013 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık, s. 73

Dış ticaret verilerine göre 2007 sonu Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret hacmi 6,6 milyar doları Türkiye'nin ithalatı olmak üzere 8 milyar doları geçmektedir. İhracatta demir-çelik, tütün ve mamulleri, dokumacılık ürünleri, makinalar, otomotiv, mantar ve ağaç mamulleriyle plastikler önemli bir paya sahiptir. Türkiye'nin İran'a bu ürün yelpazesindeki mal ihraç hacmi ise her geçen yıl artmaktadır.¹⁹⁸ Çıkacak olan ambargo kararı ve uygulanma süresinin belirsizliği de dikkate alındığında İran'la ticaret durma noktasına gelecek, zamanla ciddi mali kayıplar oluşacak ve yasadışı ticaret hız kazanacaktır.

Nükleer bir İran'ın yarattığı kriz enerji sektörünü de etkileyecektir. Siyasi gelişmeler çerçevesinde sektör iki farklı alanda etkilenebilir. İlk olarak eğer İran'a ekonomik ambargo uygulanacak olursa bu petrol ve doğalgaz ihracatını durma noktasına getireceğinden dünya enerji piyasasında önemli daralmalara neden olabilir. Öte yandan, politik gerginlik düzeyi artar ve İran kendisine uygulanan yaptırımlara sert cevap vermek isterse, kendisi petrol ve doğalgaz ihracatını kısırarak bunu politik bir silah olarak kullanabilir. Küresel enerji sektöründe ortaya çıkacak olumsuz gelişmelerin Türkiye'ye yansımaları ise küresel petrol fiyatlarında görülecek artışın Türk ekonomisine olumsuz etkisi, İran doğalgazının kesilmesi ile ortaya çıkacak tedarik sorunu ve ekonomik ambargonun ardından artma eğilimi gösterecek olan petrol kaçakçılığı olarak değerlendirilmektedir.

Petrol ve doğalgaz kaynaklarının az olduğu Türkiye, dışa bağımlılığı nedeniyle küresel petrol fiyat artışından en fazla etkilenecek ülkelerden birisidir. İran sorununda öngörülemeyen krizlerin yaşanması petrol ve doğalgaz piyasalarına fiyat artışı olarak yansiyacak ve Türkiye ciddi sorunlarla karşı karşıya kalacaktır. Türkiye ekonomik ambargo kararı aldığı takdirde İran'dan yaptığı doğalgaz alımını durdurmak zorunda kalabilir veya İran uygulanan politikalardan duyduğu memnuniyetsizlik sonucu, tek taraflı karar alarak Türkiye'ye yaptığı doğalgaz sevkiyatını durdurabilir.

Bu yönde alınacak bir karar ardından Türkiye doğalgaz temininde ciddi sıkıntılar yaşayabilir. Türkiye enerji ihtiyacının % 60'a yakını yurtdışından sağlamaktadır. Sadece doğalgazdan üretilen elektriğin oranı % 43'tür. Söz konusu doğalgazın neredeyse tamamı RF ve İran'dan alınmaktadır.¹⁹⁹ Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere İran sorunu Türkiye'de ciddi enerji darboğazı oluşturacak potansiyele sahiptir. Ekonomik ambargonun etkilerini kırmak isteyen İran'ın, sınırdaş olduğu ülkelerle başta akaryakıt olmak üzere tüm mallarda kaçakçılığı özendirme muhtemeldir. Bu bağlamda İran-Türkiye sınırında devam eden akaryakıt kaçakçılığı temposunu arttırarak sürdürecektir. Akaryakıt kaçakçılığı başta vergi kaybı olmak

¹⁹⁸ <http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBRİKOD=115465&KTGİKOD=141>, (Son erişim tarihi: 15 Şubat 2009)

¹⁹⁹ www.bursaekonomi.com.tr/default.asp?page=newsopen.asp&opennews=319&qmshow=217, (Son erişim tarihi: 15.11.2009)

üzere, ekonomik kayıplara, teknik kalitesizliğe, yerel siyasal tartışmalara ve kutuplaşmalara, ahlaki yozlaşmaya ve güvenlik sorunlarına neden olabilecektir.

İran sorununda süreç ilerledikçe Türkiye'nin İran'a yönelik tutumunun değişmesinin yanı sıra, karşılıklı olarak kullanılacak araçların çeşitlenmesine bağlı olarak güvenlik sorunlarının ortaya çıkması kaçınılmazdır. Sonuç olarak Türkiye'nin zaman içerisinde nükleer tehdit, terörizm, kitlesel göç, kaçakçılık ve sınır güvenliği sorunları ile karşılaşacağı değerlendirilmektedir.

İran terörizm konusunda hayli kabarık bir sicile sahiptir. Maliyeti az, etkileri fazla olan terörizm özellikle devrim sonrası süreçte İran tarafından bir devlet politikası olarak ve çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Örneğin İran; PKK terörizmini 1980'den 1999'a kadar açıkça desteklemiştir. Aynı dönemde Türkiye'de faaliyet gösteren çeşitli radikal dini örgütlere destek vermiştir. İran, terör örgütlerine destek vermekle kalmamış, gerektiğinde de çok sayıda örtülü operasyona imza atmıştır. Bu bağlamda İran ciddi tecrübe ve güçlü istihbarat örgütlenmesine sahiptir. O İran, bu halde kriz hali devam ettikçe kozu kullanmaktan çekinmeyecektir. İran terör kartını çeşitli şekillerde ve farklı alanlarda kullanabilecek yeteneklere sahiptir.

Büyük bir kriz sonucunda veya ABD'nin olası bir askeri müdahalesinde şiddet ve politik kaosun görülebileceği İran'dan kitlesel göçlerin olması olasıdır. Bunun örnekleri İslam devriminin ardından, İran-Irak savaşı ve Körfez harekâtı ardından milyonlarca mültecinin çeşitli yollarla ve kitlesel olarak Türkiye'ye geçmeye çalıştıklarında görülmüştür. Gelenlerin bir kısmı, Türkiye'de yeni yaşam kurarken, büyük çoğunluğu Batılı ülkelere göç etmişlerdir. ABD-İran ilişkileri gerginleştikçe özellikle üst gelir grubundan olan ve rejim muhalifi İranlıların ülkelerini terk etmek isteyecekleri açıktır. Bu durumda Türkiye bir geçiş ülkesi olarak ön plana çıkacaktır. Ülkeyi terk edenlerin bir kısmının Türkiye'de kalmak istemesi de çeşitli sorunları beraberinde getirecektir.

İran sorununda gerginlik düzeyinin artması ve buna bağlı çeşitli yaptırımların uygulanmaya başlanması ile ülkede çeşitli sıkıntıların baş göstermesi muhtemeldir. Ekonomik ve diplomatik ambargoların uygulanması halinde, iç talepler karşılanamayacak, karaborsa ve kaçakçılıkta ciddi artışlar görülebilecektir. Bu durum, Türkiye-İran sınırını etkileyerek sürekli ihlalleri gündeme getirebilir. Kaçakçılık; terörizm, aşiret yapısı ve etnik sorunlarla birleştğinde daha karmaşık ve ciddi ekonomik, sosyal ve güvenlik sorunları yaratabilecektir.

Türkiye'nin, İran'ın nükleer silah elde etmesine yönelik nükleer kapasite geliştirmesine bakışında etkili olan unsurlar, öncelikle iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmek ve bölgenin yeni bir istikrarsızlığa sürüklenmesini önlemek yer almaktadır. Türkiye kendisinin de taraf olduğu ve nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasına imkan veren NSYÖA'dan doğan haklarını İran'ın kullanması konusunda olumsuz bir tutum içinde bulunmamaktadır. Ancak,

İran'ın haklarını kullanmasının yanı sıra sorumluluklarını da tam olarak yerine getirmesi konusunda Türkiye bazı telkinlerde bulunmaktadır. Eğer, diplomatik girişimler başarıya ulaşamaz ve sonuçta ABD'nin askeri bir girişimde bulunmasına yol açarsa bu durumdan en büyük zararı görecektir. Hem bölgede istikrarsızlık daha da genişleyecek, hem de olası bir askeri hareket konusunda Türkiye, ABD'nin ve buna karşı İran'ın birbiri ile çatışan güçlü talepleri ile karşı karşıya kalabilecektir.

Türkiye, İran nükleer sorunundaki kriz derinleştikçe, bir tercih problemi ile karşı karşıya kalabilir. Bu konuda üç farklı senaryo düşünülebilir: Birincisi Türkiye açıkça olmasa da İran yanlısı politik tutum izleyebilir. Bu kararın ideolojik, siyasal ve tarihsel temelleri çok zayıf görünmekte ve açıkça ortaya konulduğunda da ciddi riskler içermektedir. İkincisi Türkiye, açıkça ABD yanlısı politikalar izleyebilir. Bu tercih, siyasal karar alıcılar için ciddi ikilemler içermektedir. Bir yanda Türk- Amerikan ilişkilerinin Irak Savaşı ve sonrası geçirdiği sarsıntı ve güven bunalımı, bir yanda da uzun vadede bölgede meydana gelecek gelişmelerin Türkiye'ye olası etkileri ciddi kaygılar yaratmaktadır. Üçüncü olarak, Türkiye, sorun karşısında ara yerde ve kararsız kalabilir. Böyle bir tutum Türkiye'nin başlangıçta iki devletten de doğan riskleri göğüslemesine, uzun vadede ise ortaya çıkacak yeni jeopolitik ortamdan zarar görmesine neden olacaktır. Siyasi karar alıcılar için oldukça karmaşık görünen bu durum, kamuoyu bakımından da çeşitli bölünmeleri başlatabilecektir.

ABD, İran'a karşı kullanacağı araçların etkinliğini arttırmak için Türkiye'nin iş birliğine ihtiyaç duyacaktır. Diplomatik yalnızlaştırmadan başarılı ekonomik ambargoya, hukuki araçların devreye sokulmasından, politik-psikolojik araçların etkin kullanımına ve askeri güç kullanımına kadar tüm alanlarda buna ihtiyaç vardır. Özellikle ekonomik ambargonun işlevsel olması, toplumsal fay hatlarının tetiklenmesi ve örtülü operasyonlar için Türkiye'ye ihtiyaç duyulacaktır. Ancak Türkiye, tıpkı Irak'ta olduğu gibi yeni düzen ve bu düzene giden süreçteki gelişmelerin kendisine de ciddi maliyetler getireceğini düşünebilir. Türkiye aynı zamanda, nükleer kapasiteye sahip ve güçlü bir İran'la birlikte yaşamak istemeyecektir. Böylesine karmaşık bir ikilemle karşı karşıya kalan Türkiye son tahlilde ABD ile çeşitli alanlarda iş birliği yapmak zorunda kalabilir. Bu iş birliğinin ilk dönemlerde üstü kapalı ve dolaylı olması olasıdır. Türkiye'nin bu aşamada BM, NATO, AB gibi meşruiyet sağlayıcı uluslararası kuruluşlarla birlikte hareket etmesi kaçınılmaz görülmektedir.²⁰⁰

Görüldüğü üzere İran'ın nükleer sorunu Türkiye için karmaşık ve belirsizliklerle doludur ve uzun yıllar gündemden düşmeyecektir. Türkiye'nin sorunun çözümündeki rolü ve katkısı ise sınırlıdır. Krizin ilerlemesi ve derinleşmesi Türkiye'yi ABD ve Batılı ülkelerle İran arasında ciddi ikilemlerle karşı karşıya bırakacaktır. İran'ın nükleer yeteneğe sahip olması

²⁰⁰ Özcan, Nihat Ali. "İran Sorununun.....", s.63-64

doğrudan/dolaylı olarak Türkiye'nin stratejik çıkarlarını etkileyecektir. Böyle bir İran, Orta Doğu'daki siyasal dengeleri değiştirecek, kendi nüfuzunu artıracak ve sonuçta bölgenin istikrarını bozacak potansiyele ulaşacaktır. Ayrıca uzun vadede İran sorunu, Türkiye için beka sorununa dönüşme potansiyeline sahiptir.

3.2.4. Türkiye-İsrail İlişkileri

Türkiye ve İran'ın büyük güçlerle ilişkileri ve uluslararası sistemdeki yerleri ikili ilişkilerini etkileyen önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. İran Devrimi öncesinde Sovyet tehdidine karşı Türkiye ve İran ABD ile ittifak ilişkisi içerisinde olmuş ve bu bağlamda Bağdat Paktı, CENTO ve RCD çerçevesinde iyi ilişkiler kurmuşlar, Şah döneminde, Türkiye ve Mısır'la (Araplar arasında İsrail'i tanıyan ilk ülkedir) birlikte İsrail'in olduğu gibi ABD'nin bölgedeki en yakın müttefikleri arasında öne çıkmıştır.

İran, Türkiye'den sonra İsrail'i tanıyan ikinci Müslüman ülke olmuştur. Devrim öncesi dönemde İran'ın İsrail'le ilişkiler geliştirme isteği Şah rejiminin güvenlik kaygılarından kaynaklanmıştır. İki ülke ilişkileri 1979'a kadar bu ekseninde gelişmiştir. Ancak İran dış politikası devrimden sonra tamamen değişmiş ve İran revizyonist bir ülke haline gelmiştir. Bu dönemde İran'ın ilişkileri hem batı dünyasıyla hem de bölge ülkeleri ile sorunlu bir hâl almıştır.

Devrim sonrasında İran'ın, Türkiye'nin müttefiki konumunda ki ABD ile ilişkilerini kötüleştirilmesi ve Türkiye'nin de İran'ın olumsuz ilişkiler içinde olduğu İsrail'le iyi bir diyalog içinde olması, ister istemez her iki ülkenin birbirlerine yönelik politikalarında etkili olmuştur.

1979'da iktidara gelen yeni yönetim, İsrail'i gayri meşru bir devlet ilan etmiş ve bu rejimle diplomatik ilişkisini kesmiştir. İran'ın İsrail'le ilişkileri kesmesi Arap Dünyası ve İran'ın bir araya gelmesiyle birlikte İsrail karşıtı geniş bir cephenin oluşacağı yönünde bir beklenti yaratmıştır. Fakat devrim ihracı söylemi ve İran devriminin Arap ülkelerinde de yaşanması olasılığı nedeniyle bu ittifak gerçekleşmemiştir.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte, bölge jeopolitiğinde önemli değişimler yaşanmıştır. Radikal Arap ülkeleri zayıf duruma düştüğü bu dönemde, Kuveyt'in Irak tarafından işgali ardından ABD ve müttefik kuvvetlerden yardım almaları Arap ülkelerini zayıf duruma sokarak Arap ve İsrail arasında barış görüşmelerinin başlaması için elverişli bir ortam oluşturmuştur. İsrail tecrit konumundan çıkarak ilişkilerini Arap Dünyası başta olmak üzere diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Anılan dönemde Ürdün ile barış antlaşması imzalayan İsrail, Suriye ile doğrudan görüşmelere başlamış, Filistinliler ile barış sürecini canlandırarak Körfez ülkeleri ve Kuzey Afrika devletleri ile ilişkilerini

geliştirmiştir.²⁰¹

Bu durumda, İran bölgede soyutlanmıştır. İran-İsrail arasındaki mücadele, söz konusu dönemde bölge örgütleri üzerindeki güçleri aracılığıyla sürmüştür. Bu doğrultuda İran Lübnan'da Hizbullah ve Filistin'de ise Hamas ve İslami Cihat gibi İsrail karşıtı grupları desteklemiş ve yapılan eylemlerle barış sürecini başarısızlığa uğratmaya çalışmıştır. İran'ın uyguladığı bu strateji, İsrail'in İran'a karşı politikasının değişmesine sebep olmuş ve İran'da rejimin değiştirilmesi gerektiği tezini gündeme getirdiği gibi ABD ile ilişkilerin de gerilmesine neden olmuştur.

Günümüzde, İsrail, İran için sadece bir ideolojik düşman değil, aynı zamanda ulusal güvenliğine önemli bir tehlike olarak sayılmaktadır. Diğer taraftan bir zamanlar, İsrail'in, ilişki kurmaya çalıştığı İran, günümüzde İsrail'in dış politikasının önemli bir hedefi haline gelmiştir. İsrail, İran'ın "İsrail'in yok edilmesi gerektiği" söylemini gerekçe göstererek meşru savunma hakkı olarak İran'a saldırma tehdidinde bulunmaktadır.

Türkiye'nin Batı ve ABD ile yakın ilişkilerini sürekli eleştiren İran 1990'larda Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini stratejik ve askeri iş birliği boyutuna taşımasından son derece rahatsız olmuş, Türk yetkililerinin İsrail ile ilişkilerin "üçüncü bir ülkeye yönelik olmadığını" ısrarla belirtmesine karşın İran, bu ilişkiyi kendisine karşı bir ittifak olarak değerlendirmiştir. Buna karşılık Türkiye'de İran'ın Suriye ile yakın ilişkilerini kendi güvenliğine bir tehdit olarak değerlendirmiştir.

Ancak özellikle AKP iktidarının 2002 yılında iktidara gelmesiyle birlikte başlayan süreçte Türkiye-İsrail ilişkilerinde önemli değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın kamuoyunda "one minute" çıkışı olarak adlandırılan ve 2009 yılında Davos Zirvesi'nde İsrail Cumhurbaşkanı Shimon Perez ile birlikte katıldığı paneli terk etmesiyle gerilmeye başlayan Türkiye-İsrail ilişkileri Mavi Marmara olayı ile kopma noktasına gelmiştir. Bölgede ve uluslararası sistemde günden güne güçlenen ve özellikle Arap dünyasında hatırı sayılır bir aktör haline gelen Türkiye, Türk kamuoyunun da baskıları doğrultusunda Filistin tarafını desteklemeye, İsrail ile süregelen stratejik ortaklığını da sona erdirme yoluna girmiştir. Bölgenin dinamiklerini değiştirebilecek güçteki bölgesel aktörlerden olan Türkiye ve İsrail ilişkilerinin son dönemdeki seyrini değiştiren en önemli faktörlerden birisi de Filistin sorunu olmuştur. Özellikle Türkiye'nin Hamas ile resmi düzeyde görüşmeler yaptığı, Hamas'ın Türkiye'de ofis açacağı, Türkiye'nin Hamas'a 300 milyon dolarlık yardım sözü verdiği ve Hamas'ın Türkiye'den Osmanlı Dönemine ait Gazze tapularını istemesi gibi haberlerin çoğu söylenti olarak kalsa da bu tip haberlerin sıklıkla dillendirilmeye başlaması

²⁰¹ Efegil, Ertan, "İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri", Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt 5, Sayı 49, Ocak 2013, s. 60

Türkiye'nin siyasi yapılanma ve devlet inşası sürecinde Filistin'e açıkça destek olduğunun göstergesi olmuştur.²⁰²

20 Aralık 2012 günü Gazze'ye askeri operasyon başlatan İsrail yönetimi, Filistinlilere karşı aşırı güç kullanmaktan kaçınmamıştır. Ancak İsrail, Arap Baharı öncesi dönemde, özellikle ABD, Türkiye, Mısır ve Avrupa Birliği'nden aldığı desteği alamamıştır ve söz konusu ülkeler gerçekleştirilen operasyonu eleştirmişlerdir. Arap Baharı öncesi dönemde, özellikle Türkiye ve Mısır, İsrail'in operasyonlarına destek vermişler ve özellikle Mübarek yönetimi, Gazze'ye İsrail'in uyguladığı ambargoyu sürdürmesine yardımcı olmuştur. Fakat Mursi yönetimindeki Mısır, operasyonun ilk başından itibaren, Filistinlilere desteğini açıklamış ve Filistin halkına insani yardımların ulaştırılmasına yardımcı olmuştur. Türkiye de uluslararası arenada, İsrail'in yaklaşımını açıkça eleştirmiş ve Filistinlilere olan desteğini her fırsatta dile getirmiştir.

Türkiye'nin Filistin'e hem diplomatik hem de finansal olarak destek olması Türkiye'nin sadece Filistin'de değil Arap dünyasında da etkinliğini ve popülaritesini artırmış, bu dönemde Arap kamuoyu tarafından Ortadoğu'nun en büyük tehdit kaynağı ülke olarak tanımlanan İsrail'i karşısına alan ve bir yandan Arap dünyasındaki halk hareketlerine sempati ile yaklaşan diğer yandan Filistin'i uluslararası arenada sonuna kadar destekleyen Türkiye bölgede barışın sağlanmasında olumlu katkısı olduğu düşünülen ülke olarak ön plana çıkmıştır.

Bu dönemde Türkiye-İsrail ilişkilerinin kopması Türkiye-İran ilişkilerinin de iyileşmesinin en temel itici unsurlarından birisini oluşturmuştur. Her ne kadar İran Türkiye'nin bölgede artan popülaritesinden rahatsızlık duysa da bölgedeki can düşmanı İsrail'in Mısır'da Hüsnü Mübarek'in düşmesi sonrasında Türkiye tarafından da yalnız bırakılmasından büyük memnuniyet duymuştur.

Türkiye ile İsrail için özellikle Mavi Marmara ve “one minute” olaylarının ardından eskiden olduğu gibi sıkı bir stratejik ortaklığa geri dönmek mümkün görünmemekte idi ancak 2013 Mart ayı içerisinde İsrail'in kendisinden hiç beklenmeyecek şekilde geri adım atarak Mavi Marmara konusunda özür dilemesi bölge ilişkilerinde yeni bir denge arayışını beraberinde getirmiştir.

31 Mayıs 2010 tarihinde gerçekleşen Mavi Marmara olayında dokuz Türk vatandaşının öldürülmesi, 50'den fazlasının yaralanması ve gazeteciler dâhil tüm yolcuların İsrail tarafından hapsedilmesi Türkiye-İsrail ilişkilerinin çökmesine neden olmuştu. Türkiye yeniden iki ülke arasındaki ilişkilerin tesisi için İsrail'in özür dilemesini, baskında öldürülen

²⁰² Balamir Coşkun, Bezen, “Arap Baharının Gölgesinde İsrail – Filistin Sorunu ve Türkiye - İsrail İlişkileri”, Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012, s. 30-31

Türk vatandaşları için tazminat ödenmesini ve daha sonra Gazze'ye uygulanan ablukanın kaldırılmasını istemişti. Aradan geçen yaklaşık üç yıl içinde İsraili yetkililer zaman zaman yapmış oldukları açıklamalarda Türkiye tarafından dile getirilen söz konusu isteklerin İsrail açısından yapılamayacak talepler olduklarını beyan ettiler. Fakat 22 Mart 2013 tarihinde İsrail'in Türkiye'nin isteklerini kabul ettiği açıklandı. Mavi Marmara baskınıyla Türkiye'yi kaybeden İsrail'in özrünün en önemli nedeni olarak, Arap Baharı'nın Mısır'a sıçramasıyla Arap dünyasındaki en önemli müttefiki Mübarek/Mısır'ı kaybetmesi ve kurulduğu günden bu yana bölgedeki yalnızlıktan kurtulma çabası içinde olan İsrail, Arap Baharı'nın yayılmasıyla her geçen gün daha da yalnızlık içine düşmesi olarak görülebilir.

İkinci olarak, Arap Baharı'nın Suriye'de çıkmaza girmesi, Suriye'nin tüm komşularını olduğu gibi İsrail'i de tehdit eder duruma gelmesi, İsrail'i tavır değişikliğine zorlamıştır. Radikal grupları da içeren kontrolsüz grupların Suriye topraklarında etkinlik kazanmaları ve bunların kimyasal silahlara ulaşma ihtimalinin oluşması İsrail'in güvenliğini tehdit etmeye başlamıştır.

Son olarak, ABD'nin Ortadoğu'daki iki önemli müttefikinin arasının sorunlu olması ABD'nin bölgesel çıkarları için sorun yaratmaktaydı. Türkiye'nin karalı tavrı ABD'nin İsrail üzerinde baskısının artmasını sağlamıştır. Nitekim İkinci defa ABD Başkanı seçilen Barack Obama ilk yurt dışı gezisini İsrail'e yaptığı sırada İsrail Türkiye'den özür dilemiştir.²⁰³

İsrail her geçen gün daha güvensiz hale gelen Ortadoğu'da yeni bir sürecin başladığını görmüş ve bu yeni süreç için politika değişikliğine gitmiştir. İsrail'in Türkiye'den özür dilemesi iki ülke arasındaki ilişkiler üzerinde olduğu kadar bölgesel etkileri de olacaktır. Söz konusu gelişmeden en rahatsız olacak ülke kuşkusuz İran'dır. İran-Türkiye ilişkileri Suriye meselesi nedeniyle zaten gergin seyretmektedir. Ayrıca Türkiye ile İsrail arasında yeni bir sürecin önünün açılması Esad üzerindeki baskıyı artıracaktır. Esad üzerinde baskının oluşması da İran'ı zorlayacaktır.

Özetle İran, ideolojik tutumu ve güvenlik algılamaları bağlamında İsrail'i doğrudan doğruya hedef olarak görmektedir. Buna karşılık İsrail'de İran'ı İsrail'de İran'ı kendi güvenliği bakımından tehdit olarak algılamaktadır. Her iki taraf da bölgede birbirlerini potansiyel hedef olarak görmektedirler. Bu bağlamda İsrail, olası bir savaşta İran'ın füze saldırılarını etkisiz kılmak, erken ikaz ve ihbar sistemi kurabilmek için İran'a komşu Türkiye'ye ihtiyaç duymaktadır. İran-Türkiye sınır bölgesine gereken teknik alt yapının kurulması ve Türkiye-İsrail askeri iş birliğinin artması, İran tarafından tehdit olarak algılanabilecektir. Böyle bir girişim Türkiye için yeni ve ciddi riskler doğurabilecektir. İran, askeri etkinliğini azaltacak

²⁰³ Şahin, Mehmet, "İsrail'in Türkiye'den Özür Dilemesinin Anlamı", <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4373>, Son erişim tarihi: 20.06.2013

böylesi bir iş birliğini, kendisine yönelmiş düşmanca tutum olarak algılayabilecektir. Türkiye'nin İsrail'in taleplerine olumsuz cevap vermesi halinde, bunun etkilerini sadece İsrail-Türkiye ilişkilerinde değil Türkiye-ABD ilişkilerinde de görebilecektir.

Ayrıca İsrail Türkiye ile ilişkilerin koptuğu yaklaşık 4 yıllık süreç içerisinde Akdeniz'de keşfedilen doğalgaz kaynaklarının çıkartılıp işletilmesi konusunda Güney Kıbrıs Rum kesimi ile temas halinde bulunmuş ve Türkiye'yi bu şekilde sıkıştırma yolunu seçmiştir. İlişkilerdeki kötüleşme sözkonusu durumu daha içinden çıkılmaz bir hale getirebilecektir.

Sonuç olarak Türkiye'nin Filistin ile geliştirdiği iyi ilişkilere rağmen İran ve Türkiye'nin Filistin/İsrail politikaları çok belirgin farklılıklar göstermektedir. Türkiye İsrail'i resmen tanımakta ve Arap-İsrail barış sürecini desteklemektedir. İran ise İsrail'i tanımadığı gibi barış sürecini de "adil" olmadığı gerekçesi ile reddetmektedir.

Türkiye'nin İsrail'in özüünden sonra İsrail ile ilişkilerde hızlı bir düzelmenin yaşandığı ve Arap İsrail barış süreci ile ilgili olumlu adımların atılmaya başlandığı İran ile ilişkilerin ise gittikçe kötüleştiği bir süreçte bu denge oyunu birçok unsurdan etkilenecektir.

3.2.5. Ekonomik Gelişmeler ve İran'ın Doğalgaz Silahı

İran ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkileri siyasi bağlantılar belirlediği gibi tersi de geçerlidir. Yani iki ülkenin ekonomik açıdan birbirlerine duyduğu ihtiyaçta siyasi ilişkilerini yönlendirmektedir. Ortak sınırlara sahip olan Türkiye ve İran'ın, tarihsel köklerden beslendikleri kültürel ortaklık ve kıtalararası ulaşımında birbirlerine duydukları coğrafi ihtiyaç, iki ülke arasındaki ekonomik iş birliği ortamının yaratılmasına olanak vermiştir. İran, Türkiye'nin Orta Asya coğrafyasına açılımında en kısa güzergâh olması açısından stratejik öneme sahip iken, aynı şekilde Türkiye, batı pazarlarına yönelik kara ulaşımında ve Ceyhan, Trabzon gibi limanlar aracılığıyla yapılan deniz taşımacılığında İran'a en kısa güzergâh imkânı sunmaktadır.

Türkiye ile İran arasındaki ticari ilişkiler 14 Mart 1937 tarihli Ticaret ve Seyrisefain Müsbedenamesi ve 13 Ekim 1956 tarihli Ticaret Anlaşması, ekonomik ilişkiler ise 09 Mart 1982 tarihli Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması çerçevesinde yürütülmektedir. İran devrimi sonrasında gelişen İran-Irak savaşı döneminde, İran-Türkiye arasındaki ekonomik mübadeleler artış göstermiştir. Türkiye İran ekonomik ilişkileri İran-Irak Savaşı sırasında oldukça gelişmiş ancak savaş sonrasında iki ülke arasında ortaya çıkan siyasi sorunlar nedeniyle ekonomik ilişkiler minimum düzeylerde seyretmiştir.²⁰⁴

İran Türk ekonomisi için coğrafi yakınlığı, kültürel benzerlikler, halkın önemli bir bölümün Türkçe konuşması, Türkiye'ye büyük bir sempatiyle bakılması ve yoğun bir rekabet

²⁰⁴ Konya Ticaret Odası, "İran İslam Cumhuriyeti Ülke Raporu", Mart 2008, s. 24

ortamının olmaması nedenleri ile 75 milyonluk önemli bir pazardır.²⁰⁵ Ancak taşıdığı büyük iş birliği potansiyeline rağmen Türkiye-İran ekonomik ve ticari ilişkileri 2000’li yıllara kadar İran’daki kapalı rejimden kaynaklanan sorunlar, iki ülke arasındaki siyasi krizler, İran’ın korumacı ekonomi siyaseti, ulaşım ve sınır kapılarındaki yetersizlikler, İran bankacılık sistemindeki sorunlar, Türkiye’nin İran’a komşu illerinin sınai ve ticari altyapısının yeterince gelişmemiş olması, kara yolu ve demir yolları ağlarının yetersizliği, uçak seferlerinin sayısının düşük düzeyde olması nedenleri ile sınırlı kalmıştır.

Aşağıdaki Tablo-8’de de görüleceği üzere Türkiye-İran ticari ilişkileri ve karşılıklı yatırım faaliyetlerinde özellikle 2003 yılından itibaren önemli bir canlanma yaşanmıştır. İran ile 1996 yılında bir milyar dolar civarında olan dış ticaret hacmi, 2009 yılında, küresel ekonomik krizin etkisiyle yaklaşık 5,5 Milyar Dolar’a gerilemekle birlikte, kriz etkilerinin hızla atlatıldığı 2010 yılında hacim olarak 10,6 milyar dolar aşılmıştır. 2011 yılında ise 16 milyar dolarlık dış ticaret hacmine ulaşılmasına rağmen iki ülke arasındaki dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine ilerlemektedir.²⁰⁶

2000’li yıllar boyunca –en azından iki yıl önce Suriye krizi patlak verene kadar- Türk sanayicileri ve iş adamları bakımından İran pazarı cazibe merkezi olmuştur. Böyle bir ortamda Türkiye İran ile coğrafi ve kültürel bağlarını kullanarak pazarda mevcut Türk malı imajını daha da geliştirmiş ve diğer ülkelere kıyasla rekabet avantajını kazanmıştır. Ancak İran’dan doğalgaz ithalatı nedeniyle son yıllarda dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine seyretnmiştir (Tablo 3.1).

Tablo 3.1 İran -Türkiye İkilili Ticareti (Milyon ABD Doları) ²⁰⁷

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
2000	235.784.797	815.730.198	1.051.514.995
2001	360.535.772	839.800.076	1.200.335.848
2002	333.962.009	920.971.696	1.254.933.705
2003	533.786.239	1 860.682.809	2.394.469.048
2004	813.031.280	1 962.058.691	2.775.089.971
2005	912.940.054	3.469.705.759	4.382.645.813
2006	1 066.901.631	5.626.610.156	6.693.511.787
2007	1 441.190.094	6.615.393.849	8.056.583.943
2008	2.029.706.209	8.199.688.999	10.229.395.208
2009	2.025.000.000	3.406.000.000	5.531.000.000

²⁰⁵ Tahran Ticaret Müşavirliği, "İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili", 2009, s. 17

²⁰⁶ Ateşagaoglu, Ümit, a.g.ç., s. 17-18

²⁰⁷ TÜİK 2012 Verilerinden Derlenmiştir

2010	3.044.000.000	7.645.000.000	10.689.000.000
2011	3.590.000.000	12.461.000.000	16.051.000.000
2012	460.000.000	20.590.000	2.519.000.000

2011 yılında Türkiye'nin İran'a ihracatında önem arz eden başlıca ürün grupları; çelik profil, lif kevha, otomotiv yan sanayi ürünleri, sentetik iplik, cam mutfak eşyası, mobilya ve beyaz eşya başta olmak üzere çok çeşitli sanayi ürünleri sayılabilir. Bavul ticareti yoluyla gelen önemli miktarda hazır giyim ürünü İran pazarında yer almaktadır. Türk ürünleri İran pazarında rağbet görmektedir. Ayrıca 1983 yılında İran'da faaliyetlerine başlayan Türk müteahhitleri ve müşavirlik firmaları, 20 yıl aradan sonra 2004 yılından itibaren İran pazarına yeniden girmiştir. Türk firmaları İran'da bugüne kadar toplam 531 Milyon Dolar değerinde 22 adet proje üstlenmiştir.²⁰⁸

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, İran Enerji Bakanlığı ile 14 Temmuz 2007 tarihinde imzalanan Ortak Mutabakat Zaptı çerçevesinde, Güney Pars doğalgaz Sahası'nın Geliştirme ve Üretim Projesinin 22-23-24 nolu fazlarını üstlenmiştir. Tahran'da çoğu ithalat ve ihracat ile ilgilenen 100'e yakın Türk firması faaliyet göstermektedir. Tebriz'de 2005 yılında kurulan, ülkenin ilk ve tek Serbest Yabancı Yatırımcı Bölgesi'nde Türk işadamlarına ait 38 yatırım bulunmakta olup; bunların ikisi % 100 Türk sermayesi ile kurulmuştur. Ayrıca Türkiye-İran sınırında yakın zamanda bir ortak sanayi bölgesi kurulması da gündemdedir. 24 Mayıs 2007 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Ticaret Anlaşması, İran ile Türkiye arasındaki ticaretin artırılması ve bölgede ekonomik entegrasyonun sağlanması yolunda önemli bir husus olup; Van Gölü Kuzey Geçişi Projesi'nin ilerleyen yıllarda tamamlanması ile iki ülke arasındaki taşımacılığın süresinin kısılması ve taşınan yük miktarının artması, böylece bölge içerisinde ticaret ve yatırım koridorlarının geliştirilmesi mümkündür.²⁰⁹

Ekonomik ilişkilerin gelişmesinde oldukça etkili olan bir başka husus da İranlı turistlerin Türkiye'ye karşı ilgilerinin artmasıdır. İran, Türkiye'ye turist gönderen ülkeler arasında altıncı sıradadır. Bu yüzden her iki tarafta, turizm sektöründe çalışanlar bu alanda daha fazla yatırım yapılması için çaba harcamaktadır. Resmi rakamlara göre 2005 yılında 957 bin İranlı turist Türkiye'yi ziyaret etmiş, bu sayı 2006 yılında 866 bine gerilemiştir. 2007 yılında ise İran'dan gelen turist sayısı 1.058.206'ya yükselerek % 22.20 oranında artış göstermiştir.²¹⁰

²⁰⁸ Ateşgaoğlu, Ümit, a.g.ç.,s. 19

²⁰⁹ Ateşgaoğlu, Ümit, a.g.ç., 20-21

²¹⁰ "Acenteler, Otelciler İran'a Gidiyor ",<http://www.turkiyeturizm.com/newsiprint.php?id=10378>, (Son erişim tarihi: 20.01. 2010)

Türkiye'nin İran'dan 2011 yılında gerçekleştirdiği ithalatta ham petrol ve doğalgaz başta olmak üzere, etilen polimerleri, otomotiv, bakır önemli yer tutmaktadır.²¹¹ Coğrafi yakınlık faktörü değerlendirildiğinde, doğalgaz kapsamında tüketici bir ülke konumunda olan Türkiye'nin, doğalgaz gereksinimini en uygun şekilde karşılayabileceği kaynağın İran olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye'nin değişik ülkelerle yaptığı doğalgaz alım anlaşmaları Tablo 3.2'de gösterilmiştir.

Tablo 3.2 Türkiye'nin Ülkelerle Yaptığı doğalgaz Alım Anlaşmaları²¹²

Mevcut Anlaşmalar	Miktar (Milyar M ³ /Yıl)	İmzalanma Tarihi	Süre (Yıl)	Durumu
CEZAYİR (LNG)	4,0	14 Nisan 1988	20	Devrede
NİJERYA (LNG)	1,2	09 Kasım 1995	22	Devrede
İRAN	10,0	08 Ağustos 1996	25	Devrede
RF (Karadeniz) (Mavi Akım)	16,0	15 Aralık 1997	25	Devrede
RF (Trakya Hattı) (Batı)	8,0	18 Şubat 1998	23	Devrede
TÜRKMENİSTAN	16,0	21 Mayıs 1999	30	-
AZERBAYCAN (Faz-I)	6,6	12 Mart 2001	15	Devrede
AZERBAYCAN (Faz-II)	6	25 Ekim 2001	15	2017/2018

Tablodan da görüleceği üzere Türkiye İran ile en uzun süreli doğalgaz alım anlaşmalarından birisine imza atmıştır. Ancak Türkiye ve İran arasında doğalgaz hususunda bir takım sorunlar bulunmaktadır. İran-Türkiye arasında yıllık 10 milyar metreküp doğalgaz temin edilmesi yönünde, 08 Ağustos 1996 tarihinde 25 yıllığına imzalanan sözleşme, boru hatlarının inşasının zamanında tamamlanmamasından dolayı ancak 10 Aralık 2001 yılından itibaren hayata geçirilmeye başlanmıştır.²¹³ Ayrıca Türkiye'nin yapılan anlaşmaya göre, İran'dan 2004 yılında en az altı ve 2005 yılında da 10 milyar metreküp doğalgaz ithal etmesi gerekirken, Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ)'ın Kasım 2005'te Enerji Bakanlığı'na sunduğu bilgi notunda İran'ın ısrarla sözleşmede yer alan şartları yerine getirmediğine vurgu yapılarak, doğalgaz alım satım sözleşmesinin feshedilme şartlarının olduğu bildirilmiştir. BOTAŞ, en son 30 Nisan 2005'ten itibaren İran'ın teslim ettiği doğalgazın kimyasal kompozisyon ve özelliklerinde sapmalar gözlemlendiğini, yapılan uyarılara

²¹¹ Ateşagaoglu, Ümit, a.g.ç. ,s.18-19

²¹² BOTAŞ, <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, (Son erişim tarihi:10.06.2013)

²¹³ BOTAŞ, <http://www.botas.gov.tr/faliyetler/antlasmalar/iran.asp>, (Son erişim :19 Mart 2008)

rağmen herhangi bir iyileşme yapılmadığını kaydetmiştir. Son olarak da Ocak 2008 yılında yaşanan kesinti, Türk kamuoyunda İran'ın güvenli bir doğalgaz tedarikçisi olup olmadığı tartışmalarını da gündeme taşımıştır.²¹⁴ Alım-Satım Sözleşmesine göre BOTAS'ın kimyasal kompozisyonundan veya özelliklerden % 5'ten fazla sapma gösterilmesi durumunda doğalgaz alımını reddetme hakkı bulunmaktadır.²¹⁵

Son yıllarda iki komşu ülkenin ilişkilerini ve jeopolitik konumunu güçlendiren en önemli gelişme 13 Temmuz 2007 yılında imzalanan doğalgaz mutabakat zaptı olmuştur. İran'ın Türkiye'ye yapılan doğalgaz ihracatını Avrupa ülkelerine yönelik ihracatın başlangıcı olarak kabul ettiği kıymetlendirilmektedir. Bu çerçevede iki ülke arasında, İran ve Türkmenistan doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasını amaçlayan "Mutabakat Zaptı" iki ülkenin enerji iş birliğinde büyük önem taşıyan bir adım olarak değerlendirilmiştir.

Bu zapt çerçevesinde; İran ve Türkmen doğalgazının Türkiye ve Avrupa Birliği'nin ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilecek boru hatları ile Avrupa'ya taşınması amaçlanmaktadır.²¹⁶ İran gazının Avrupa'ya taşınması için İran'ın Asaluye Bölgesi'nden başlayarak Türk sınırına kadar gelecek ve burada varolan boru hattına bağlanacak 2 bin km'lik bir doğalgaz boru hattı inşa edilecektir. Projeye iki ülke eşit oranda katılacaktır. Projenin bedelinin, iki milyar doları boru hattı inşası olmak üzere altı milyar dolar civarında olacağı tahmin edilmektedir.²¹⁷ Türkmen doğalgazıyla birlikte Türkiye'ye gelecek olan doğalgaz miktarı yıllık 30 milyar m³ seviyesine ulaşacaktır. Bu gazın yaklaşık 1/3'ü Türkmen gazı, 2/3'ü İran gazıdır. Türkmen doğalgazı için ayrı bir boru hattı inşa edilecektir. Ayrıca son dönemde gerçekleşme ihtimali oldukça zayıflayan NABUCCO Projesi'nin geleceğinin garanti altına alınmasına yönelik bir madde anlaşma metnine dâhil edilmiştir. Buna göre, İran gazı Avrupa'ya Türkiye üzerinden bu hatla ulaştırılacaktır. NABUCCO projesinin hayata geçirilebilmesi için gerekli olan gaz bu anlaşma ile temin edilmiş olmaktadır.

²¹⁴ " İran Gaz Akışını Yine Kesti", <http://www.sabah.com.tr/2008/02/08/haber.7BFB960421B349279FCC57282D108A00.html>, (Son erişim tarihi: 08 Şubat 2008)

²¹⁵ "Türkiye, İran Kaliteli Gaz Vermedi Diye Tahkime Gitti", Net Haber, <http://www.nethaber.com/?h=42173>, (Son erişim tarihi: 4 Şubat 2008)

²¹⁶ Mutabakat Zaptında yer alan bir maddeye göre, daha önce Türkmen gazının topraklarından geçmesine izin vermeyen İran, Türkmen gazının topraklarından geçirilerek Avrupa'ya ulaştırılmasını kabul etmektedir. BOTAS, <http://www.botas.gov.tr>, (Son erişim tarihi: 24.08.2009)

²¹⁷ Anlaşmaya göre İran'ın Asaluye kentindeki Güney Pars doğalgaz havzasındaki geliştirme projesine Türkiye de katılacaktır. Dünya rezervlerinin % 7,8'ini oluşturan 14 trilyon m³'lük Güney Pars gaz sahasında bulunan üç sahadan (22, 23 ve 24'üncü sahalar) doğalgaz çıkarılması ihalesiz olarak Türkiye'ye verilecektir. Güney Pars sahasından yılda 20,4 milyar m³ doğalgaz üretilmesi mümkün olabilecektir. Söz konusu sahaları Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) işletecektir. Ancak, mutabakat zaptında "geri alım" (buy back) şartı bulunmaktadır. Söz konusu şarta göre; İran, TPAO'nun çıkardığı gazı önce belli bir kâr oranıyla satın alacak, sonra TPAO'ya geri satacaktır. TPAO bu aşamadan sonra gazı Türkiye ya da diğer ülkelere aktarabilecektir.

RF Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, Kazakistan ve Türkmenistan liderleriyle anlaşarak Türkiye'yi devreden çıkaran doğalgaz antlaşması imzalamasının hemen ardından yapılan söz konusu mutabakat zaptının, Türk hükümeti tarafından NABUCCO Projesi'nin geleceğinin garanti altına alındığı şeklinde yorumlanmıştır.²¹⁸ Ancak söz konusu anlaşma bir ön anlaşma niteliğinde olan mutabakat zaptıdır. Zabit yapıldığı tarihten itibaren esas anlaşmanın 4-6 ay içinde imzalanması beklenmekteyken mevcut durumda bu konuda yeni bir gelişme olmamıştır.

Diğer taraftan bakıldığı zaman İran'ın toplam ihracatının önemli bir bölümü petrol ve doğalgazdan oluşmaktadır. Son yıllarda İran'ın petrol dışı ürünler alanında ihracatın geliştirilmesi ve yabancı sermayenin teşvik edilmesiyle ilgili mevcut politikasına en iyi cevap verebilecek ülkelerden birisi de sınır komşusu olan Türkiye'dir. Dolayısıyla, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin daha çok geliştirilmesi ve ticari engellerin kaldırılması suretiyle Türk yatırımcıların İran'da rahat yatırım yapabilmelerinin teşvik edilmesi her iki ülke açısından da önem arz etmektedir.

Türkiye gelişen ekonomisi, birçok alanda yeniden yapılandırılan ve serbestleştirilen iktisadi sektörleri ve istikrarlı siyasal yapısı ile yatırımcılar için cazip bir ortam sunmaktadır. Türkiye 2011 yılı itibari ile 376 milyar dolara varan dış ticaret hacmi ve üçte ikisi gelişmiş ekonomiler olmak üzere 200'ün üzerinde ülkeye mal ihraç eden ekonomisiyle Avrupa'nın altıncı büyük ekonomisine sahip ülke konumundadır.²¹⁹

Türkiye istikrarlı bir şekilde büyüyen ekonomisi ile hem çok önemli bir enerji tüketicisi hem de bölgesinde enerji kaynaklarının dağıtımında rol alan bir enerji merkezi konumundadır. 2010 yılı itibari ile Türkiye birincil enerji arzının, ancak üçte biri civarında bir kısmı ulusal kaynaklardan elde edilebilmiş geri kalanı ise ithal kaynaklardan karşılanmıştır. Bu itibarla, çok büyük miktarlarda enerjinin ulusal sınırların ötesinde yer alan kaynaklardan temin edilmesi, bunların ülkeye getirilmesi ve ülke içinde tüketicilerin hizmetine sunulması gerekmektedir.²²⁰

Türkiye'nin hızla büyüyen enerji talebinin karşılanmasında doğalgazın payı ve önemi giderek artmaktadır. Sanayide, konut sektöründe ve elektrik üretiminde doğalgaz payını giderek artırmakta ve Türkiye'nin her üç sektöründe de tercih edilen yakıt tipi haline gelmektedir. Türkiye doğalgaz rezervleri açısından zengin olmayıp tüketilen doğalgazın büyük bir bölümünü ithal etmektedir.

²¹⁸ "İran ile 'doğalgaz da İşbirliği İmzası Atıldı, NABUCCO Hattının da Önü Açıldı" <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=227002>, (Son erişim tarihi: 19 Mart 2008)

²¹⁹ Hazine Müsteşarlığı 2012 verilerinden derlenmiştir.

²²⁰ Hazine Müsteşarlığı 2012 verilerinden derlenmiştir.

Verilere bakıldığında 1987 yılından itibaren Türkiye'de doğalgazın kullanımı giderek yaygınlaşmıştır. Toplam birincil enerji arzında doğalgazın payı, petrolü de geride bırakarak, 2010 yılı itibari ile % 32 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında gerçekleşen 44,2 milyar metreküp doğalgaz tüketimi ile Türkiye, bölgesinde ihracatçı ülkeler bakımından ürettikleri gazı satabilecekleri önemli, yatırımcılar için ise fırsatlarla dolu bir piyasa haline gelmiştir. doğalgazda büyük ölçüde dışa bağımlı bulunan Türkiye, RF, İran ve Azerbaycan'dan boru hatları kanalı ile Nijerya ve Cezayir'den ise LNG formunda doğalgaz ithal etmektedir. Türkiye 2011 yılı itibari ile, ithal ettiği toplam 43,9 milyar metreküp doğalgazın yaklaşık % 58' ini RF'den, yaklaşık %19'unu ise İran'dan ithal etmektedir (Tablo 3.3).²²¹

Tablo 3.3 Türkiye'nin doğalgaz İthalatı Yaptığı Ülkeler (2011)²²²

Ülke	%
RF	57,9
İran	18,7
Cezayir	9,5
Azerbaycan	8,7
Nijerya	2,8

Tablodan da görüldüğü üzere Türkiye RF'ye olan doğalgaz bağımlılığını İran alternatifi ile dengelemektedir. İran iç talebini karşılayamadığını ve Türkmenistan'dan gelen gaz sevkiyatının durmasını gerekçe göstererek zaman zaman doğalgaz akışını durdurarak Türkiye'yi enerji sıkıntısı içine sokmaktadır. Son olarak Ocak 2008 yılında yaşanan kesinti, Türk kamuoyunda İran'ın güvenli bir doğalgaz tedarikçisi olup olmadığı tartışmalarını da gündeme taşımıştır.

Türkiye ekonomik olarak büyüme trendini sürdürdüğü sürece doğalgaza bağımlılığı ve dolayısıyla İran ile doğalgaz alışverişi devam edecektir. İran doğalgaz konusundaki bu gücünü bilmektedir ve bunu AB ülkelerine karşı kullandığı gibi Türkiye aleyhine stratejik politikaları etkileyecek bir koz olarak kullanabilecektir.

3.2.6. Arap Baharı ve Suriye'deki Gelişmeler

“Arap Baharı” kavramı tüm dünyada son yıllarda en revaçta olan kavram ve konu haline gelmiştir. Kimilerine göre bu bahar emperyal aklın kendisini perdelemek amacıyla halkları öne çıkarıp demokrasi ve özgürlük gibi çağımızın kült kavramlarıyla destekleyerek grupsal arzuları olumlayan bir süper egonun ya da emperyal projenin estetize edilmiş adıdır.

²²¹ Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), Enerji Yatırımcısı El Kitabı 2012, s.31

²²² EPDK, a.g.ç., s.30

Diğer bir bakış açısına göre ise son yüzyılını sömürge ve dikta altında ezilerek geçiren toplumların artık ulaştıkları belirli bir toplumsal bilinç ve farkındalık ile yıllardır birey ve toplum bazında önlerini kapatan idarecilere tarihin yol açtığı bir dönemde sosyal ve milli bir bilinçle dur demeleridir.²²³ Bu baharın Arap ülkeleri dışında diğer ülke ve milletler üzerinde de doğrudan/dolaylı etkileri olmuştur/olmaya devam edecektir.

Arap Baharı ya da İran’da resmi makamların tercih ettiği tabirle “İslami Uyanış”, tüm dünyanın ilgisini çektiği gibi İran’da da yoğun olarak tartışılmaktadır. İran yönetimi, Tunus ve Mısır’daki gelişmelerden büyük memnuniyet duymuş ancak, Libya ve Suriye konusunda çeşitli çekinceler dile getirmiştir. Libya’da Kaddafi yönetiminin yıkılmasına itiraz göstermemesine rağmen NATO müdahalesi Türkiye’yi ettiği gibi İran’ı rahatsız etmiştir. Suriye’deki olaylar konusunda çok daha farklı yaklaşıma sahip olan İran, bu ülkeye yönelik “uluslararası bir komplonun” uygulamaya konulduğunu ileri sürmektedir.

İran’daki resmi söyleme göre bölgede yaşananlar İslami bir uyanıştır ve özü itibariyle Batı yanlısı laik diktatörlükleri hedef almaktadır. Bununla birlikte İran, Suriye örneğinde olduğu gibi gerektiğinde bu duruşla çelişmeyi göze alarak, kendince reel politığın gerektirdiği tepkileri göstermekten de çekinmemektedir. Nitekim bölgedeki tek gerçek laik diktatörlük olan Suriye yönetimine karşı, Suriye muhalefetini ve Müslüman Kardeşler’in başını çektiği İslamcı hareketi Batı’nın taşeronluğunu yapmakla suçlamaktadır.²²⁴

Arap Baharı’nın fitilini ateşleyen Tunus’ta gösteriler başladığında birçok ülke gibi İran yönetimi de olaylara hazırlıksız yakalanmış ve gösterilerin bu denli büyüyeceğini ve tüm bölge ülkelerini etkileyeceğini tahmin edememiştir. Olaylar ilerledikçe İran olayları “İslami uyanış” olarak nitelemeye başlamıştır. İranlı yetkililere göre olaylar, “Batı destekli laik diktatörlüklere” karşı Müslüman halkların tepkisinden kaynaklanmakta ve bu yüzden İran’daki 1979 Devrimi’yle benzer özellikler taşımaktadır. Bu bakış açısına göre, İran yönetimi geç de olsa “devrimini ihraç etmeyi başarmıştır ve bugünkü olaylar 1979 Devrimi’nin başında Humeyni tarafından müjdelenen “büyük uyanıştan” başka bir şey değildir.²²⁵

İran Arap Baharı kapsamında Mısır’da Mübarek Rejiminin düşüşünden duyduğu memnuniyeti her seferinde dile getirmiş ve Tunus ve Libya’daki olayların ardından da bu iki ülkenin muhalif güçleri ile yakınlaşmaya çalışmış ancak beklediği sonuçları alamamıştır. Sünni Arap ülkelerinde beklediği etkiyi yaratamayan İran yönünü Bahreyn ve Suriye gibi Şii

²²³ Çetin, Altan, “Arap Baharı ve Türkiye”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi, Birinci Baskı, Mart 2012, s. 9

²²⁴ Uygur, Hakkı, “İran ve Arap Baharı”, SETA Analiz, Sayı 52, Mart 2012, s. 4-5

²²⁵ Uygur, Hakkı, a.g.ç., s.11-12

devletlere çevirmiştir.

Devrim sürecindeki ülkelere yönelik diplomatik çabalarından istediği etkin sonucu alamadığını gören İran, bölgesel nüfuzunu göstermek amacıyla 17-18 Eylül 2011 tarihleri arasında Tahran’da seksene yakın ülkeden beş yüz kadar siyasetçi, bilim ve kültür adamının katıldığı “İslami Uyanış” adı altında büyük bir konferans düzenlemiştir. İran İslam Cumhuriyeti’nin konferansa verdiği büyük önemin bir dışa yansıması olarak Devrimin rehberi Ali Hamaney, konferansın açılışını kendi yapmıştır. Rehber açılış konuşmasında; Mısır, Tunus, Libya ve Bahreyn’in cesur halklarının ve de Müslüman yığınların, haysiyet ve onurlarını yeniden kazanmak için mücadele verdikleri diğer ülkelere takdir ve tebriklerini sunmuş, bu halkların, yüzleşecekleri engeller karşısında korkuya kapılmamalarını istemiş ve onları, yıllarca azgın diktatörleri desteklemek suretiyle Ortadoğu halklarını yıllarca köle gibi kullanan şeytani güçlerin gülümsemelerine kanmamaları konusunda uyarılmış ve ayrıca Müslüman yığınları, hedeflerine ulaşincaya kadar sahnede kalmaları konusunda da teşvik etmiştir.²²⁶

İran basının büyük önem verdiği konferansı organize eden Dışişleri eski Bakanı ve Devrim Liderinin Dış Politika Başdanışmanı Ali Ekber Velayeti, yaptığı konuşmada İslami uyanışın İran ve Şiiilerin bayraktarlığıyla ortaya çıktığını savunmuştur. Batılıların önerdiği yolu izleyip de kalkınan ve gelişen tek bir İslam ülkesi bile olmadığını ileri süren Velayeti, İslam ülkeleri arasında liderliği üstlenmeye İran’dan daha layık bir ülke olmadığını ileri sürmüştür. Velayeti aynı konferansta konuşma yapan Hameney’in “İslam ülkeleri kendilerine İran’ın liderlik etmesini bekliyorlar” şeklindeki sözlerine de atıfta bulunarak, “Bu yüzdendir ki seksen ülkeden gelen temsilciler başka bir yeri değil toplanmak için İran’ı seçmişlerdir” sözleri ile bu liderliğin diğer ülkelere de onaylandığı imasında bulunmuştur.²²⁷ Görüldüğü üzere İran ayaklanmaların tamamıyla İslami bir uyanış olduğuna inanmış ve bunu kendi rejiminin devamı ve meşruluğu lehine bir söylem olarak kullanmaya çalışmıştır.

Arap Baharı hususunda İran kamuoyunda devlet yetkililerinin ve muhafazakar basının yaşananları Batı ve İsrail karşıtı İslami bir uyanış olarak görmesine ve İran Devrimi’nden etkilenildiğini savunmasına karşı özellikle reformcu kesimler yaşananları demokrasi ve insan hakları eksenli taleplerin sonucu olarak değerlendirmiş ve bu noktada İran’ın bu ülkelerdeki muhalifleri desteklerken kendilerinin benzer sloganları karşısında İran’ın sert tutum takınmasını eleştirmişlerdir.

Başta Hameney olmak üzere birçok İranlı yetkilinin “İslami Uyanış”ın Batı karşıtı ve İslami değerlere dönüşü temel alan bir yöneliş olduğunun altını çizmelerinin nedeni benzer

²²⁶ <http://www.velfecr.com/mobil/haberler.php?HID=5000&dil=tr>, (Son erişim tarihi: 15.06.2013)

²²⁷ <http://www.bidarynews.com/data.aspx?lang=1&id=4291>, (Son erişim tarihi: 16.06.2013)

hareketlerin İran'da zeminin olmadığı yönünde iç kamuoyuna mesaj verme kaygısından kaynaklanmıştır. Bu kaygı Tunus'ta Bin Ali'nin devrilmesinin hemen ardından İranlı gençlerin özellikle sanal ortamda en çok dile getirdikleri tespitin “Tunus başardı, İran başaramadı” olduğu hatırlanırsa hiç de yersiz değildir. Arap Baharı'na özenildiğini gören İranlı yöneticiler sürekli olarak gösterilerin yaşandığı ülkelerdeki yönetimlerin Batı yanlısı olduğunu ve İran'da yönetimin zaten Batı karşıtı olduğunu vurgulayarak, İran'ı cazibe merkezi olarak sunmaya çalışmışlardır.²²⁸

Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin bölge ülkelerindeki inisiyatifinin ve etkinliğinin gözle görünür biçimde artarak öne çıkması ve bölge ülkelerine yönelik aktif bir diplomasi izlemesi İran tarafından dikkatle izlenmiştir. Türkiye'nin Başbakan Erdoğan'ın Mısır'da (12-13 Eylül 2011), Tunus'ta (14 Eylül 2011) ve Libya'da (15 Eylül 2011) resmi temaslarda bulunarak buradaki konuşmalarında demokrasi ve insan haklarının tüm katılımcı devletlerin ortak şiarı olması gerektiğinin altını çizerek laiklik çağrısı yapması²²⁹ Ankara-Tahran ilişkilerinde belirgin bir soğukluğa neden olmuştur.

Tunus ve Mısır'daki rejimlerin değişmesi konusunda benzer yaklaşım gösteren Türkiye ve İran NATO'nun Libya'ya müdahalesi ve özellikle de Suriye'deki olaylar konusunda karşıt kutuplarda yer almışlardır. Özellikle Suriye'deki olaylar konusunda iki ülkenin farklı bakış açılarının olması Tahran-Ankara ilişkilerini son yıllarda olmadığı kadar gerginleştirmiştir.

Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun 2011 Temmuz ayında Tahran'ı ziyaret ederek Suriye'deki değişim konusunda İran yönetimini ikna etme çabaları sonuçsuz kalmış, bu ziyaretten sonra Türkiye'nin Suriye'ye karşı tutumunu sertleştirmesinin de etkisiyle iki ülke arasındaki görüş farkı daha net biçimde ortaya çıkmıştır. 2012 yılı başlarında NATO kapsamında Malatya'ya yerleştirilen Füze Savunma Sistemleri konusunda NATO üyeliğinin 60. yılı nedeniyle Türkiye'yi ziyaret eden Genel Sekreter Rasmussen'in füze kalkanına ait radar üssüne ev sahipliği yapmayı bizzat Türkiye'nin istediğini ifade etmesi ise mevcut gerilimi doruk noktalara çıkarmıştır.²³⁰ İran basınında Türkiye'nin İran karşısında Batı'nın yanında yer aldığı ve Füze Kalkanı Projesine ev sahipliği yaparak bu durumu ispatladığı yönünde birçok eleştirel haber yer almıştır.

Özet olarak Arap Baharı'nın ilk yıllarında Ortadoğu'da en önemli rakiplerinden birisi olarak gördüğü Mısır rejiminin yıkılması, İran yönetimi tarafından oldukça büyük bir kazanım

²²⁸ Uygur, Hakkı, a.g.ç., s.15

²²⁹ İktisadi Kalkınma Vakfı E – Bülteni,

http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/basbakan_erdogan_misir_tunus_ve_libya%E2%80%99ya_ziyaret_lerde_bulundu.pdf, 12 – 18 Eylül 2011, (Son erişim tarihi: 15.06.2013)

²³⁰ “Füze Kalkanını Türkiye İstedi,” Hürriyet, 11 Şubat 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/19893705.asp> (Son erişim tarihi: 25 Mart 2012)

olarak algılanmış ve Irak'taki Saddam Hüseyin yönetiminin yıkılmasına benzetilerek İran'da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır.

Türkiye'nin Arap Baharı çerçevesinde aktif dış politika izlemesi ve devrim sürecindeki ülkelerle yakın ilişkiler geliştirmesi ise İran'da hoş karşılanmamıştır. İlk olarak Başbakan Erdoğan'ın Mısır'daki laiklik çağrısıyla aradığı fırsatı bulduğunu düşünen İran yönetimi, üst düzey yetkililerin ağzından Türkiye'yi eleştirmeye başlamıştır.

Bununla birlikte Mısır'da istediği nüfuz alanını bulamayan İran ile Türkiye ilişkileri Türkiye'nin NATO'ya ait Füze Kalkanı Sistemine ev sahipliği yapacağını açıklaması ve sonrasında Türkiye'nin Suriye'ye karşı tavrını sertleştirmesi sonucunda son yıllardaki en gergin döneme girilmiştir.

Arap Baharı'nda en büyük gerilim alanına dönüşmüş bulunan Suriye krizi gün geçtikçe tırmanmakta ve büyük bir bölgesel çatışmaya dönüşme riski artmaktadır. Bu durum günümüz ve gelecek Türkiye-İran ilişkilerinin ne yönde ilerleyeceğinin temel faktörü olmuş gibi görünmektedir.

İran ve Suriye, İran Devrimi'nin başından beri özel ilişkilere sahip olmuşlardır. Bu durum büyük ölçüde Suriye'nin bölgeyle ilgili oynadığı rolden ve İsrail karşısındaki konumundan kaynaklanmaktadır. Devrimden önce Suriye-Lübnan-İran arasındaki ilişkilerde İran asıllı Lübnanlı ünlü din adamı İmam Musa Sadr önemli rol oynamıştır. Devrimin hemen öncesinde Şah muhalifi İranlılar Musa Sadr'ın da aracılığıyla Suriye yönetimiyle iyi ilişkiler kurmuşlar ve Filistin kamplarında silahlı eğitim almaya başlamışlardır.²³¹

İran-Suriye ilişkilerinin asıl gelişimi ise genellikle devrim sonrası dönemde olmuştur. Devrim sonrasında İran-Suriye ilişkilerinin izlediği seyri değerlendirdiğimizde, İslamcı İran ile sosyalist-milliyetçi Baas rejimi arasında ortaya çıkan yakınlaşmada ortak çıkarlardan ziyade ortak dış tehditlerin rol oynadığını görmekteyiz. Bu konuda, özellikle iki ülkenin de rakibi sayılan Irak ve İsrail, 90'lı yıllarda İsrail'le yaptığı askeri ve siyasi işbirlikleri nedeniyle Türkiye ve bölgede konuşlanan ABD'den algılanan tehditler etkili olmuştur. Filistin sorunu, Lübnan'da faaliyette bulunan İslami örgütler konusu da iki ülkenin iş birliğine yardımcı olmuştur.

Devrimden sonra kesilen İran-Mısır ilişkilerinin aksine İran-Suriye ilişkileri gittikçe gelişmiş ve zamanla stratejik iş birliği düzeyine ulaşmıştır. Hafız Esed yönetimi, laik konumuna ve Baas ideolojisine rağmen diğer Arap ülkelerinin aksine Irak ile savaşında Tahran'ın yanında yer almıştır. Tahran yönetimi de buna paralel olarak İran-Irak savaşı sürecinde Suriye'de Müslüman Kardeşler öncülüğünde yaşanan ayaklanmanın başta Hama

²³¹ Uygur, Hakkı, a.g.ç. ,s. 8

olmak üzere ülke çapında sert bir şekilde bastırılmasına ses çıkartmamıştır. Suriye ise Camp David Anlaşması'yla kaybettiği Mısır desteğini İran'ın yardımlarıyla telafi etmeye çalışmış, bu nedenle İran'ın Lübnan'daki Şiiler üzerindeki nüfuzunu artırmasına göz yummak zorunda kalmıştır. Daha sonraki süreçte Hizbullah'ın Lübnan siyasetinde aktif biçimde rol oynamaya başlaması iki ülke ilişkilerinde geçici bir gerilime yol açmıştır. Ancak Suriye desteğindeki Emel ile İran tarafından desteklenen Hizbullah arasındaki çatışmanın galibinin kesin olarak belli olmasından sonra Hizbullah, Suriye işgalindeki Lübnan'da silah taşıyabilen tek örgüt olma imtiyazını kazanmıştır.²³²

İki ülke arasındaki ilişkiler doksanlı yıllarda da gelişerek sürmüştür. Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile İran arasındaki tartışmalı üç ada hususunda Arap tezini savunmasına rağmen, neredeyse diğer tüm bölgesel politikalarda İran ile ortak bir çizgi benimsemeye başlamıştır. Bu dönemde artan petrol fiyatlarının da etkisiyle zenginleşmeye başlayan İran, Suriye'de çeşitli ekonomik yatırımlar gerçekleştirmeye başlamıştır. Hafız Esed'in 2000 yılında ölmesi ve yerine oğlu Beşşar Esed'in geçmesi İran'da başlangıçta ihtiyatla karşılanmış ancak sonrasında ikili ilişkilerde herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Beşşar Esed'in Türkiye ile yakınlaşmasını dikkatle izleyen İran, bu duruma Suriye güvenlik bürokrasisi ile ilişkilerini sıkılaştırarak cevap vermiştir ve iki ülke arasında 2006 yılında Ortak Güvenlik Anlaşması imzalanmıştır.²³³ Ayrıca İran, Beşşar Esed'in görev süresince en fazla ziyaret ettiği ülkeler arasında yer almıştır.

Günümüzde ABD'nin bölgedeki mevcudiyeti ve Suriye'de Esed güçlerinin yerini muhaliflere bırakmasına yönelik olarak Batı tarafından uygulanan baskı İran ve Suriye ilişkilerinin daha da yakınlaşmasına neden olmuştur. İki ülke ilişkileri eskiden olduğu gibi basit bir çıkar ilişkisinden ziyade bir cephe oluşturarak gelecekte Suriye'nin İran'dan bağımsız hareket edemeyeceği bir hale doğru evrilmektedir.

İran'ın çıkarlarına hizmet eden Suriye rejiminde olası bir değişim İran'ın jeopolitik çıkarlarını tehdit edecektir. Irak savaşının yıkıcı etkisinden edindiği tecrübeye dayanarak İran yönetimi, savunma stratejisini caydırıcılık esası üzerinden düşmanın sınırları dışında karşılanması şeklinde kurmuştur. Bu stratejide İran'ın Filistin, Lübnan ve Suriye'deki müttefiklerinin önemli bir yeri vardır. Dolayısıyla, Esad yönetiminin düşmesi, İran için sadece stratejik bir müttefikin kaybı değil, aynı zamanda direniş örgütleri ile bağlantı noktasının kaybı anlamına gelecektir. Ayrıca Esad rejiminin yıkılmasının İsrail'in çıkarlarına hizmet edeceğini düşünen İran, bölgede İsrail'in faydasına olduğunu düşündüğü her şeye karşı çıktığı gibi Esad rejimini hedef alan isyana da karşı durmuştur. Bu sebeple İran, Arap baharı Suriye

²³² Noruz Hamzi, Aftab 6 Mordad 1385, <http://www.aftabnews.ir/vdcccixq2bsqo0.html>

²³³ El Arabiya, <http://www.alarabiya.net/articles/2012/01/16/188678.html> (Son erişim tarihi: 11.06.2013)

halkını etkilediğinde farklı bir tavır almaya başlamıştır.²³⁴

İran Suriye politikasında statükonun korunması ve Esad yönetiminin iktidarda kalmasının sağlanması için rejim ile muhalefet arasında diyalog kurulmasını sağlayarak Esad yönetimine desteği sürdürmek, reform sürecini desteklemek ve Suriye'nin içişlerine her türlü yabancı müdahalesine karşı çıkmak şeklinde bir politika sürdürmüştür/sürdürmeye devam etmektedir. Böylece İran bölgedeki stratejik çıkarlarını korumayı hedeflemektedir.

Türkiye'nin Suriye yönetimini eleştirmeye başlaması ve Suriyeli rejim muhaliflerinin yanında yer alması Türkiye ile İran'ın karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Türkiye Rejim aleyhine gösterilerin başlamasından sonra bir süre daha Esad yönetimini kapsamlı reformlar yapması için teşvik etmiştir. Fakat Esad yönetiminin reformlar konusunda ağır hareket etmesi, gösterilerin hızla bütün Suriye'ye yayılması ve nihayet Haziran 2011'den itibaren şiddetten kaçan Suriyelilerin Türkiye'ye sığınmaya başlaması ile Ankara'nın Esad'a olan desteği kaybolmaya başlamıştır. Aynı zamanda Suriyeli muhaliflerin Türkiye'de toplanarak örgütlenmelerine de izin verilmiştir.²³⁵ Bu tarihten sonra Türkiye dolaylı bir şekilde Suriye'de rejim değişikliğini desteklemeye başlamıştır.

Türkiye'nin Suriye'de değişimi zorlamaya başladığı 2012 yılı yaz aylarından itibaren kritik gelişmeler birbirini izlemiştir. Haziran ayında Türk F-4 jeti düşürülmüş, NATO ve BM'nin tampon bölgesi kurulmasına yönelik askeri desteği aranmış, Suriye topçusunun Türk topraklarında can kaybına sebep olmasına Türkiye mukabelede bulunmuş, rotası Şam olan uçakları hukuk kurallarına uygun bir şekilde inişe zorunlu kılarak silah sevkiyatını önleme çabasında bulunulmuş, bu yolla Suriye üzerindeki baskı arttırılmak istenmiş, RF'nin Suriye'ye desteği engellenmeye çalışılmış ve RF'yi dengelemek çabasına girilmiş, Suriye sınırına muharip kuvvetler konuşlandırılmış ve akabinde ordunun sınırötesi kullanımına yönelik tezkere çıkarılmış, bu sayede Suriye'yi caydırmak hedeflenmiştir. Bunlar Suriye iktidarının/iç politikasının değişimi için alınan insiyatiflerdir; fakat Türkiye bu çabalarında pek başarılı olamamıştır.²³⁶

2012 yılındaki gelişmelerle birlikte Esad'dan desteğini yavaş yavaş çeken Türkiye'nin aksine İran'ın Suriye rejimine desteğini sürdürmesi iki ülkenin bu konuda zıt kutuplarda konumlanmasına yol açmıştır.

Suriye meselesi Başbakan Erdoğan'ın 28-29 Mart 2012'de İran'a yaptığı ziyarette Hamanei ile Meşhed'de yaptığı görüşmenin ana konularından birisi olmuştur. Hamanei bu görüşmede "İslam Cumhuriyeti'nin Siyonist rejime karşı direniş cephesine verdiği destekten

²³⁴ Sinkaya, Bayram, "Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası", SETA Analiz, Sayı 53, Nisan 2012, s. 9-10

²³⁵ Sinkaya, Bayram, "Arap Baharı...", s. 32

²³⁶ Çağlar, Barış, "Türkiye'nin Suriye Politikası: Yeni-Klasik Realist Bir Bakış", Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt 4, Sayı 47, Kasım 2012, s. 50

dolayı Suriye’yi savunacağını ve Suriye’nin içişlerine yabancı güçlerin müdahalesine şiddetle karşı olduğunu” bir kez daha yinelemiştir. Fakat Erdoğan, İranlı yetkililerle bölgedeki her türlü istikrarsızlığın Türkiye ve İran dâhil bütün bölge ülkelerini olumsuz etkileyeceği konusunda mutabık kaldıklarını ve bölgenin istikrarı ve kalkınması için İran ile her düzeyde iş birliği yapma konusunda kararlı olduklarını ifade etmiştir.²³⁷ Türkiye’nin Suriye’de rejim değişikliğini savunmasına karşın İranlı yetkililerin Esad’ı destekleyeceklerini ilan etmeleri; iki ülkenin Suriye meselesindeki farklılığını bir kere daha ortaya sermiştir.

Suriye üzerinde alınan farklı tavırlar Türkiye ile İran’ı zaman zaman karşı karşıya getirmektedir. Bu durumun en somut örneği İran’dan Suriye’ye yapılan silah sevkiyatının 2012 Mart ayı içerisinde Türkiye tarafından engellenmesi olmuştur. Sadece silah sevkiyatı değil, Türkiye’nin Suriye’ye ambargo kararı almasından sonra Tahran’dan Şam’a Türkiye üzerinden sağlanan her türlü lojistik destek neredeyse kesilmiştir. Bunun üzerine İran ve Suriye ikili ilişkilerini ve karşılıklı malzeme transferini sürdürebilmek için Irak’a yönelmiştir. Bu gelişme bölgede Irak’ın İran-Suriye ittifakına dâhil olması şeklinde değerlendirilmektedir.²³⁸

Suriye konusu ile ilgili olarak son zamanlarda en fazla dile getirilen konulardan bir diğeri de Suriye’deki ayaklanmanın mezhepçi karakterinin ön plana çıkmaya başlaması ve bu durumun Ortadoğu’daki kutuplaşmaları derinleştirmesi korkusudur. (Bu etki en fazla, siyasi yapısı hassas mezhepsel dengeler üzerine kurulu Lübnan’da hissedilmektedir.) Suriye’de iç savaş uzadıkça ittifaklar içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Bu eğilimin sonucunda, Suriye’de uzun vadede birden çok iç savaşın bir arada yaşanması olasılığı akılda tutulmalıdır.

Türkiye Suriye konusunda uluslararası toplum içinde sağduyu ve itidali sesi olmalıdır. Bunu yaparken Suriye içindeki devlet ve muhalefet birimleri ile sağlıklı bir iletişim kurmalı ve uluslararası düzeyde bölgenin gidişatına uygun konjektürü yaratmalıdır.²³⁹ Nitekim Dışişleri Bakanı Davutoğlu 2013 yılına girerken Türkiye’nin Suriye politikasını; “Suriye’nin toprak bütünlüğünün ve birliğinin korunması, ülkede akan kanın durması ve Suriye halkının meşru taleplerinin karşılanmasına yönelik demokratik reform ve dönüşüm sürecinin barışçıl bir şekilde sonuçlandırılması, Suriye’deki gelişmeler karşısında ülkemizin ilk günden bu yana izlediği politikanın temel parametrelerini oluşturmaktadır.” şeklinde ifade etmiştir.²⁴⁰

Türkiye bu politikayı özenle yürütmeye çalışmalıdır çünkü Suriye ile ilgili gelişmelerden ve bölgeye olacak yansımalarından en çok etkilenen ülkelerden birisi Türkiye’dir. Benzer şekilde gelişmelerin en çok etkileyeceği bir diğer ülke de İran’dır. ve iki

²³⁷ “Yandaş medya İran düşmanlığı pompalıyor”, <http://gizlibelge.wordpress.com/2012/04/09/yandas-medya-iran-dusmanligi-pompaliyor/>, (Son erişim tarihi: 17.06.2013)

²³⁸ Sinkaya, Bayram, a.g.ç., s. 35

²³⁹ ÇETİN, Altan, a.g.e., s. 109-110

²⁴⁰ DAVUTOĞLU, Ahmet, “2013 Yılına...”, s. 67

ülkenin hangi tarafta yer alacakları ikili ilişkilerinin daha da gelişmesinin ya da tamamen kopmasının esas unsurunu oluşturacak denli önemlidir.

SONUÇ

Tez çalışması kapsamında ortaya çıkan sonuçlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. Türkiye'nin bölgesel politikalarında, Ortadoğu ve Orta Asya coğrafyasının kesişim bölgesinde yer alan, kendi ile benzer jeopolitik özellikleri taşıyan ve bu coğrafyada söz sahibi olan İran son derece büyük bir role sahiptir. Söz konusu durum tarih boyunca olduğu gibi gelecekte de bu önemini koruyacaktır.

İran, Orta Asya ve Orta Doğu coğrafyalarının kesişim noktasında konumlanmış, kuzeyde Hazar Denizi ve güneyde Basra Körfezine açılan, iki denize dayalı jeopolitik konumu, kendine özgü siyasal sistemi, 75 milyonu aşkın Şii nüfusu, nükleer çalışmaları ve RF ve Çin gibi büyük bölge güçleri ile olan yakın işbirliği faaliyetleri ile bölgedeki en önemli stratejik ülkelerden birisidir.

2. İran özellikle dış politikada yeni açılımlar sağlamak için enerji kaynaklarını son derece ustalıkla kullanmaktadır. Bu durum İran'a uluslararası ilişkilerde büyük avantajlar sunmaktadır.

33 trilyon metreküpten fazla olduğu tahmin edilen doğalgaz rezervi ile RF'den sonra dünyanın en büyük ikinci rezervlerine, dünya petrol rezervlerinin % 9,1'ine sahip olarak da dünyanın en büyük üçüncü petrol rezervlerine sahip ülkesi olan İran aynı zamanda dünyanın önemli güçlerine petrol ve doğalgaz kaynakları taşıyan güzergahlar üzerinde yer almaktadır. İran sahip olduğu petrol ve doğalgaz vasıtasıyla hem RF, Çin ve AB gibi küresel aktörlere kendi sahalarını açarak ikili ilişkilerde ekonomik çıkarları bir koz olarak kullanmakta hem de geçiş güzergahında bir ülke olarak Orta Asya petrollerinin taşınmasında söz sahibi olmak ve bu durumu bölge devletleriyle olan ilişkilerinde iyileştirici bir faktör olarak kullanmak hedefindedir.

3. İran'ın nükleer çalışmalarına son vermeyeceği kesin gibi gözükmektedir. Çünkü bu husus, liderlerin inisiyatifinden ve normal bir dış politika meselesi olmaktan çıkıp milli bir mesele haline gelmiştir.

Yapılan tahminlere göre; gelecek 50-60 yıl içinde hidrokarbon (doğalgaz ve petrol) rezervleri, gelecek 200 yıl içinde de kömür rezervleri olan İran için nükleer enerji konusu sadece enerji boyutunda kalmayıp, milli bir dava ve prestij meselesine dönüşmüştür ve uluslararası hukukun müsaade ettiği çerçevede bu çalışmaların devam ettirilmesi İran iç politikasının olduğu kadar dış politikasının da önemli bir unsuru haline gelmiştir. İran NSYÖA'ya taraf bir ülke olarak nükleer enerjinin barışçıl kullanımının, uluslararası hukuk

tarafından kendisine tanınan bir hak olduğunu savunmaktadır. İran gelecekte enerji bakımından, diğer ülkelere bağımlı olmamak isteyecektir.

4. Bölgelerindeki gelişmelerde iki önemli ve belirleyici ülke konumunda olan Türkiye ve İran'ın ikili ilişkileri tarihi, kültürel, ekonomik, jeopolitik ve stratejik çok sayıda faktör tarafından belirlenmekte ve karmaşık bir ilişki ağına sahip bir yapıdan oluşmaktadır bu durumun gelecekte de devam edeceği öngörülmektedir.

5. Türkiye-İran ilişkilerine tarihi bir perspektiften bakıldığında Osmanlı ve Safevi hanedanlarının çatışmasından bu yana ikili ilişkilerde sürekli bölgesel hegemonya mücadelesi ve rekabetin olduğu görülmüştür. Bu günde durum değişmemiştir ancak 1639 tarihli Kasr-ı Şirin anlaşmasından beridir herhangi bir sıcak çatışma yaşanmamıştır.

Türkiye-İran ilişkileri, tarihi ve stratejik olarak rekabetçi bir düzlemde geliştiği için, genel anlamda “güvenlik” unsuru etrafında şekillenmiş karşılıklı denge unsuru ilişkilerin temelini oluşturmuştur. “Güvenlik” unsuru sadece askeri düzlemde ele alınmamış; ekonomik, dini ve rejime ilişkin boyutları da kapsamıştır.

6. Küresel ve bölgesel güçlerin bölgedeki çıkar çatışmaları ve izledikleri müdahaleci politikalar bölgedeki kırılma yapıdaki ülkelerde iç karışıklıkların alevlenmesindeki temel unsurdur/bu durum devam edecektir.

Suriye krizi gün geçtikçe tırmanmakta ve büyük bir bölgesel çatışmaya dönüşme riski artmaktadır. Krizin ne şekilde sonuçlanacağı günümüz ve gelecek Türkiye-İran ilişkilerinin ne yönde ilerleyeceğinin temel unsurudur. 2000’li yıllarda birçok farklı alanda yapılan işbirlikleri ile normalleşen Türkiye-İran ilişkileri önce iki ülkenin Arap Baharı sırasında bölge ülkelerine yönelik olarak izledikleri farklı siyaset (Arap Baharı’nın ilk yıllarında Ortadoğu’da en önemli rakiplerinden birisi olarak gördüğü Mısır rejiminin yıkılması, İran yönetimi tarafından oldukça büyük bir kazanım olarak algılanmıştır. Türkiye’nin Arap Baharı çerçevesinde aktif dış politika izlemesi ve devrim sürecindeki ülkelerle yakın ilişkiler geliştirmesi ise İran’da hoş karşılanmamıştır.) daha sonra Türkiye’nin NATO’ya ait Füze Kalkanı Sistemine ev sahipliği yapacağını açıklaması ve bardağı taşıran son damla olarak da Türkiye’nin Suriye’ye karşı tavrını sertleştirmesi sonucunda son yıllardaki en gergin dönemine girmiştir. Türkiye bölgede Esad rejimine en sert eleştirileri yapan, Suriyeli rejim muhaliflerinin yanında yer alan ve iktidarın mutlak suretle değişmesini savunan ülke iken İran stratejik çıkarları gereği Esad’a hem silah yardımı hem de siyasi anlamda en fazla destek veren ülke konumundadır. Esasen Suriye’de bölgedeki tüm dengelerin bir çatışma içerisinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar Sunni gruplara desteğini sürdürmekte iken İran Irak üzerinden İran’ı desteklemeye devam etmektedir. Suriye’de çatışan küresel güçler

ise ABD ve RF'dir.

7. Küresel güç olan ABD Politikalarının bölgesel güçleri etkilediği görülmüştür ve bu etki devam edecektir.

2003 yılında ABD'nin Irak Müdahalesi iki ülke içinde temel ortak güvenlik sorunu haline gelmiştir. Zira Irak'ın parçalanması ve Irak'ın Kuzeyi'nde bağımsız bir Kürt Devleti'nin ortaya çıkması ihtimali her iki ülkeyi de rahatsız etmiştir. Bu kapsamda Temmuz 2004'te İran PKK'yı terör örgütü olarak kabul ederken Türkiye de İran karşıtı Halkın Mücahitleri Örgütü'nü terör listesine almıştır. İran ve Türkiye PKK ve PKK'nın İran'da faaliyet gösteren kolu PJAK terörü ile mücadelede işbirliğine girmiştir. Görüldüğü üzere küresel bir gücün bölgeye müdahalesi bölgesel güçlerin politikalarında doğrudan sonuçlar yaratmaktadır.

8. 2003 Irak Müdahalesi sonrasında İran Irak'ın iç ve dış politikası üzerinde tarihte hiç olmadığı kadar yönlendirici bir konum elde etmişken Türkiye aynı kazanımları elde edememiştir. İran'ın Irak konusundaki ekonomik ve siyasi kazanımları gün geçtikçe artmaktadır/artacaktır.

İran ile Irak arasındaki ticaret hacmi de 2013 yılı itibariyle 10.7 milyar dolara ulaşmış 2013 yılı sonunda 12 milyar dolara yaklaşması beklenmektedir. İran sadece Irak merkezi hükümeti ile değil Bölgesel Kürt Yönetimi ile de ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Maliki'nin 2008 yılı sonrasında daha da güçlenerek merkezi yapı üzerinde Şiilerin baskın konuma gelmeleri Türkiye'nin Irak ile ilişkilerini zora sokmuştur. Türkiye-Irak ilişkilerinde ticaret rakamları son yıllarda rekor kırarken rakamlar aslında Türkiye'nin gittikçe Kuzey Irak merkezli bir ekonomik ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin Irak'ın geri kalanında beklenen ekonomik atılımı yapamaması büyük oranda Başbakan Maliki'nin engellemelerinden kaynaklanmaktadır.

9. Türkiye-İran ilişkilerinin güvenlik boyutunda karşılıklı bir rejim korkusu uzun süre hüküm sürmüştür/hüküm sürmeye devam etmektedir.

Bu korkunun bir ayağını 1979 Devrimi'nden sonra İran'ın Devrimi bölgedeki diğer Müslüman ülkelere olduğu gibi Türkiye'ye de yayma arzusu diğer ayağını ise Türkiye'nin 1923 tarihinde Cumhuriyet rejimine geçmesi sonrasında kapalı ve yarı-otoriter yapısıyla uluslararası toplumla özellikle son dönemde hızlı bir ayrışma yaşayan İran'ın, yakın coğrafyasındaki örneklerin de etkisiyle algılamakta olduğu bir tür "turuncu devrim" tehdidi oluşturmaktadır. Türkiye'nin Batı ittifakı içinde yer alması, güçlü ordusu, kalabalık nüfusu, bölgedeki potansiyeli ve laik yaşam tarzı İran açısından Devrimin ilk yıllarında büyük bir tehdit olarak algılanmıştır. İran'da dönem dönem sesini yükselten reformcu kanat ve Türkiye'deki radikal İslami eğilimler söz konusu tehdit algılamalarının beslenmesine katkıda bulunmaktadır. Türkiye'de özellikle 2002 yılında muhafazakar AKP iktidarının başa

geçmesiyle “Türkiye İran gibi bir İslam Devrimi yaşar mı” sorusu bu nedenle sıklıkla dile getirilmektedir.

10. İran ve Türkiye 2000’li yıllarla birlikte bazı ortak çıkar ve stratejik hedefler doğrultusunda aynı eksenle buluşmuşlar ve karşılıklı üst düzey ziyaretlerin arttığı bu dönemde birçok alanda işbirliği içerisinde olmayı başarabilmişlerdir.

11 Eylül saldırıları sonrasında ABD’nin küresel terörizme savaş açması sonucu Ortadoğu’da savaşlar, çatışmalar ve istikrarsızlıkların doğması; İran’ın ABD tarafından hedef ülke olarak görülmesi; İran’ın gizli nükleer çalışmalarının açığa çıkması; 2003 Irak Müdahalesi sonrasında Kürtlerin Irak ve bölge genelinde elde ettiği yeni kazanımlar sonucu artan talepleri; aynı dönemde Türkiye ile ABD arasındaki çıkarların farklılaşması sonucu Türkiye’nin İran ile ilişkileri bağlamında AB ile daha uyumlu politikalar izlemesi; Arap Baharı sonrasında bölge ülkelerinin genelinde yaşanan tedirginlik; İran’ın zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olması; Türkiye’de AKP’nin iktidara gelmesi ve yeni bir dış politika vizyonunun geliştirilmesi; Türkiye’de hızlı bir şekilde ekonominin büyümesi; Türkiye’de enerjiye olan ihtiyacın artması gibi genel olarak güvenlik ve ekonomi ile ilgili unsurlar 2000 sonrasında Türkiye-İran ilişkilerini şekillendiren unsurlar olarak kabul edilebilir.

11. 2000’li yıllarda Türkiye-İran ilişkilerinde normalleşme sürecinin yaşanmasının başlıca nedenlerinden birisi 2002 seçimlerinde AKP Hükümetinin başa gelmesi ile birlikte değişen Türk dış politika söylemi olmuştur ancak Malatya’ya yerleştirilen Nato Füze Kalkanı, Suriye’deki gelişmelerde izlenen farklı dış politikalar nedeniyle birleştirici olan bu unsurun ayırıcı unsura dönüşme ihtimali yüksektir.

Yeni dış politik söylemde çok yönlü dış politika ve komşularla sıfır problem stratejileri esas alınmış ve Türkiye Batı’ya endeksli politikaları (AB üyeliği vb.) devam ettirmekle birlikte Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya gibi bölgelerde ekonomik ve siyasal girişimlerini hızlandırmaya başlamıştır. Türkiye’nin bu dönemde İran ile uluslararası toplum arasında yaşanan krizlere de çözüm üretme yönünde politikalar geliştirmeye başlayarak “arabulucu” ülke rolünü üstlenmesi ilişkilerin normalleşmesine olumlu katkılarda bulunmuştur. Ancak son dönemlerdeki politikalarda Türkiye’nin komşularla sıfır sorun politikasını terk ederek daha aktif dış politika izlediği görülmektedir.

12. Özellikle 2002 yılından sonra ABD ve AB ülkelerinin İran’ın nükleer çalışmalarını durdurması konusunda İran’a uyguladığı baskı ve ekonomik yaptırım paketleri ile uluslararası camiada yalnızlaşan İran aradığı bölgesel ve küresel desteği Türkiye’den görmüştür. Türkiye İran ile Batılı ülkeler arasında bir denge siyaseti göstermeye çalışmıştır ancak bu denge siyasetini orta ve uzun vadede koruması mümkün gözükmemektedir.

Türkiye nükleer çalışmaları nedeniyle ne İran'a askeri müdahale seçeneğinin devreye girmesini ne de nükleer kapasiteye sahip ve güçlü bir İran'la birlikte yaşamayı istememektedir. İran'ın ise nükleer çalışmalarından vazgeçmeyeceği aşikardır. ABD bu durumda İran'a karşı kullanacağı araçların (Diplomatik yalnızlaştırmadan başarılı ekonomik ambargoya, hukuki araçların devreye sokulmasından, politik-psikolojik araçların etkin kullanımına ve askeri güç kullanımına kadar) etkinliğini artırma konusunda Türkiye'ye ihtiyaç duyacaktır. Dolayısıyla böylesine karmaşık bir ikilemle karşı karşıya kalan Türkiye'nin son tahlilde Batı'nın yanında yer alacağını değerlendirmekteyim.

13. 2010 tarihli Mavi Marmara Olayı ile kopma noktasına gelen Türkiye-İsrail ilişkileri İran ile Türkiye ilişkilerinin 2000'li yıllarda gelişmesinin en önemli unsurlarından birisi olmuştur. Ancak 2013 Mart ayında İsrail'in Türkiye'den özür dilemesi sonrasında İran-Türkiye ilişkilerindeki söz konusu unsurun kısa ve orta vadede etkisinden bahsetmek mümkün olmayacaktır.

AKP Hükümetinin Gazze konusundaki çıkışları ile 2002 yılından itibaren gerilmeye başlayan Türkiye-İsrail ilişkileri önce 2009 yılında gerçekleşen ve kamuoyunda “one minute” olarak adlandırılan olayla gerilmeye başlamış 2010 yılındaki Mavi Marmara olayı ile kopma noktasına gelmiştir. Bu durum Türkiye-İran ilişkilerinin de iyileşmesinin en temel itici unsurlarından birisini oluşturmuştur. Ancak 2013 Mart ayı içerisinde İsrail'in kendisinden hiç beklenmeyecek şekilde geri adım atarak Mavi Marmara konusunda özür dilemesi ve Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmeye başlaması İran tarafını rahatsız etmiştir. Kısa ve orta vadede ABD'nin desteği ve bölgesel koşullar nedeniyle Türkiye-İsrail ilişkilerinin stratejik ortaklık şeklinde olmasada daha da gelişeceği değerlendirilmektedir.

14. 2000'li yıllarda Türkiye-İran ilişkilerinde ikili işbirliğinin en hızlı geliştiği alan ekonomik ilişkiler olmuştur. Bölgede Suriye Krizi'nin ne şekilde çözüleceği konusu ekonomik ilişkileri de yakından etkileyecektir.

İran, Türkiye'nin Orta Asya coğrafyasına açılımında en kısa güzergâh olması açısından stratejik öneme sahip iken, aynı şekilde Türkiye, batı pazarlarına yönelik kara ulaşımında ve Ceyhan, Trabzon gibi limanlar aracılığıyla yapılan deniz taşımacılığında İran'a en kısa güzergâh imkânı sunmaktadır. Türkiye-İran ticari ilişkileri ve karşılıklı yatırım faaliyetlerinde özellikle 2003 yılından itibaren önemli bir canlanma yaşanmıştır. İran ile 1996 yılında bir milyar dolar civarında olan dış ticaret hacmi 2011 yılında 16 milyar dolara ulaşmıştır. 2000'li yıllar boyunca –en azından iki yıl önce Suriye krizi patlak verene kadar- Türk sanayicileri ve iş adamları bakımından İran pazarı cazibe merkezi olmuştur. Böyle bir ortamda Türkiye İran ile coğrafi ve kültürel bağlarını kullanarak pazarda mevcut Türk malı imajını daha da geliştirmiş ve diğer ülkelere kıyasla rekabet avantajını kazanmıştır.

15. Türkiye ekonomik olarak büyüme trendini sürdürdüğü sürece doğalgaza bağımlılığı ve dolayısıyla İran ile doğalgaz alışverişi devam edecektir. İran doğalgaz konusundaki bu gücünü bilmektedir ve bunu kısa ve orta vadede Türkiye aleyhine stratejik politikaları etkileyecek bir koz olarak kullanabilecektir.

Türkiye'nin hızla büyüyen enerji talebinin karşılanmasında doğalgazın payı ve önemi giderek artmaktadır. Sanayide, konut sektöründe ve elektrik üretiminde doğalgaz payını giderek artırmakta ve Türkiye'nin her üç sektöründe de tercih edilen yakıt tipi haline gelmektedir. Türkiye doğalgaz rezervleri açısından zengin olmayıp tüketilen doğalgazın büyük bir bölümünü ithal etmektedir. Türkiye 2011 yılı itibarı ile, ithal ettiği toplam 43,9 milyar metreküp doğalgazın yaklaşık % 58' ini RF'den, yaklaşık %19'unu ise İran'dan ithal etmektedir. Türkiye RF'ye olan doğalgaz bağımlılığını İran alternatifi ile dengelemektedir. Doğalgaz kaynakları açısından RF'den sonra dünya sıralamasında ikinci sırada yer alan İran iç talebini karşılayamadığını ve Türkmenistan'dan gelen gaz sevkiyatının durmasını gerekçe göstererek zaman zaman doğalgaz akısını durdurarak Türkiye'yi enerji sıkıntısı içine sokmaktadır.

16. Netice itibarıyla Jeopolitik açıdan incelendiğinde Türkiye ve İran'ın konumları itibarıyla birbirlerine güvenmeleri ve iş birliği yapmaları için birçok sebepleri vardır. Özellikle 2000'li yıllarda başarılan Türkiye-İran ilişkilerinin stratejik bir dengeye oturtulması konusunun devamı her iki ülkenin siyasi, ekonomik, güvenlik, askeri ve stratejik çıkarlarının doğal bir gerekliliği ve sonucudur. Bu tür bölgesel devletlerin işbirliği yaparak çıkar elde etmeleri çatışmalarının doğuracağı zarardan daha önemlidir.

Türkiye-İran ilişkileri, tarihi ve stratejik arka planın da gösterdiği gibi, çoğunlukla rekabetçi bir yapıda gelişmiştir. Bununla birlikte yukarıda gerekçelendirilen maddelerden de görüleceği üzere ikili ilişkilerdeki dengenin korunması her iki ülke lehine de sonuçlar doğuracaktır.

KAYNAKÇA

- Akarlı, E. D., “Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuat Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri”, Boğaziçi Üniv. Yayınları, İstanbul, (1978)
- Akdevilioglu, Atay, "İran'da Dış Politikanın Etnik-Dinsel Temelleri", Ankara Üniversitesi Yüksek Lisans Bitirme Tezi, Ankara, (1999)
- Alam, Shah, "The Changing Paradigm Of Iranian Foreign Policy Under Khatami", Strategic Analysis, Vol. Xxiv, No. 9, December (2000) , S. 1653-1669.
- Alemdari, Kazem, "The Power Structure Of The Islamic Republic Of Iran: Transition From Populism To Clientalism, And Militarization Of The Government", Third World Quarterly, 26(8), (2005), 1285-1301
- Aras, Bülent, 'İran'ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri İle İlişkileri,' Avrasya Dosyası, No.3, Sonbahar (1996), S. 33.
- Arı Tayyar, "Irak, İran ve Abd, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya", Alfa Yayınları, İstanbul, (2004)
- Atasoy, Hv. Pıt. Kur. Kd. Bnb. Üzeyir, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Geleceği ve Türkiye" Konulu Silahlı Kuvvetler Akademisi Tezi, (1996)
- Ateşgaoğlu, Ümit, "İran Ülke Raporu", T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Raporu, Mayıs (2012)
- Attar, Aygün, "İran'ın Etnik Yapısı", Divan Yayıncılık, Ankara, (2006)
- Balamir Coşkun, Bezen, “Arap Baharının Gölgesinde İsrail – Filistin Sorunu ve Türkiye - İsrail İlişkileri”, Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt 4, Sayı 42, Haziran (2012)
- Balbay, Mustafa, "İran Raporu", Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, Mart (2006)
- Barkey H. J., The Silent Factor: Turkey's Role İn The Gulf War. Karsh E. (Ed), "The İran-Lraq War: Impact And Implications", Macmillian, London 1989
- Blaga, Rafael., "İran Halkları El Kitabı", Yer ve Yayınevi Yok, (1997)
- Borovalı, F., "İran And Turkey: Permanent Revolution Or Islamism İn One Country İran At The Crossroads Global Relations İn A Tubulant Decade" Rezun M. (Ed.), Westview Specied Studies On The Middle East, Westview Pres, Us, 1996, S. 11.
- BP Statistical Review Of World Energy Report, (Haziran 2012)
- Buchta, Wilfried., "Who Rules Iran? The Structure Of Power İn The Islamic Republic", Washington: Washington Institute For Near East Policy & Konrad Adenauer Stiftung, (2000)
- Cankara, Y., "Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası", İq Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, (2005)

- Caşın M. H., "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları" Avrasya Dosyası, İran Özel, Cilt 5, Sayı 3, (1999)
- Chechabı, Houchang E., "İran İslam Cumhuriyeti'nde Din Adamları ve Devlet," Avrasya Dosyası, C. 2, S. 1, 7-18, (İlkbahar 1995)
- Cordesmann, Anthony,H., "İran And The Challenges To Us Policy" , Iran Status Report, Csis, 11 August (2009)
- Çağlar, Barış, "Türkiye'nin Suriye Politikası: Yeni-Klasik Realist Bir Bakış", Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt 4, Sayı 47, (Kasım 2012)
- Çamurcu K., "Firuze Köprüsünde Üçüncü Cumhuriyet, Velayet Demokrasisinden Demokratik Cumhuriyete İran" Şehir Yayınları, İstanbul, Mayıs (2000)
- Çandar, Cengiz, "Türk Dış Politikasında "Eksen" Tartışmaları: Çok Kutuplu Dünya İçin Yeni Bir Vizyon", Seta Analiz, , Sayı: 16, (Ocak 2010)
- Çetin, Altan, "Arap Baharı ve Türkiye", Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi, Birinci Baskı, (Mart 2012)
- Çetinkaya, G. "Essential Friends And Naturel Enemies: The Historic Roots Of Turkish-Iranian Relations", Middle East Review Of International Affairs, Vol. 7, No: 3, (September 2003)
- Dağı, İ., Ortadoğu'da İslam ve Siyaset, Boyut Kitapları, İstanbul, (2002)
- Davutoğlu, Ahmet, "2013 Yılına Girerken Dış Politikamız", Dışişleri Bakanlığı'nın 2013 Mali Yılı Bütçe Tasarısının Tbm Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık, (2013)
- Davutoğlu, Ahmet, "Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu", Küre Yayınları, 19. Basım, İstanbul, (Kasım 2004)
- Dedeoğlu, Beril, "Ortadoğu Üzerine Notlar", Derin Yayınları, İstanbul, (2002)
- Dokuzlar, Bircan, Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah doğalgaz (Orta Asya'dan Avrupa'ya), Iq Kültür Sanat Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul, Şubat (2006)
- Dugin, Aleksandr, "Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım", 2. Baskı, Çev. Vügar İmanov, Küre Yayınları, İstanbul, (2004)
- Efegil, E., Stone L. A., "İran And Turkey In Central Asia: Opportunities For Reapproachment In The Post-Cold War Era", Journal Of Third World Studies, Vol. Xx, No.1, (2003)
- Efegil, Ertan, "İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri", Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt 5, Sayı 49, (Ocak 2013)
- Eiu Iran Main Country Profile Report, (Mayıs 2010)

- El Marashi, İbrahim, "Şiî Hilali Miti'ni İnşa Etmek: İran Devrimi'nden 2003 Irak Savaşı'na", Avrasya Dosyası, Cilt 13, Sayı 3, (2007)
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (Epdk), Enerji Yatırımcısı El Kitabı 2012, (2012)
- Erkmen, Serhat, "2013'te Türkiye Irak İlişkileri İçin Beklentiler ve Olasılıklar", Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt: 5, Sayı:49, (Ocak 2013)
- Erol, Mehmet Seyfettin "Fırsatlar ve Tehditler İkileminde İran'ın Orta Asya Politikası", Uluslararası Güvenlik Sorunları, Asam Yayınları, Ankara, (2004)
- Fıglalı, Prof.Dr. Ethem Ruhi, "Şiîliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din-Siyaset İlişkisi", Avrasya Dosyası, , Cilt 13, Sayı 3, (2007)
- Gerçeksever, A. "Kayıp Kimlik Basra Körfezi", Iq Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, (2005)
- Gözenç, Selami, "Güneybatı Asya "Ortadoğu" Ülkeler Coğrafyası", İstanbul: Çantay Kitabevi, (1999)
- Gündogan, U., "Islamic Iran And Turkey, 1979-1989 State Pragmatism And Ideologocial Influences", Meria, Vol 7, No. 1, (March 2003)
- Gürkasa, Berna, "Türkiye-İran İlişkileri", Stratejik Öngörü, , Sayı:6, Tasam Yayınları, İstanbul, (2006)
- Hacısalıhoğlu, Yaşar, "Yeni Dünya Düzeni Arayışı ve Türkiye", İstanbul, Çantay Kitabevi, (2001)
- İan O.Lesser ve Fuller, Graham, "Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu", Alfa Yayınları, İstanbul, (2000)
- "İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili", Tahran Ticaret Müşavirliği, (Haziran 2009)
- Karacasulu, Nilüfer; "Türk Dış Politikasında İran", Uluslararası İv. Türk Dış Politikası Sempozyum Tebliğleri : Yeni Dönemde Türk Dış Politikası, Ed. Osman B. Dinçer ve Öte., Ankara, Usak (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu), (Şubat 2010,)
- Keskin, Arif "Abd-İran Gerginliğinde Yeni Bir Dönem: Abd-Ab Yakınlaşması", Stratejik Analiz, C.5, S.60, (Nisan 2005)
- Keskin, Arif, "Şii Jeopolitiği ve İran", Avrasya Dosyası, , Cilt 13, Sayı 3, (2007)
- Kılıç, R. "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Anlaşmaları", Tez Yayınları, 1 Basım, İstanbul , (Şubat 2001)
- Kıbaroğlu, Mustafa, "İran Bir Nükleer Güç Mü Olmak İstiyor ?",Avrasya Dosyası Dergisi-İran Özel Sayısı, Cilt. 5, Sayı. 3, (Güz 1999)
- Konya Ticaret Odası, "İran İslam Cumhuriyeti Ülke Raporu", (Mart 2008)
- Malek A, "Decision Making İn Iran's Foreign Policy: A Heuristic Approach" Journal Of Social Affairs; Vol. 19, No. 73, (Spring 2002)

- Mcconnell, J. Michael, Director Of National Intelligence, "Annual Threat Assessment Of The Intelligence, Community For The Senate Armed Services Committee," (27 February 2008)
- Mırbaghari, F. "Shi'ism And Iran's Foreign Policy" *The Muslim World*, Vol.94, October, (2004)
- Mohammadı, Ali. "Globalization: An Economic And Financial Approach," Eds. Ali Mohammadı, *Iran Encountering Globalization*. London & New York: Routledge, (2003)
- Moshaver Z., "Revolution, Theocratic Leadership And Iran's Foreign Policy: Implications For Iran-Eu Relations", *The Review Of International Affairs*, Vol 3. No.2 Winter, (2003)
- Mozaffari, Mehdi, "Revolutionary, Thermidorian And Enigmatic Foreign Policy; President Khatami and The 'Fear Of The Wave'", *International Relations*, Vol.14, No.5 .August (1999)
- "Nükleer Takasa 5 Büyükten Çalım!", *Vatan Gazetesi*, (20 Mayıs 2010)
- Oğuz, Sami & Çakır, Ruşen, "Hatemi'nin İran'ı", *İletişim Yayınları*, İstanbul, (2000)
- Olson, Robert, *Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik*, (Çev: Kezban Acar), Babil Yayıncılık, Ankara, (2005)
- Olson, Robert., "Turkey-İran Relations 1979-2004", *Mazda Publishers*, Usa, (2004)
- Oran, Baskın, "Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği", Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, *İletişim Yayınları*, İstanbul, (2001)
- Özcan, Nihat Ali, "İran Sorununun Geleceği Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler", *Tepav Raporu*, *Tepav Ortadoğu Çalışmaları-I*, Haziran, (2006)
- Özcan, Nihat Ali, "İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Manivela: Pkk-Kongra/Gel", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5 , Sonbahar 1999, Sayı: 3, S. 326 -327.
- Özpek, Burak Bilgehan; "En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, No 2, Ocak 2012, S:192-195
- Qasimlo, Abdurrahman, "İran Kûrdistanı", *Belge Yayınları*, İstanbul, (1991)
- Roshendal, J, "How The Decision-Making Process Evolved,Security Dialog", *Iran's Foreign And Security Policies* Vol. 31 No. 1, (March 2000)
- Roy, Olivier, "The Failure Of Political Islam", Trans. Carol Volk, *Cambridge & Massachusetss: Harvard University Press*, (1994)
- Samii, A. William, "The Nation And Its Minorities: Ethnicity, Unity And State Policy İn Iran", *Cooperative Studies Of South Asia, Africa And The Middle East*, Vol. Xx, No: 1&2, (2000)
- Samii, A.William, "Dissent İn Iranian Elections: Reasons And Implications", *Middle East Journal*, 50(3), (2004), 403-423
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih*, İmge Yayınevi, Ankara, (2002)

- Saray, Mehmet, "Türk-İran İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, (1996)
- Schirazi, Asghar, "The Constitution Of Iran: Politics And The State İn The Islamic Republic", London: I.B. Tauris, (1997)
- Shahabi, Sohrab ve Farhi, Farideh, "Security Considerations And Iranian Foreign Policy", The Iranian Journal Of International Affairs, Vol.3, No.1, (Spring 1995)
- Shreen, T. Hunter, "İran Perestroikası Köklü Değişim Olmadan Mümkün Mü?", Avrasya Dosyası, Vol. 5, No. 3 1999, S. 77-78; ve Bkz. Robin Wright, "Iran's New Revolution", Foreign Affairs, Vol. 79, No. 1, January- February 2000, S. 133-45., Oliver Roy And Farhad Khorosrokhavar, İran; Bir Devrimin Tükenişi, (Çev. İsmail Yerguz), İstanbul, Metis Yay., (2001)
- Sinkaya, Bayram, "İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü", Orta Doğu Analiz, Cilt 1, Sayı 12, (Aralık 2009)
- Sinkaya, Bayram, "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran", Avrasya Dosyası, Cilt 13, Sayı 3, (2007)
- Sinkaya, Bayram, "Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası", Seta Analiz, Sayı 53, (Nisan 2012)
- Şahin, Mehmet, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", Akademik Orta Doğu, Cilt: 4, Sayı: 2, (2010)
- Tahran Ticaret Müşavirliği, "İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili", (2009)
- "Türkiye-İran İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını", Harp Akademileri Komutanlığı Yayınevi, Ankara, (1994)
- Uslu, Nasuh, "Türkiye'nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı", Bilig, Sayı 52, (Kış / 2010)
- Uygur, Hakkı, "İran ve Arap Baharı", Seta Analiz, Sayı 52, (Mart 2012)
- Üstün, İ. Safa, "Humeyni'den Hamaney'e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi", İstanbul: Birleşik Yayıncılık, (1999)
- Üşümezsoy, Şamil Şener Sen, "Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları", İnkılap Yayınları, İstanbul, (2003)
- Veliev, Cavid "Moskova'nın Zorunlu Müttefiki: İran", Cumhuriyet Strateji, Yıl: 1, Sayı: 36, (7 Mart 2005)
- Yavuz, Celalettin, "Sorunlu Komşu İran: Çıkarlarımız Örtüşüyor Mu, Çakışıyor Mu?", 2023 Dergisi, (Şubat 2006)

İnternet Kaynakları

"Acenteler, Otelciler İran'a Gidiyor

"<http://www.turkiyeturizm.com/newsiprint.php?id=10378>, (Son erişim tarihi: 20.01. 2010)

"Dış Ticaret Müsteşarlığı Türkiye-İran ithalat ve ihracat verileri"

<http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko09.xls> , (Son erişim tarihi:11 Eylül 2008)

"İraklı Kürtler Türkiye ile Aşk Yaşıyor", <http://www.haberler.com/irakli-kurtler-turkiye-ile-ask-yasiyor-4158493-haberi/>, (Son erişim tarihi: 11.06.2013)

"İran ile 'doğalgaz da İşbirliği İmzası Atıldı, NABUCCO Hattının da Önü Açıldı"

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=227002>, (Son erişim tarihi: 19 Mart 2008)

"The National Security Strategy of The United States of America", The White House, <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/nss2006.pdf>, (Son erişim tarihi: 05.05.2009)

"Türkiye, İran Kaliteli Gaz Vermedi Diye Tahkime Gitti",Net Haber, <http://www.nethaber.com/?h=42173>, (Son erişim tarihi: 4 Şubat 2008)

"Türkiye, İran ve Brezilya Ortak Deklarasyonu", <http://www.voa.com.tr.>, 17.05.2010 (Son erişim tarihi: 18.05.2010)

"Füze Kalkanını Türkiye İstedi," Hürriyet, 11 Şubat 2012,

<http://www.hurriyet.com.tr/planet/19893705.asp>, Son erişim tarihi: 25 Mart 2012

"Haşimi Hakkında İdam Kararı Verildi",

http://www.radikal.com.tr/dunya/hasimi_hakkinda_idam_karari_verildi-1099742,(Son erişim tarihi: 10.06.2013)

"İran Gaz Akışını Yine Kesti", <http://www.sabah.com.tr/2008/02/08/haber.7BFB960421B349279FCC57282D108A00.html>, (Son erişim tarihi: 08 Şubat 2008)

"İran'dan AB'ye Dev Misilleme!", <http://www.kthaber.com/haber/iran-dan-ab-ye-dev-misilleme-haberi-16390.aspx>

"Rusya Federasyonu: İran'a Ambargo Etkisiz Olur", Milliyet Gazetesi,

"Yandaş Medya İran Düşmanlığı Pompalıyor",

<http://gizlibelge.wordpress.com/2012/04/09/yandas-medya-iran-dusmanligi-pompaliyor/>, (Son erişim tarihi: 17.06.2013)

BOTAŞ, <http://www.botas.gov.tr/faliyetler/antlasmalar/iran.asp>, (Son erişim :19 Mart 2008)

BOTAŞ, <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, (Son erişim tarihi:10.06.2013)

Davutoğlu, Ahmet; "Türkiye Merkez Ülke Olmalı", Radikal, 26.02.2004,

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581> (Son erişim tarihi: 24.05.2013)

Duman, Bilgay, "İran-Irak İlişkileri Nereye Gidiyor?",

<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4445>, (Son erişim tarihi: 10.06.2013)

Durmuş, M., “Şahtan Hatemiye İran Dış Politikası”, 8 Aralık 2005,
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=653> (Son erişim tarihi: 14.04.2010)
 El Arabiya, <http://www.alarabiya.net/articles/2012/01/16/188678.html> (Son erişim tarihi: 11.06.2013)
<http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/pasdaran.htm> (Son erişim tarihi: 17.02.2010)
<http://choppedliverproductions.com/politics/politics.html> (Son erişim tarihi: 01.03.2013)
<http://choppedliverproductions.com/politics/politics.html> (Son erişim tarihi: 01.03.2013)
<http://lcweb2.loc.gov/> (Son erişim tarihi: 06.11.2009)
<http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf> (Son erişim tarihi: 01.02.2013)
<http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf>, Sayfa: 3 (Son erişim tarihi: 21.02.2013)
http://lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/iran_regional_physiography_2004.jpg (Son erişim tarihi: 06.01.2010)
<http://meria.idc.ac.il/journal/2001/issue1/jv5n1a3.html> (Son erişim tarihi: 02.10.2009)
<http://portfocus.com/iran/index.html> (Son erişim tarihi: 14.10.2009)
<http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf> (Son erişim tarihi: 20.01.2013)
<http://turkish.irib.ir/guncel-yazilar/siyasi-yorumlar/item/276969-iran-pakistan-boru-hatt%C4%B1-%C3%A7in%E2%80%99e-mi-uzanacak> (Son erişim tarihi: 05.04.2013)
<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2901&kat2=2>, KESKİN Arif, (Son erişim tarihi: 14.10. 2008)
<http://www.bibilgi.com/ansiklopedi/Akkoyunlu-Devleti> (Son erişim tarihi: 14.04.2010)
<http://www.bidarynews.com/data.aspx?lang=1&id=4291>, (Son erişim tarihi: 16.06.2013)
<http://www.bursaekonomi.com.tr/default.asp?page=newsopen.asp&opennews=319&qmshow=217>, (Son erişim tarihi: 15.11.2009)
<http://www.cato.org/pubs/pas/pa309.html> (Son erişim tarihi: 17.11.2009)
<http://www.country-studies.com/iran/water.html> (Son erişim tarihi: 20.02.2013)
http://www.dre-mfa.gov.ir/index_eng.html (Son erişim tarihi: 23.01.2009)
http://www.dre-mfa.gov.ir/index_eng.html. (Son erişim tarihi: 11.12.2009)
<http://www.enfal.de/starih50.htm> (Son erişim tarihi: 26.04.2013)
<http://www.globalsecurity.org/military/world/iran> (Son erişim tarihi: 01.02.2010)
<http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/army.htm> (Son erişim tarihi: 02.03.2013)
http://www.google.com.tr/imgres?imgurl=http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/07/Iranian_languages_area.png&imgrefurl (Son erişim tarihi: 19.02.2013)
<http://www.google.com.tr/imgres?q=iran+provinces+map&um=1&hl=tr&sa=N&biw=> (Son erişim tarihi: 19.02.2013)

http://www.google.com.tr/imgres?q=natural_gas_route_iran_india&um=1&hl(Son erişim tarihi:04.04.2013)

<http://www.iranfocus.com/modules/news/article.php7storyidM521>, (Son erişim tarihi: 06.06.2008)

<http://www.irvl.net> (Son erişim tarihi:23.09.2010)

http://www.islamansiklopedisi.org/index.php?title=D%C3%BCnyadaki_M%C3%BCsl%C3%B Cman_N%C3%BCfus (Son erişim tarihi: 22.05.2012)

<http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=26625> (Son erişim tarihi: 02.01.2010)

<http://www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf> (Son erişim tarihi: 06.01.2010)

http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/caspian_sea_n_rel01.jpg (Son erişim tarihi: 20.01.2013)

<http://www.milliyet.com.tr/2006/03/09/son/sondun29.asp>, 9 Mart 2006, (Son erişim tarihi: 05.04.2009)

<http://www.nedir.antoloji.com/mustazaf> (Son erişim tarihi: 26.03.2010)

<http://www.parstimes.com/people/>(Son erişim tarihi: 18.01.2013)

<http://www.questia.com/read/1G1-126490801/iran-s-military-situation-1> (Son erişim tarihi: 02.03.2013)

<http://www.state.gov/documents/organization/65462.pdf>, 29 Nisan 2006, (Son erişim tarihi: 03.03.2008)

<http://www.tarihonline.org/2007/11/abd-iran-ve-hindistana-uzanan-boru-hatt.html>. (Son erişim tarihi:15.09. 2010)

<http://www.tasam.org/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&artid=87>.(Son erişim tarihi: 11.11.2009)

<http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abdliran.pdf> (Son erişim tarihi: 11.09.2010)

<http://www.turkcesozluk.com> (Son erişim tarihi: 19.01.2013)

<http://www.usak.com/makale/ortadogu/iran>, 09.01.2008, (Son erişim tarihi: 03.11.2009)

<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=441> (Son erişim tarihi: 12.02.2010)

<http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=640&type=3>, (Son erişim tarihi:24.07.2008)

<http://www.velfecr.com/mobil/haberler.php?HID=5000&dil=tr>, (Son erişim tarihi:15.06.2013)

<http://www.network54.com/forum/7389647message>, (Son erişim tarihi: 10.08.2008)

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (Son erişim tarihi: 01.02.2013)

İktisadi Kalkınma Vakfı E – Bülteni,

http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/basbakan_erdogan_misir_tunus_ve_libya%E2%80%99ya_ziyaretlerde_bulundu.pdf , 12 – 18 Eylül 2011, (Son erişim tarihi:15.06.2013)

Jalali.Ali A., "The Strategic Partnership of Russia and Iran", Parameters, Winter 2001-02, s. 98, <http://carlisle-www.army.mil/usawc/Parameters/01winter/jalali.htm> (Son erişim tarihi: 10.11.2009)

Nazemroaya, Mahdi Darius, "The March to War: Naval build-up in the Persian Gulf and the Eastern Mediterranean", Global Research, October 1, 2006,

www.globalresearch.com/2369middleeast/, (Son erişim tarihi: 24.12.2009)

Noruz, Hamzi, Aftab 6 Mordad 1385, <http://www.aftabnews.ir/vdcccixq2bsqo0.html>

Referans Gazetesi

<http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBRIKOD=115465&KTGIKOD=141>, (Sonson erişim tarihi:15 Şubat 2009)

Şahin, Mehmet, “Anadolu Kaplanları Türkiye’yi Orta Doğu ve Afrika’da Etkili Kılıyor”,

http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201034_ANADOLU_K..pdf. (EriGim Tarihi: 19.03.2010)

Şahin, Mehmet, “İsrail’in Türkiye’den Özür Dilemesinin Anlamı”,

<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4373>, Son erişim tarihi: 20.06.2013

Veliev, Cavid, “Bir Uzak Bir Yakın: Türkiye-İran İlişkileri”, 09.09.2005,

<http://www.uiportal.net/bir-uzak-bir-yakin-iran-turkiye-iliskileri.html> (Son erişim tarihi: 26.04.2013)

Yavuz, Celalettin; “Türkiye-İran İlişkileri Stratejik Ortaklıktan Çatışmaya: Füze Kalkanı’ndan PKK ve Karayılan Olayına”, TÜRK SAM, 12.10.2011, <http://www.turksam.org/tr/a2495.html>, (Son erişim tarihi: 24.05.2013)

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Emel KAHRAMAN
Doğum Tarihi ve Yeri : 31/03/1981 - ANTALYA
Medeni Durumu : Evli

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Antalya Muratpaşa Lisesi, 1998
Lisans Diploması : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2003
Yüksek Lisans Diploması: Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2013
Tez Konusu : 2000’li Yıllarda Türkiye-İran İlişkilerini Etkileyen Faktörler
Yabancı Dil / Diller : İngilizce/Almanca

Bilimsel Faaliyetler

(Makaleler, Bildiriler, Diğer Yayınlar)

KAHRAMAN, E., ÖZKAN, B., 2013. Yükseköğretimde Uluslararasılaşma: Akdeniz Üniversitesi Uluslararasılaşma Süreci, Türk-Alman Bilimsel İşbirliği Forumu, 02 - 04 Mayıs 2013, Antalya
CERTEL, M., ÖZKAN, B. KAHRAMAN, E., “Akdeniz Üniversitesi’nde Bologna Süreci: Öğrenen Kampüs” (Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Haziran 2012)
KAHRAMAN, E., ERKMEN, S., “İran’ın Küresel ve Bölgesel Güvenliğe Etkileri ve Türkiye” (SAREM Raporları-Mayıs 2010)
KAHRAMAN, E., YILMAZ, T., ERKMEN, S., “Irak’ın Geleceğine Dair Senaryolar ve Türkiye” (SAREM Raporları-Mayıs 2009)
AKTAŞ, E., “Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye’ye Etkileri” (Silahlı Kuvvetler Dergisi, I. Bölüm Ocak 2009, II. Bölüm Nisan 2009)

(Ulusal-Uluslararası Bilimsel Toplantılar)

25/04/2013: III. Akdeniz Kalite Sempozyumu/Antalya
22-23/11/2012: V. Ulusal Farabi Kongresi ve Eğitim Çalıştayı/Antalya
19-25/02/2012: Workshop on Erasmus Program at Kajaani University of Applied Sciences / Kajaani/Finlandiya

01-10/02/2012: Akdeniz Üniversitesi Program Geliştirme ve Ölçme-Değerlendirme (PGÖD) Komisyonu/Program Yeterlilikleri ve Ders Kazanımları Hazırlama Eğitimi/Antalya

23/12/2011: Akdeniz Üniversitesi Avrupa Birliği Araştırma ve Uygulama Merkezi (AKVAM)/ AB Hibeleri ve Proje Yazımı Eğitimi/Antalya

16/11/2011-07/12/2011: Akdeniz Üniversitesi Program Geliştirme ve Ölçme-Değerlendirme (PGÖD) Komisyonu/Eğitim-Öğretim Etkinliklerinde Ölçme-Değerlendirme Eğitimi/Antalya

14/12/2011: ANSİAD 9. Girişimcilik Haftası Semineri/Antalya

31/03/2011: I. Akdeniz Kalite Sempozyumu/Antalya

05 – 06/06/2008: “Orta Doğu; Belirsizlikler İçindeki Geleceği ve Güvenlik Sorunları Uluslararası Sempozyumu”/ Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri/ İstanbul/Türkiye

23-27/03/2008 : “Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Sorunu Çalıştayı”, Mısır Naser Yüksek Harp Akademisi/Kahire/Mısır

31-05/ 1-06 2007: “Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütler Uluslararası Sempozyumu”, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri/İstanbul/Türkiye

İş Denevimi

Stajlar : Dünya Gazetesi/Genel Yayın Yönetmeni Asistanlığı (06-08 2001)

Projeler : Socrates Comenius I. Projesi Sorumlusu (Türkiye Noterler Birliği İlköğretim Okulu-01/07 2004)

Çalıştığı Kurumlar : Antalya TEDAŞ (12/2005 – 12/2006), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM)/ (12/2006 – 12/2010), Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Ofisi(2010-....)

E-Mail : ekahraman@akdeniz.edu.tr, emel_aktas@yahoo.com